

de
open
stad

de open stad

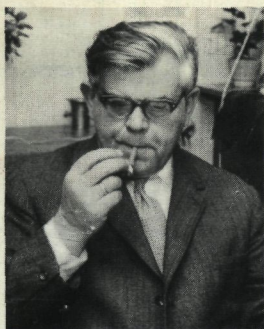
WALTER
BREEDVELD

WALTER
BREEDVELD

nl

De Brabantse auteur Walter Breedveld zou onder de Nederlandse schrijvers bij uitstek de vertegenwoordiger van de vertellende romankunst genoemd kunnen worden, want in vrijwel al zijn romans toont hij zich een meester in dit genre. Zijn geboortestad Den Bosch heeft hem altijd sterk geïnspireerd. Zij is dan ook plaats van handeling in verscheidene, zeer bekende boeken van zijn hand: De Kieviten, Hexspoor, Sandra, De open stad. Andere streekromans van Walter Breedveld die de aandacht van een groot publiek hebben getrokken, zijn: De avond van Rogier de Kortenaer, Meneer Severeijnen, Meerwijk (de roman van een Brabants geslacht) en de beide romans Seger Baas en De Bekroning.

"Ik was zes jaar toen ik met mijn vader te paard naar Boxtel reed, waar hij mij een spoorrein wilde laten zien. Een machine die door stoomkracht werd voortbewogen en nog een aantal rijtuigen meetrok. Hoe was het mogelijk? Bij mijn grootouders heb ik voor het eerst het gaslicht gezien, waar ik een beetje bang voor was. Daarna zag ik bij mijn schoonvader, die een handig knutselaar was, de elektriciteit voor het eerst toegepast. Het was niet veel later toen ik voor mijn vrouw een auto kocht, waar zij zich mee heeft doodgereden; althans zij werd zo zwaar gewond, dat ze een paar jaar later aan de gevolgen is overleden. Zij was misschien wel het eerste slachtoffer van motorisch verkeer in ons land."

Dit zegt Lodewijk van Meeuwen, wanneer hij op zijn negentigste verjaardag terugblijkt op zijn leven. Een leven waarin hij de razendsnelle ontwikkeling in Noord-Brabant, die aan het eind van de negentiende eeuw inzette, met nauwe persoonlijke betrokkenheid heeft gevolgd. Van Meeuwen interesseerde zich namelijk hartstochtelijk voor alle vernieuwingen en veranderingen die ook zijn geliefd Den Bosch van een gesloten stad maakten tot een open stad. Hij ging geheel op in deze ontwikkeling en stelde zich op zijn beurt eveneens open voor nieuwe ideeën en gedachten — misschien omdat hij onbewust besepte dat hij met Hanneke, het daglonersdochttertje, getrouwd zou zijn als rond de eeuwwisseling al de inzichten hadden bestaan die nu, aan het eind van zijn leven, beslissend zijn. In deze zeldzaam boeiende streekroman beschrijft Walter Breedveld de haast onvoorstelbare veranderingen en de adembenemende vooruitgang, die zich in betrekkelijk korte tijd in Noord-Brabant hebben voltrokken. Ook in dit boek bewijst Breedveld dat hij een geboren verteller is, die hart en ziel aan zijn hoofdfiguren weet te geven, hen een levende werkelijkheid laat zijn in een fascinerend tijdsbeeld van een gebied in glorieuze opkomst.

de
open
stad

WALTER
BREEDVELD

De open stad

Walter Breedveld

DE OPEN STAD

Amsterdam Boek

Omslagtekening: Piet Donkersloot

**Deze uitgave is tot stand gekomen met toestemming
van Uitgeverij De Fontein bv, De Bilt.**

De torenklok in het dorp had pas acht keer geslagen toen Lodewijk van Meeuwen klaar was met zijn ontbijt. Hij vouwde zijn servet op en ging de kamer uit. Toen hij buiten kwam, hoorde hij achter het huis een dof ritmisch geluid waaruit hij begreep dat Jongejan bezig was de rode smyrnaloper te kloppen. Een overbodige bezigheid, de stofzuiger ronkte immers iedere dag in de Meeuwenburg. Jans echter meende dat tweemaal per jaar, in mei en september, alle kleden en vlopers op de klopstelling moesten. Het had hem begin mei heel wat moeite gekost haar te bewegen tot nu te wachten; zij zou voor de feestdag Jongejan het zware karwei zeker nog een keer extra hebben laten doen.

Het was de zevende juli, een dag die uitzonderlijk mooi beloofde te worden. De lucht was strak en ijlblauw, de zwaluwen vlogen hoog; ver daarboven wist hij dat leeuweriken stonden te dansen in het licht van een stralende zon, maar de tijd was voorbij dat hij de zwarte stippen kon zien.

Lodewijk van Meeuwen liep over het smalle klinkerpad voor zijn huis, omdat hij het geharkte voorterrein niet wilde betreden. Daar zag hij ook de eenden niet, die hem op andere morgens zwatelend tegemoet kwamen waggelen. Hij glimlachte, ongetwijfeld had Jongejan de beesten voor een dag moeten opsluiten. Straks, na de receptie, zou hij hem zeggen dat hij de dieren vrij moest laten.

Langzaam liep hij naar de smalle rivier, die glinsterde in het zonlicht. Aan de overkant zat een man te vissen; het was Jules Person, zag Van Meeuwen aan de zware gestalte. Person stond op en legde zijn handen in elkaar, hem op die manier van verre

een handdruk gevend. 'Proficiat, meneer Lodewijk,' riep hij. 'U treft er mooi weer op.' Glimlachend knikte Van Meeuwen. Hij stak zijn stok onder zijn arm en legde zijn handen in elkaar op dezelfde manier als Jules had gedaan.

Hij liep verder langs de rivier, passeerde het pad dat omlaag ging naar zijn roeiboot. Die morgen was hij om kwart voor zeven naar beneden gegaan; Jongejan had hem overgevoerd voor de eerste mis. Jongejan, die hij zelden anders zag dan op klompen, met een blauw gestreept boezeroen, een manchesterbroek en een stoppelbaard, droeg een donkerblauw pak, een hagelwit overhemd en hij was glad geschoren. Van Meeuwen zag het allemaal in heldere beelden, en dan wat er aan was voorafgegaan de vorige avond. Jans Schriewers zei tijdens de avondboterham dat meneer pastoor hem zeker Ons Heer zou willen brengen als zij daarom zou vragen.

'Ik hoef toch niet bediend te worden,' zei hij.

'Nee, meneer Lodewijk, gelukkig niet. Maar het zou zo mooi zijn op zo'n hoge dag.'

Hij antwoordde dat hij op zijn negentigste verjaardag graag de mis wilde bijwonen en te communie gaan op de gewone manier. Jongejan moest hem om kwart voor zeven overvoeren.

Lodewijk van Meeuwen zag het allemaal terug in gedachten, en dan zag hij Jongejan weer met zijn blauwe pak, de glimmend gepoetste schoenen en het hagelwitte overhemd. Daar werd hij kribbig van en hij deed het poortje open van de smalle gang waardoor hij achter de keuken om op de binnenplaats kon komen. Het was nog erger dan hij had verwacht. Jongejan, die geen tijd meer had gekregen om zijn goede pak te verwisselen voor zijn werkkleren, had een lange gebloemde vrouwenschort voor; met de tapijtvlegel sloeg hij verwoed op de smyrnaloper waar geen stofje uitkwam.

'Is het gedaan?' vroeg Van Meeuwen.

Jans, verschrikt door zijn plotseling verschijnen, zei vinnig: 'Nog tien minuutjes, meneer Lodewijk.'

'Het is gedaan,' zei hij streng. 'Jongejan, leg die vlegel neer en doe die idiote schort uit.' Hij liep terug naar de gang, doch voor hij daar was keerde hij zich om. 'Jongejan, laat de eenden vrij,' zei hij.

'De voorhof is geharkt, meneer Lodewijk.'

'Dat weet ik, Jans, zelfs ik mag er niet over lopen. Maar de eenden wel. Hun voetprenten zullen het streepdessin ongetwijfeld mooier maken.'

Hij wachtte tot Jongejan de zware rol looper over zijn schouder zwierde; Jans liep achter hem aan met een stapel kleedjes en de tapijtvlegel onder de arm. Hij zag niet meer dat ze haar vracht op de grond smeed; hij was al bijna bij het poortje toen hij haar hakken hoorde klepperen op de blauwe plavuizen. 'U gaat niet langs de val, meneer Lodewijk,' zei ze op smekend-streng toon. Dat was wel zijn plan, waar hij zich niet door haar vanaf zou laten brengen. Daarom zei hij, haar vraag negerend: 'Heb je erom gedacht dat Jules Person en de andere mannen vandaag een borrel krijgen? De vrouwen en de kinderen moeten ook getrakteerd worden.'

'Maar wie dan allemaal, meneer Lodewijk?' vroeg ze met opgestoken handen.

'Dat weet ik niet,' zei hij met trage stem. Dan, levendiger: 'Jij weet wel hoe dat moet. Wees vooral niet karig, Jans.'

Toen hij verder liep langs de rivier vonkten er pretlichtjes in zijn ogen. In gedachten zag hij Jans door de gang rennen om Jongejan te zeggen dat die ouwe eigenwijze stijfkop, ondanks haar waarschuwing, toch langs de val zou gaan. Hij kon er zeker van zijn dat Jongejan hem vlug achterna zou komen. Daar had hij niets op tegen, de zorg van Jans waardeerde hij wel; misschien was het niet goed geweest dat hij een eind had gemaakt aan de kledenklopperij, en dat hij Jongejan had op-

gedragen de eenden los te laten. Zijn verjaardag, die voor hem niet zo veel betekende, was voor Jans een gloriëdag. Wekenlang had ze vrijwel nergens anders over gesproken, had ze gezorgd voor alles wat nodig was, en tot op dit moment was ze onrustig, omdat ze misschien iets vergeten had waar de hoge heren aanmerkingen op zouden kunnen maken.

Van Meeuwen verwachtte niet veel hoge heren. De burgemeester met de wethouders, de pastoor en de kapelan, de dokter, het hoofd van de school met de onderwijzers, en er zouden wel enkele oude vrienden uit de stad komen. De aubade door de dorpsfanfare, waarvan hij beschermheer was, had hij willen afgelasten omdat het geschetter van het koper hem zou hinderen. Hij had zijn wil niet doorgedreven toen hij begreep dat hij de muzikanten zou grieven met een weigering. Nu zouden ze tegen de avond komen en alleen zachte muziek spelen. Daar was hij zeer benieuwd naar.

Toen hij het gegrom hoorde van de waterval nam hij zijn wandelstok met de rubberdop van de rechterhand over in de linkerhand. De rivier kwam naar de Meeuwenburg toe, de kant werd steiler; de struiken naast het pad werden dichter tot hij de stroom niet meer kon zien. Even verder, bij de val, hield de begroeiing op. Het water dat met donderend geweld naar beneden viel, had een vaalgroene kleur met witte schuimkoppen. Het beukte de basaltschoeiing, wervelde in de kreek, om verderop te kalmeren en rustig terug te stromen in de rivier.

Voor Van Meeuwen langs de val ging keek hij om. De onrust in zijn ogen verdween toen hij de wazige figuur zag tussen de struiken; Jongejan was hem achterna gekomen, zoals hij had verwacht. Behoedzaam zette hij zijn stok op de grond, pas wanneer hij voelde dat hij stevig stond durfde hij een stapje vooruit te gaan. In het gedreun van de val, dat door de vorm van de achterbouw van de Meeuwenburg akoestisch werd verhevigd tot een geweld als van de Niagara, hoorde hij zoals

altijd de doodsschrei van Suzanne, het blonde zusje dat in het kolkende water was gevallen. Niemand had het opgemerkt; pas toen zij niet aan tafel kwam voor het middagmaal waren ze haar gaan zoeken. Het dreggen in de kreek had niets uitgehaald; pas enkele dagen later was het lijk van Suzanne in de Maas in de buurt van Heusden aan de oppervlakte komen drijven. Dat was meer dan zestig jaar geleden gebeurd, een tijd die voor Lodewijk van Meeuwen boeiend en bewogen was geweest.

Pas waar het pad zich verbreedde en uitliep in de achtertuin, bleef hij op veilige afstand even staan kijken naar het eiland tussen de rivier en de kreek. Het behoorde hem toe, maar hij deed er niets mee, in geen jaren had hij het betreden. Verscheidene verzoeken om er een restaurant te mogen bouwen, had hij van de hand gewezen omdat hij de ongereptheid van zijn eiland ongeschonden wilde houden. Dat was het nu weer sedert vele jaren, doch er was een tijd geweest dat het veel geliefden trok; het was zo erg geworden dat de faam van verderf was doorgedrongen tot in de stad. Toen had hij ingegrepen, want ofschoon hij geen bekrompen man was, duldde hij op zijn goed geen smeerlapperijen.

Langzaam liep hij het pad op dat naar de sluis voerde, een van de toegangswegen naar de Meeuwenburg. Vroeger kwamen over dit pad de pachters, die hun hoeven in het noorden hadden. Sedert decennia was het niet meer door vreemden betreden.

Van Meeuwen liep niet tot de sluis. Bij het scheefgezakte hek keerde hij om en keek naar het grillig gebouwde huis met gotische ramen en kantelen. De Meeuwenburg was geen oud kasteel. Gebouwd in het begin van de negentiende eeuw door een pedante voorvader, en een dorpsaannemer met een sterk overspannen indruk van eigen kunnen, was het een pralend

misbaksel geworden. De bouwer, een rijke veeboer en grondbezitter, had het bouwsel geen burg genoemd. In het begin had de bezitting Meeuwenhof geheten, doch allengs waren de dorpelingen haar Meeuwenburg gaan noemen en zo was het gebleven. Lodewijk van Meeuwen kon het niet schelen dat hij een architectonisch monstrum bewoonde, hij hield van zijn kasteelachtig huis.

Met zijn slechte ogen zag hij de Meeuwenburg op afstand wat wazig, maar toen hij terugwandelde kreeg alles weer vorm en gestalte. Hij ging altijd dezelfde weg, voorbij de gebeeldhouwde deuren, waarnaast een klokje hing onder een afdakje, langs het prieel en kwam dan onder de gemetselde boog door in het open veld.

Toen hij de veldweg opliep die naar het grote wiel kronkelde, kwam Jongejan naar hem toegelopen. 'Moet ik de eenden vrijlaten, meneer Lodewijk?' vroeg hij verlegen.

'Dat heb ik je toch gezegd, Jongejan. Waarom heb je het nog niet gedaan?' Hij wachtte het antwoord niet af; even keek hij naar het keurige blauwe pak en zei dan: 'Jij vindt dat Jans haar zin moet hebben. Goed, laat de eenden waar ze zijn tot na de receptie.'

'Gaat u naar de Plas?' vroeg Jongejan opgelucht.

'Ja, dat ben ik van plan. Heb je opdracht me ook bij de Plas te behoeden voor de verdrinkingsdood?'

'Nee, meneer Lodewijk, maar de Plas is ver.'

'Ik weet het. Een kwartier lopen, een kwartier rusten, en een kwartier om terug te keren. Meneer Jacques en mevrouw Ermeline verwacht ik niet voor half elf, zij zullen zeker de eersten zijn. Het is nu kwart voor negen, ik heb dus volop tijd.'

'Het zal u teveel vermoeien, meneer Lodewijk.'

Het driftige antwoord dat hem al in de mond lag, sprak hij niet uit toen hij de zorg zag in de ogen van Jongejan. 'Het zal wel

meevallen,' zei hij, 'ik voel me vanmorgen erg fit. Je mag me achterna komen als je me niet te dicht op de hielen zit.'

Langzaam kuierde hij naar de Plas, een groot wiel te midden van het grasland. Er omheen groeide wat riet, een paar knotwilgen spiegelde hun narrige torsen in het heldere water. Een knotwilg, die door de bliksem was getroffen, had hij op stoelhoogte laten afzagen; het was een zitje dat hij graag benutte als hij een wandeling had gemaakt door de weilanden.

Toen hij zat op de boomstronk voelde hij dat hij meer vermoeid was dan hij had verondersteld. Voorovergebogen naar het water kijkend, zat hij te hijgen; de benauwdheid lag als een loden last op zijn borst. Hij voelde weer de beklemmende druk in de hartstreek, een typisch verschijnsel dat hij omstreeks zijn zestigste jaar voor het eerst had waargenomen. Het was niet pijnlijk; een gevoel alsof zijn hart door voorzichtige handen in elkaar werd gedrukt. Meestal duurde het maar even, het gebeurde echter ook dat hij er lang door verontrust werd. Soms verplaatste de druk zich naar de lendenen of naar de rug, waar hij zich aan een of ander orgaan vastklampte om pas uren later los te laten. Als dat gebeurde volgde steeds een periode van uiterste vermoeidheid, gepaard met een gevoel van diepe innerlijke zwakte. Grand-mère, die in haar tijd iets dergelijks had ondervonden, zei: het verdriet knaagt aan mijn hart. De nieuwe jonge dokter in het dorp zei: een nervositeitsklacht, meneer van Meeuwen. U wordt er allang mee geplaagd, dat is een zeker bewijs dat het niets te betekenen heeft. Al dertig jaar was hij bezig de oorzaak op te sporen, want hij wilde wel van dat nare gevoel af, waar hij niet bang meer voor was zoals in het begin, maar dat hij toch altijd erg onaangenaam vond. Enige tijd was hij van mening geweest dat het werd veroorzaakt door te veel eten, of door zware spijsen. Dat kon het echter niet zijn, want het overviel hem ook als hij weinig en dan nog alleen licht verteerbaar voedsel had gebruikt. Later

dacht hij dat het kwam door grote lichamelijke inspanning, tot hij ervoer dat de zachte handen zich ook om zijn hart samenvouwden als hij rustig in zijn stoel zat. Toen geloofde hij dat nerveuze spanningen het gevoel veroorzaakten. Dat was het meest waarschijnlijk. Met de voorbereiding voor zijn verjaarsfeest had hij zich vrijwel niet bemoeid, en ook het feit dat hij negentig jaar werd, was niet emotioneel. Maar, dat begreep hij wel, op een of andere manier had het toch invloed, al was het zeker geen verdriet. Dat kende hij niet meer.

Opeens ontdekte hij dat het drukkende gevoel verdwenen was, hij kon weer onbelemmerd ademen. Daar was hij blij om, het meest omdat het zich niet had verplaatst naar de lendenen om zich daar vast te bijten aan zijn ribben, wat soms een beetje pijnlijk was. Het gevolg zou zijn geweest dat hij na de receptie, of misschien zelfs daarvoor, naar bed had moeten gaan om een hele dag te rusten. Hij keek over het spiegelende water, volkomen uitgerust en zonder enige spanning. Hoe lang zou het met hem nog duren? Behoudens die momenten van innerlijke zwakte voelde hij zich nog heel goed. Zijn gezichtsvermogen was sterk verzwakt, vooral op afstandzien, maar hij zou niet blind worden had de oogarts verzekerd. Zijn gehoor was nog goed, al waren er momenten dat het geluid enkele seconden blijkbaar niet kon binnendringen. Zijn geheugen, zijn concentratie en zijn aandacht hadden iets geleden, maar zijn hersens waren nog prima; hij kon nog uitstekend denken en alles interesseerde hem. Het was vierentachtig jaar geleden dat grand-mère boos had opgemerkt dat die jongen onbehoorlijk nieuwsgierig was. Die nieuwsgierigheid, die hem zijn ganse leven was bijgebleven, had hem de voortstroming van de tijd van dag tot dag doen volgen. Hij beseftte dat hij op de drempel stond van het meest grootse tijdperk in het leven van de mensen, belangrijker dan de Renaissance en de Hervorming; hij zou die drempel niet meer overschrijden. Niet verlangend naar

de dood, was hij ook niet in het minst bang om te sterven. Het enige dat hem speet was dat hij na zijn dood de voortgang van het scheppingsgebeuren niet meer zou kunnen volgen.

De Plas was de tweede merkwaardigheid van de Meeuwenburg, even interessant als de typische akoestiek bij de waterval. Het heldere water had ongetwijfeld een andere samenstelling dan dat van de rivier en de vieze sloten. Alleen aan de kanten groeide riet, in het midden zelfs geen kroos, kikkerblad of waterlelies. Er zat veel vis in, waarvan de smaak bijzonder goed was. Omtrent het ontstaan van de Plas werden vele verhalen verteld. Sommige hadden een mythologisch karakter, in andere kwamen kabouters en kwade geesten voor. Een verhaal vertelde dat eeuwen geleden een enorme meteor uit het heelal hier was terechtgekomen. De nuchterste versie gaf aan dat het gat was gegraven om de grond te gebruiken voor de wallen van het nabijgelegen fort. Hij vond het prettig dat over het ontstaan zoveel verhalen werden verteld, en dat niemand wist hoe het precies was.

Een kleine helgele bestelwagen, gevolgd door een personenauto, zwenkte van de grote weg af en reed over de veldweg naar de Meeuwenburg. Even wist hij het niet, maar dan begreep hij dat de kok en de diensters waren voorbijgereden. Hij stond op en liep langzaam naar huis, blij om de feestdag waarvan hij het gevoel had dat die nu was aangevangen. De gele wagen stond bij de dienstingang. Een grote zware man, in een flodderig pak, en een jongen droegen kisten en pannen naar de keuken, waar jongemeisjes ze overnamen.

Van Meeuwen ging naar binnen door de voordeur. Jans Schriewers kwam hem tegemoet in een hooggesloten zwarte japon, aan de hals opgesierd door een opengewerkte zilveren broche. De opwinding had haar wangen rood gekleurd. 'Meneer Lodewijk,' zei ze geagiteerd, 'het is kwart voor tien. Meneer Jacques

en mevrouw Ermeline kunnen ieder ogenblik komen en u bent nog niet gekleed.'

'Dat is vlug gebeurd,' suste hij.

Op zijn slaapkamer stond hij te hijgen voor het open raam. Het was misschien beter, zoals Jans dat wilde, dat hij een van de benedenkamers liet inrichten, maar hij kon zo moeilijk afstand doen van deze ruime frisse kamer waar hij kon uitzien over het polderland; bovendien was zijn atelier er vlak naast. Mijn ogen worden steeds minder, dacht hij, toen hij de groene vlakke zag als een wazige vlek; slechts vaag kon hij de molen en de rij scheefgezakte huisjes onderscheiden. Toen hij zich omkeerde zag hij zijn rok over een klerenknecht hangen. Daar was niet aan te ontkomen, het diner zou overigens niet lang duren. Op een andere standaard hing zijn jacquet. Alleen al de gedachte dat hij de ganse dag dat warme nauwsluitende kostuum zou moeten dragen, was benauwend. Weifelend wat hij zou doen, liep hij de kamer op en neer om dan zijn atelier binnen te gaan. Hij zette zijn leesbril op en keek naar het doek op de ezel. Hij was een zondagsschilder, niet zonder talent, en in lange jaren had hij een zekere vaardigheid gekregen. Hij zag nog vele onvolkomenheden, die hij zou trachten in de loop der volgende weken te verbeteren. Een eenvoudig tafereel, een boerenhuis in het land van Altena met een kerseboom in volle bloei; een luie hond liggend in de voorjaarszon voor de openstaande deur van het achterhuis; een paar melkkannen en een koperen ketel op het afdruiptrek. Het was vrij goed gelukt, daar was hij blij om; vooral was hij blij om de lichte, vrolijke kleuren. Nog even stond hij te kijken en liep dan naar de kleine uitbouw van het atelier, waar hij een schilderij van de waterval uit de vele tegen elkaar geplaatste doeken te voorschijn haalde. Hij zette het op de ezel en bekeek het voor de zoveelste keer. Het neervallende water was verf gebleven, het stroomde en bruisde niet. De uit het water opgestoken arm van Suzanne

had hij erbij gefantaseerd. Een somber, triest schilderij met een sterke melancholische inslag. Ruim veertig jaar geleden had hij het doek geschilderd en wat hem nu weer verbaasde was, hoe in een kleine halve eeuw de toets van zijn palet van de somberste melancholie was overgegaan naar de blijheid van de heldere kleuren en het blanke licht.

Plotseling ontdekte hij dat als hij nu niet voortmaakte, hij werkelijk in tijdnood zou komen. Op zijn slaapkamer verfriste hij zich en verwisselde zijn tweed jasje met een keurig grijs kostuum van heel dunne wol; hij koos een melkkleurig overhemd met liggende boord, een das deed hij niet om. Toen hij de witte haren langs zijn oren wat naar achter had geborsteld, zag hij er onberispelijk uit. Een statige oude heer, wiens teer gezicht uitmuntend harmonieerde met de kleur van het goed gesneden zomerkostuum.

Voorzichtig daalde hij de trap af. Jans Schriewers, die bij de deur van de zaal stond, wenkte hem, maar hij beduidde haar dat hij eerst de mensen in de keuken wilde begroeten. De metamorfose van de kok verraste hem. De man had zijn slobberpak verwisseld voor helder witte kokskleren; de hoge muts stond een beetje schuin op zijn hoofd. Nu was hij een man geworden van wie iets goeds te verwachten was. Het koksmaatje zag er even keurig uit als zijn culinaire meester, de vier dienstertjes droegen zwarte jurken met witte kanten schortjes en kanten mutsjes. Op bescheiden wijze, maar heel waardig werd hij gefeliciteerd; het eenvoudige vriendelijke gebaar van een van de meisjes, dat hem een veldboekje aanbood, ontroerde hem. Dat had hij het laatst verwacht, hij vond het bijzonder aardig.

Met de bos bloemen in zijn arm ging hij naar Jans Schriewers, die hem in de zaal de weelde van bloemen toonde, waaronder kostbare composities. 'Een volle auto en een volle roeiboort, meneer Lodewijk. Uit de stad en het dorp.' Ze wilde namen af gaan lezen van de aangehechte kaartjes, maar ze kwam er niet

toe, want buiten klonken vrolijke claxonsignalen.

'Dat is meneer Jacques,' zei Jans.

Van Meeuwen had het ook gehoord. Hij liep naar buiten waar hij zijn enige zoon en zijn schoondochter, Ermeline van Meeuwen-Verstraten, verwelkomde.

'Vader, proficiat,' zei professor doctor ingenieur Jacques van Meeuwen, een grote man, met zwierige grijze haren. Hij was opmerkelijk gekleed. Een roestbruin vilten jasje, een bronskleurige pantalon met smalle pijpen, een geruit zijden overhemd, en een gespikkelde das.

Van Meeuwen kuste zijn schoondochter en zei dan: 'De kinderen zullen ook wel spoedig komen.'

'We zijn Lo en Ferry in Den Bosch gepasseerd,' zei Ermeline.

'De kleine Max moest zijn flesje hebben. We zijn maar doorgereden, ze hebben ons niet gezien.'

'Komen ze samen?' vroeg Van Meeuwen.

'Ja, papa, in de wagen van Lo. Daar zijn ze, geloof ik,' wees ze naar een auto op de hoofdweg. Inderdaad, de wagen zwenkte de zijweg in en stopte even later op het voorterrein.

Van Meeuwen liep naar de auto om zijn kleinkinderen en achterkleinkinderen te verwelkomen. Lo van Meeuwen, een jonge medicus; zijn vrouw Agonda van Meeuwen-Dispattel en hun zoontje Hugo, een aardig baasje van vier jaar. Tilly van Meeuwen met haar zoontje Max op de arm, en haar man ingenieur Ferry Grinsbach. De begroeting was zeer hartelijk, doch onmiddellijk daarna zei Tilly: 'Had u zich vandaag niet wat minder opzichtig kunnen kleden, papa? Zo kunt u toch niet recipiëren met grootvader.'

'Zie ik er niet goed uit voor de boerderij?' lachte Jacques van Meeuwen. 'Grootvader draagt ook een makkelijk kostuum.'

'Grootvader ziet er gedistingeerd uit en u extravagant.'

'Ach kind, laat hem maar doen,' zei Ermeline. 'Vader kleedt zich graag artistiek, en het staat hem ook goed.'

'Kom, we gaan naar binnen,' zei Lodewijk van Meeuwen. 'Ik heb trek in een kop koffie, jullie vermoedelijk ook.'

'Het zal me niet verbazen,' zei Jacques toen ze door de brede gang liepen, 'als oom Roland zijn uniform uit de motteballen heeft gehaald, met de pluim op de sjako en de sleepsabel.'

'Het kon best wezen dat tante Ernestine hem zo gek gekregen heeft,' antwoordde Van Meeuwen.

'Komt tante Godelieve ook?'

'Ongetwijfeld. Juffrouw Hepsworth zal haar wel vergezellen.' Het bleek inderdaad zo te zijn. Toen een kwartier later de auto stopte op het voorterrein, trad Roland van Meeuwen aan in zwart paradeuniform met veel tressen, met gouden sterren op de hoogopstaande kraag. Zijn gezicht met de witte borstelige snor, had de kl ur van tomaten. De pluim had hij niet op de kepi gestoken, maar de sleepsabel hing aan zijn zijde; de hoge laarzen met de rinkelende sporen glansden als spiegels.

'Wat zie jij er luchtig uit,' begroette hij zijn jarige broer. 'Als ik dat had geweten, ik heb jou willen eren vandaag.'

Zijn vrouw, Ernestine van Meeuwen-Besterwege, droeg een grijs mantelkostuum; haar nieuwe robe zat in de koffer, vertelde ze haastig. Godelieve, de ongetrouwde zuster van Lodewijk van Meeuwen, was zoals altijd heel eenvoudig gekleed. Een mager ziekelijk dametje met spierwitte haren en wasbleek gezicht. Ze was zesenzeventig jaar, maar leek veel ouder dan haar jarige broer. Onmiddellijk nadat ze uit de auto was geholpen, pakte ze de arm van haar gezelschapsdame, juffrouw Elde Hepsworth, een innemende verschijning van middelbare leeftijd. Godelieve kustte haar broer en zei: 'Ik ben erg moe, Lodewijk. Vind je het goed dat juffrouw Hepsworth mij naar mijn eigen kamer brengt om een uurtje te rusten?'

'Komen er nog andere gasten?' vroeg Jacques.

'Voor het diner heb ik de pastoor en Jan Bentram met Majorie uitgenodigd,' antwoordde Van Meeuwen. 'Meer komen er niet.'

Uit zijn vroegste jeugd had Lodewijk van Meeuwen de herinnering aan zichzelf van een jongetje met pijpenkrullen, in een wit kanten jurkje en met hoge witte knooplaarsjes. Hij herinnerde zich dat heel levendig; ook zijn moeder met haar bleek, smal gezicht, en de lange lichte japonnen met ruches en strikjes. Ongeveer vier jaar was hij toen. Zijn moeder had hem graag bij zich, maar ze nam hem zelden op schoot; tegen haar knie geleund luisterde hij naar de sprookjes die ze vertelde en de liedjes die ze zong. Bonne-maman van Meeuwen was er dikwijls bij, in de kamer of in het prieel in de achtertuin. Bonne-maman had niet een gezicht dat telkens veranderde zoals dat van zijn moeder. Zij keek altijd streng, ze vertelde geen sprookjes en ze zong ook nooit. Alleen als hij 's avonds een nachtkus gaf, kwam er een glimlach in haar ogen. Dan legde ze haar hand op zijn hoofd en zei dat hij zoet moest gaan slapen.

Een goed jaar later droeg hij een fluwelen buisje, een lange broek en lage schoenen met gespen; de pijpenkrullen waren opgeborgen in het kabinet, waar ze vierentachtig jaar later nog lagen in lichtblauw vloeipapier.

Bonne-maman had nog hetzelfde stroeve ronde gezicht, met bloedaartjes doortrokken, waarvan hij later pas zou begrijpen dat haar landelijke afkomst er uit sprak. Wat hij al wel begreep was dat zij een heel andere vrouw was dan zijn moeder. Zij breide borstrokken en kousen voor arme kinderen, terwijl zijn moeder borduurde, schilderde of piano speelde. Bonne-maman ging wel eens naar het achterhuis waar de knecht Jan de varkens vetmestte in de stal, waar nog de gemetselde voe-

dergoten waren uit de tijd toen de Van Meeuwens nog vee hielden. Zijn moeder kon de vieze lucht van het varkenshok niet verdragen. Als de beesten in november geslacht werden, ging ze voor een paar dagen naar grand-mère en grand-père in de stad; het krijsen van de gestoken dieren wilde ze niet horen, de geur van het warme bloed maakte haar onpasselijk. Ze nam hem altijd mee, behalve verleden najaar toen zijn vader wilde dat hij thuis zou blijven. Het doodsteken van de varkens had hij niet mogen zien, verder had hij alles meegemaakt. Twee dagen duurde het eer de borsten, de zijden spek en hammen in de schoorsteen hingen boven de rook van een houtvuur, en het overige vlees in kuipen was ingezouten. Al die tijd was zijn vader erbij. Met een pijp in de mond praatte hij met de sla-ger en ging nu en dan naar het voorhuis om een glas wijn te drinken. Bonne-maman was er ook voortdurend bij; in de dagen van de slacht leek ze een ander mens te zijn, opgewekt en steeds doende met iets. Zij gaf de knecht opdracht de rivier over te varen en toen hij terugkwam met arme vrouwen uit het dorp, verdeelde ze onder hen de oren, poten en staarten, en nog andere dingen die op de Meeuwenburg niet gegeten werden.

Het volgend voorjaar zei zijn vader: 'Ik neem je mee voor op mijn paard en we rijden overal heen.' Dezelfde dag zei hij tegen zijn vrouw: 'We moeten nu een beslissing nemen, Mathilde, wat we met de jongen zullen doen. Blijf je erbij dat je hem zelf zo ver klaar kunt maken, dat hij straks naar een of ander college kan gaan?'

'Ja, Nicolaas, dat is het beste. Lodewijk is te jong om hem in de stad op school te doen. Hier op de dorpschool tussen al die boerenkinkels hoort hij niet thuis.'

Nicolaas van Meeuwen lachte een beetje grimmig en zei dan dat hij het goed vond dat zij de jongen zou leren wat hij moest kennen.

De grootouders Hölleflakke woonden in een oud, deftig huis.

Het adellijk geslacht was van Duitse oorsprong maar de familie woonde al eeuwenlang in de Hertogstad. Grand-père, een lange schrale man met een gelig-bleek gezicht, was vele jaren rechter geweest; om gezondheidsredenen - hij leed aan een leverziekte - had hij vervroegd pensioen moeten vragen. Een kalme vroeg-oude man, die veel van zijn tijd doorbracht op zijn studeerkamer, waar hij historische werken las en de administratie verzorgde voor liefdadige verenigingen. Grand-mère, een forse dame, las in de salon Franse romans. Als het goed weer was liet ze in de namiddag Guido, de stalknecht, het paard inspannen om met de koets door de stad te rijden, of door een der stadspoorten naar buiten te gaan. Dikwijls reed ze naar Vught, een dichtbij gelegen dorp waar ze een vriendin, freule van Wingelanden, op haar kasteeltje een bezoek bracht. Een enkele keer gaf ze Guido opdracht de Orthenpoort uit te rijden naar de Meeuwenburg om haar dochter Mathilde te bezoeken. Soms werd ze vergezeld door haar man, vaak door haar dochter Charlotte, een jongere, ongehuwde zuster van Mathilde.

Een paar weken voor zijn zesde verjaardag logeerde Lodewijk een volle week in het patriciërshuis. Hij vond het verdrietig dat zijn moeder ziek was, maar het was erg leuk dat hij een hele tijd bij tante Charlotte, die hem met de koets was komen halen, mocht blijven. Toen hij vroeg of hij naast Guido in zijn donkerblauwe met goudband afgeboorde livrei, op de bok mocht zitten, fluisterde tante Charlotte dat het straks wel zou kunnen. Ze waren nog niet bij de Plas toen ze de koets liet stilhouden. Overal om zich heen zag hij groene graslanden, die zijn vader toebehoorden, en ginds was de mooie, grote stad. Even voor ze de stadspoort binnenreden moest hij van de bok afkomen om weer naast tante Charlotte op het rode trijp te gaan zitten.

Het was een verrukkelijke week, die veel te vlug voorbij ging.

Tante Charlotte nam hem mee de stad in waar hij zijn ogen uitkeek op al die grote prachtige huizen, of ze liep met hem over de hoge wallen waar hij ver het land in kon kijken. Daar zei ze dat hij goed moest letten op alles wat hij zag, want over enkele jaren zouden de wallen er niet meer zijn. De Hint-hamerpoort was al bijna afgebroken, de wallen daar al voor een gedeelte weggegraven. Ze gingen er heen en hij zag de grove sterke mannen met hun blinkende schoppen bezig met het werk. Tante Charlotte legde hem uit dat de wallen moesten verdwijnen omdat ze een belemmering vormden voor de uitbreiding van de stad. De stad moest kunnen groeien. Overal rondom waar hij nu groene velden zag zouden later huizen en kerken en scholen gebouwd worden.

Hij zag jongens spelen op de wallen en de exercitievelden. Sommigen liepen op stelten, anderen sloegen met een stokje een hoepel voor zich uit, weer anderen maakten hand in hand lange slierten, die tussen de bomen door slingerden. Hij hoorde hun blijde lach en hun vreemde taal. 'Ze spreken dialect', zei tante Charlotte. 'Iedere stad en elk dorp heeft zijn eigen dialect. Dat zul je allemaal nog leren.'

In de namiddag reed hij met grand-mère en tante Charlotte in de koets. Hij mocht niet naast Guido zitten op de stille buitenwegen, en hij mocht niet op luide toon iets vragen. Als hij dat in zijn enthousiasme om al het nieuwe dat hij zag, toch deed, zei grand-mère enkele Franse woorden. Dan tikte tante Charlotte hem op de knie en legde haar vinger op haar mond. De begroeting iedere morgen was heel anders dan op de Meeuwenburg. Een beleefde buiging: 'Goedemorgen, grand-mère, goedemorgen, grand-père.' Dan moest hij wachten tot grand-mère met weids gebaar naar de stoel wees tegenover tante Charlotte. Grand-père pelde de eieren, die door grand-mère werden doorgesneden; ieder kreeg een half ei om bij een vers broodje op te eten. Het was bij zulk een gelegenheid dat

grand-mère op zijn vraag, wat er gebeurde met het vierde halve ei als hij er niet was, in het Nederlands zei dat die jongen onbehoorlijk nieuwsgierig was, hetgeen haar niet verbaasde. Waarom haar dat niet verbaasde werd Lodewijk enigszins duidelijk toen zijn vader in het middaguur kwam. Hij kuste de hand van grand-mère, klopte grand-père vriendelijk op de schouder en gaf tante Charlotte een hand. Op een vraag van grand-mère of hij mee wilde aanzitten, antwoordde hij dat hij een afspraak had in de stad. Met grote stappen door de kamer lopend zei hij dat met Mathilde alles goed was, er aan toevoegend welke dag Lodewijk gebracht kon worden. Daarna had hij nog even tijd om te luisteren naar het opgewonden relaas van zijn zoon over de afgelopen dagen.

'Jij hebt het naar je zin bij tante Charlotte,' lachte hij.

'Bonjour,' hij maakte een buiging en ging de kamer uit; even later hoorden ze de paardehoeven kletteren op de keien. Grand-mère keek zeer boos, grand-père keek strak naar zijn bord, tante Charlotte trok de wenkbrauwen op. Maar niemand zei iets en even later sneed grand-père met dezelfde gelijkmoedigheid als op andere dagen het vlees, waarvan het grootste deel naar de keuken ging voor Guido en de meiden.

Nog lang nadat Lodewijk was teruggekeerd naar de Meeuwenburg dacht hij aan die onvergetelijke week. De overvloed van indrukken kon hij niet verwerken, vele dingen begreep hij nog niet. Het was iets prachtigs geweest, die mooie stad, al die huizen en kerken, de mensen in de straten en de jongens op de wallen. Langzaam minderde de spanning en toen bleven hem nog twee dingen bezig houden: tante Charlotte, haar mooi gezicht met het rossige haar en de sproeten. Wat was ze lief, hij hield onuitsprekelijk veel van haar. En het huis met zijn sombere kamers; het boeide hem om de sfeer die hij nog niet onder woorden kon brengen, tegelijk had hij er een hekel aan.

Spoedig daarna nam zijn vader hem mee voor op het paard. Lodewijk zat er prinsheerlijk dicht bij het hoofd van de goudvos Belfiore, een prachtig raspaard, vurig van temperament en tegelijk zeer gehoorzaam. Wat was het mooi het landschap te zien over het deinende paardehoofd heen: de hoeven ploften in het zand van de landweg, ze klopten op de hardere klei en kletterden op de bestrate wegen. Zijn vader met zijn bol gezicht, waarvan de blonde snor afhing tot over zijn kin, praatte veel. Lodewijk kon hem goed verstaan, hij had een scherpe doordringende stem.

Nicolaas reed met zijn zoon naar de dorpen in de omtrek en naar het oude stadje Heusden. Ook het land van Altena reed hij binnen en de Bommelerwaard. Van alle dorpen en stadjes vertelde hij de geschiedenis en hij wees Lodewijk de weilanden die hem toebehoorden. De Meeuwenburg lag in een brede krans van grasland, doch ook ver daarbuiten lagen percelen, die de Van Meeuwens zich in de loop der jaren hadden verworven. In alle dorpen en stadjes had Nicolaas vrienden, oppervlakkige vrienden, hij was niet een man die zich sterk hechte aan mensen. Soms was Lodewijk erbij als zijn vader een gesprek voerde met een van zijn pachters. Dan was hij niet onvriendelijk, maar erg zakelijk. De pachtboeren waren zeer onderdanig, ze schenen bang van hem te zijn. Dat kwam misschien door zijn forse gestalte of door zijn scherpe stem. Lodewijk was niet bang voor zijn vader, die altijd goed voor hem was en op al zijn vragen antwoord gaf.

Ze reden ook naar Boxtel waar Nicolaas zijn zoon een spoor-trein wilde laten zien. Een wonder voor de kleine jongen. Hoe was het mogelijk dat zo'n gillende ijzeren machine zonder paarden in beweging kon komen en met grote vaart een aantal rijtuigen mee kon trekken? Nicolaas besteedde de hele terugweg om Lodewijk althans iets bij te brengen van de enorme kracht welke door stoom kan worden ontwikkeld.

Evenzeer was Lodewijk geboeid door de geheimzinnige verlichting in het huis van grand-mère. Er werd geen petroleum in de lampen gedaan, een vlammetje doorgloëide een kousje, het floepte aan en dan brandde het koel suizend licht. Nicolaas deed zijn uiterste best de jongen bij te brengen hoe gas wordt gewonnen en hoe het door buizen vanuit een groot reservoir naar de lampen wordt geperst. Hij slaagde er niet geheel in, de materie was te moeilijk voor de kleine Lodewijk.

Ten zuiden van de stad had Nicolaas geen graslanden. Eeuwenlang hadden de Van Meeuwens gewoond in het zware land ten noorden van Den Bosch. In de oorsprong waren zij kleine landbouwers geweest met een lapje grond, een koe en een varken. Totdat een Van Meeuwen met vooruitziende blik had begrepen, dat in de toekomst het bezit van veel vee rijkdom betekende. Daarvoor waren uitgestrekte graslanden nodig die zij, aanvankelijk pachtend, langzaam in eigen bezit hadden verworven. Lange tijd waren zij belangrijke veeboeren en veehandelaren geweest, ook de bouwer van de Meeuwenburg was dat nog geweest, maar deze bezat al de trots om de veehandel van de hand te doen en het veebezit ondergeschikt te maken aan het landbezit. Daaropvolgende generaties waren doorgegaan met dit principe tot Nicolaas' vader de laatste koeien had verkocht en de stallen op een na had laten afbreken. Van de vroegere boerderij was alleen overgebleven de slacht in november, een traditie die bonne-maman niet prijs zou willen geven, en waar Mathilde het liefst terstond een eind aan zou maken. Nicolaas maakte er om praktische redenen geen eind aan. De Meeuwenburg lag ver van de stad waar alle dingen binnen ieders onmiddellijk bereik waren; alle leeftocht moest worden aangevoerd en dit was voor vers vlees vrij moeilijk. Maar ook hield hij de slacht aan omdat de traditie te diep in hem was geworteld. Hij geloofde wel dat Mathilde er een hekel aan had, maar hij wilde haar niet in

alles haar zin geven. Om diezelfde reden weigerde hij haar een koets met een koetsier in livrei, wat ze altijd gewoon was geweest. Hij had zijn dogkar, een koetsachtig voertuig dat hij geheel kon overkappen zodat er ook in de wintermaanden mee gereden kon worden. Jan op de bok droeg een donkerblauwe jas en een koetsiershoed als hij mevrouw naar de stad reed. Een dure telganger wilde hij Mathilde wel geven, maar dat wou ze zelf niet; sedert een schichtig geworden merrie in de stal van haar vader haar bijna had geraakt met de achterhoeven, was ze bang van paarden.

Maar al had Nicolaas geen grond ten zuiden van Den Bosch, toch kwam hij graag in de Meierijse dorpen en in de stad waar hij veel relaties had. Op een feest bij een van deze kennissen had hij Mathilde Hölleflakke ontmoet. Ze maakte diepe indruk op hem. Toen hij ontdekte dat zijn avances niet zonder meer werden afgewezen, was hij eerst verbaasd, om dan, schrander als hij was, vlug te begrijpen dat haar moeder een huwelijk met een schatrijke hereboer niet ongewenst vond. Het was een merkwaardige ondervinding waarvan Nicolaas profijt trok op een manier welke precies paste bij zijn aard. Hij was verliefd op de mooie Mathilde Hölleflakke; dat ze bovendien een adelbrief meebracht kon alleen goed voor hem zijn. Hij kon haar op de Meeuwenburg een leven zonder zorgen aanbieden; dat wilde hij graag doen, maar hij wilde niet het melkkoetje zijn voor haar verarmde familieleden. Hij was bereid het luisterrijke huwelijksfeest te betalen, daarmee was het afgelopen. Met zijn schoonvader kon hij het vrij goed vinden, maar aan de bemoeiingen van zijn schoonmoeder met de dingen van de Meeuwenburg maakte hij vlug een eind. Tevoren had ze geweten dat ze haar dochter uitleverde aan een rijke hereboer; daarvan moest ze de consequenties aanvaarden. Zeker had ze niet voorzien dat Nicolaas een zeer zelfstandig man was met eigen ideeën omtrent hetgeen voor hem paste.

De vrouw die met hem wilde samenleven, moest zich daarin schikken.

Hij kwam altijd even binnenwippen in het patriciërshuis als hij in de stad was. Hij gedroeg zich als de gelijke van de Hölleflakkes. Nooit vroeg hij om gunsten, evenmin liet hij merken dat hij begreep dat het huwelijk van hun dochter min of meer teleurstellend was geweest. Een flinke greep in zijn geldbuidel zou hen er bovenop geholpen hebben, maar alles zouden ze eerder doen dan hem geld vragen; het laatste wat ze van hem konden verwachten was, dat hij eigener beweging geld zou aanbieden. Dat zou er op lijken dat hij hun dochter had gekocht. Op zijn manier hield hij veel van Mathilde; zij was geen koe waar men handel mee drijft. Vooral in de maanden juli en augustus, toen hij dag aan dag Lodewijk voor op zijn paard nam om hem de streek te laten zien, en reizen met hem maakte naar Amsterdam en Rotterdam om de jongen een klein inzicht te geven van wat er te koop was buiten de Meeuwenburg, kwam hij er vaak. Lodewijk hield van tante Charlotte, dat moedigde hij aan; ook hij vond zijn schoonzusje, die nu achtentwintig was, twee jaar jonger dan Mathilde, bijzonder aardig. Haar zachte melodieuze stem, de fraaie kleur van haar rossig haar, de sproeten in haar gezicht die haar iets pikants gaven, haar trage statige tred, maar vooral om haar karakter mocht hij haar graag. Voor Charlotte zou hij wel in zijn geldbuidel hebben willen tasten als hij haar daarmee aan een geschikte man had kunnen helpen. Dat was de moeilijkheid. Niets had ze aan te bieden dan haar charme, haar naam en haar goede opvoeding. Dat scheen onvoldoende te zijn, ook voor haarzelf; ze was in al haar beminnelijkheid veel trotser dan Mathilde.

Een enkele keer liet Charlotte haar appelschimmel Esmeralda, een van de dure dingen waar grand-mère zich veel voor wilde ontzeggen om hem te kunnen behouden, door Guido optuigen

om Nicolaas en Lodewijk te vergezellen op een rijtoer in de omgeving van de stad. Dat waren voor Lodewijk de mooiste uren. Tante Charlotte was altijd vrolijk en zij zag heel andere dingen in het landschap dan zijn vader.

Ze reed voortreffelijk.

Als ze galoppeerde door het rulle zand van de Loonse Baan had Nicolaas, die een uitstekend ruiter was, de grootste moeite haar op Belfiore bij te houden.

Eens toen ze in de vooravond van Berlicum kwamen gereden moesten ze stilhouden voor een lange stoet lopende mensen en overhuifde boerenkarren.

'Wat zijn dat voor mensen?' vroeg Lodewijk. Deftige heren zag hij in zwarte geklede jas, met de hoge hoed op het hoofd. Om hun hals droegen ze een blauw lint, op hun revers een kleurige rozet. Eenvoudige sober geklede mannen, en arme lieden met beevaartvaantjes in hun handen; ook tussen de hamen van de paarden waren vaantjes gestoken.

Tante Charlotte vertelde dat de stoet de terugkerende processie was naar Onze Lieve Vrouw van Kevelaer. Meer dan een week was de Broederschap weg geweest, veelal lopend. De karren waren voor vrouwen en zieke mannen, en voor degenen die onderweg mankementen aan hun voeten kregen. Acht dagen trokken ze biddend en vrome liederen zingend naar het Duitse stadje en terug om boete te doen voor eigen zonden en die van anderen; om de moeder Gods te bedanken voor het vele goede dat ze in het afgelopen jaar hadden ondervonden, en Haar te vragen dat hun stad ook in het komende jaar van rampen gespaard zou blijven. Toen Charlotte alles had uitgelegd, zei ze: 'We kunnen door het veld naar de stad rijden, Nicolaas. Het is voor Lodewijk leerzaam te zien hoe de godsdienstige ambassadeurs van Den Bosch door het volk worden ontvangen.'

'Wat zijn ambassadeurs?' vroeg Lodewijk.

'Gezanten,' glimlachte tante Charlotte. 'Vertegenwoordigers als je dat woord beter verstaat. Niet alle mensen kunnen naar Kevelaer gaan.'

Ze vonden een goede plaats waar Lodewijk de stoet kon zien binnentrekken. Voorop een van de drie politieagenten van de stad om de orde te handhaven. Daarachter een troep jongens, die de beevaartgangers een eind tegemoet was gelopen. Dan de Broedermeesters, en priesters die mee naar Kevelaer waren gegaan. Daarna de ganse stoet van voetgangers en de groen en geel geschilderde boerenkarren. Er stond een massa volk langs de weg; enkele vrouwen drongen naar voren om van iemand op een kar een vaantje in ontvangst te nemen. 'Waarom doen ze dat?' vroeg Lodewijk. 'Mag ik ook zo'n vlaggetje vragen?'

'Ik zal zorgen dat jij er een krijgt,' zei tante Charlotte. 'Deze vrouwen,' legde ze uit, 'die zelf niet konden gaan, hebben geld meegegeven om in Kevelaer een kaars te laten branden bij Onze Lieve Vrouw, en te bidden voor een bepaalde intentie. Nu krijgen ze een vaantje als bewijs dat aan het verlangen is voldaan.'

'Dan heb ik geen recht op een vaantje.'

'Ze brengen er veel mee,' zei tante Charlotte. 'Er blijft er wel een over. Ik geef het je als je weer komt.'

Half september hield Nicolaas op met zijn ritten te paard, samen met zijn zoon. 'Ik geef hem nu aan jou, Mathilde. Je zult er een goede leerling aan hebben. Hij is intelligent.'

'Ik geloof dat hij leergierig is, Nicolaas. Hij heeft me veel verteld over jullie uitstapjes.'

'Leergierig en nieuwsgierig. Van alles wil hij weten, ook van dingen die nog te moeilijk voor hem zijn. Hij heeft enorm veel gezien, teveel misschien. Het zal hem moeite kosten het allemaal te verwerken. Het is niet zo erg als hij wat vergeet. Dat

komt wel weer terug.'

Lodewijk had inderdaad teveel gezien in korte tijd. Overdag was hij er voortdurend mee bezig en 's nachts droomde hij ervan. Sommige dingen spraken sterker tot zijn verbeelding dan andere. Opmerkelijk was dat de 'wonderen' die hij had gezien: de spoortrein en het stoomschip, na enkele weken minder indruk maakten dan de schoonheid van de groene polder onder een bontblauwe hemel, de glinsteringen van de brede stroom, de vogels en de eekhoorns in het mastbos. Het meest was hij getroffen door de jongens op de wallen in Den Bosch. Met hun stelten, hoepels en vliegers. Daar kon hij soms hevig naar verlangen, maar hij wist dat hij nooit een van de velen zou zijn, die hand in hand tussen de bomen door slingerden.

De lessen van zijn moeder waren prettig. Mathilde had een eenvoudig lesrooster opgesteld, waarvan ze verwachtte dat hij het aan zou kunnen. Lees- en schrijfoefeningen, de eerste rekensommetjes, een beetje aardrijkskunde, geschiedenis en Frans, de taal die op de Meeuwenburg weinig gesproken werd, maar die hij zeker moest kennen om later niet als een onbehouden provinciaal te worden uitgelachen door de kringen waarin hij zou gaan verkeren. Hier lag een diepe tegenstelling tussen Mathilde en haar man. Nicolaas sprak de taal onbeholpen, daardoor zelden. Hij had er een hekel aan, volgens zijn inzicht werd de eigenwaarde van het Nederlandse volk er door verkracht.

Mathilde gaf Lodewijk les in haar boudoir. In het begin had ze het gedaan in de woonkamer of in het prieel in de achtertuin. Maar het was voor bonne-maman een te zware opgave urenlang haar mond te moeten houden. Lodewijk vond het ook prettiger tijdens de lessen met zijn moeder alleen te zijn. Hij had haar nog zoveel andere dingen te vragen: waar de wind vandaan komt, waarom de sterren niet van de hemel vallen, waarom een mens doodgaat als hij in het water valt, wat dood-

gaan eigenlijk is? Waarom de steden zich vroeger omgordden met wallen ter bescherming tegen de vijand?

Als Mathilde deze dingen 's avonds besprak met haar man hadden ze er veel plezier om. 'Wat doe je er mee?' vroeg Nicolaas. 'Ik heb wat boeken met platen gekocht zodat hij het be- loop van de geschiedenis in tafereelen kan zien. Hij snapt het vlug, maar lang niet alles bevalt hem. Soms heb ik de indruk dat bij de jongen nu al symptomen van zelfstandig denken zijn op te merken.'

Een poos later gebeurde er iets dat enorme indruk maakte op Lodewijk van Meeuwen. In het dorp woonde het gezin Bezems waarvan de man, een drankzuchtige luiaard en vechtersbaas, een slechte faam had in de streek. De moeder had het daar- door heel moeilijk. Ze werkte wat ze kon en nog was de armoe onvoorstelbaar groot. Voortgekomen uit de kleine boerenstand, had ze daarvan de trots behouden. Ze wilde graag geholpen worden als ze er iets tegenover kon stellen, bedelen deed ze niet. Mathilde gaf haar verstelwerk waar ze blij mee was, daar ze dat thuis kon doen. Op de eerste maandag van iedere maand luidde ze de bel bij de steiger, waarna Jan haar met de roei- boot kwam halen. Ze knoopte de bonte schort los om het werk te laten controleren. Dan kreeg ze haar loon, waarna de meid haar meenam naar de keuken om een stevige maaltijd te eten. Mathilde had gezegd dat ze telkens een van haar kinderen, waarvan de jongste zes, de oudste twaalf jaar was, mee mocht brengen. Dat ging om de beurt; al de kinderen Bezems wilden graag op de Meeuwenburg hun buik vol schransen.

Lodewijk zag vrouw Bezems regelmatig. Haar rood boerinnen- hoofd en haar hese hijgende stem maakten hem aanvankelijk bang; toen hij haar beter had leren kennen als een goede, domme vrouw, vond hij haar sympathiek. Haar kinderen zag hij ook; voor hen had hij geen belangstelling, behalve voor de jongste, een meisje, Hanneke, de enige van de zes die niet ver-

legen was. Het was een onbeschrijfelijk vies kind; ze rook naar het varkenskot en nog andere nare geurtjes hingen om haar heen. Maar ze had een leuk gezichtje, smal en spits met lichtgrijze ogen. Ze deed hem een beetje aan tante Charlotte denken; dat kwam misschien door haar strogele haren en de sproeten op haar neus.

Op een keer toen Hanneke haar moeder had vergezeld, miste Mathilde enkele uren later een sierpopje. Een danseresje in gele zijde, met schittersteentjes en een kapseltje van echt haar. 's Avonds vertelde ze Nicolaas dat het popje verdwenen was, waarbij ze de opmerking maakte dat Hanneke Bezems het wellicht had meegenomen, denkend dat het een kinderpop was. Nicolaas keek haar gespannen aan, mompelend stond hij op van zijn stoel en liep naar zijn roeiboot. Toen hij terugkwam zag hij rood van woede: 'Dat kind heeft inderdaad jouw danseresje gestolen, Mathilde. Het is bij de veldwachter, ik heb het aangegeven.'

'Was dat nodig, Nicolaas? Vrouw Bezems zou het mij wel terug gegeven hebben.' 'Ik laat me niet bestelen,' gromde hij. 'Waarom haal je die mensen hier in huis?'

Een dag later hoorde Lodewijk de keukenmeid tegen de stal-knecht zeggen dat Hanneke Bezems een pop had gestolen en dat meneer van Meeuwen er werk van had gemaakt. Het zou nu wel voorkomen.

'Wat is voorkomen, mama?' vroeg hij.

Mathilde legde hem uit dat Hanneke bij de rechter zou moeten komen.

'Was het het gele popje dat op het kabinet stond?'

Ja, dat was het. 'Heb jij gezien dat Hanneke het heeft meegenomen? Heb jij het haar gegeven?' vroeg ze gejaagd.

Hij had het niet gegeven, evenmin had hij gezien dat Hanneke de pop had weggenomen. Nog diezelfde dag liet de pastoor zich overvaren om bij Nicolaas te pleiten voor Hanneke Be-

zems. 'Ik ben er zeker van, meneer van Meeuwen, dat het kind niet beseft wat ze heeft gedaan. Ze heeft het popje gepakt omdat ze het mooi en kleurig vond.' Op koele toon antwoordde Van Meeuwen: 'Ze is een kleine dievegge, meneer pastoor. Dat verbaast me niet, ze heeft thuis niet anders geleerd.'

'Nu overdrijft u,' zei de pastoor. 'Haar vader is een deugniet, maar de moeder is goed. Vrouw Bezems heeft haar kinderen geen stelen geleerd.'

Woedend omdat hij werd tegengesproken, zei Van Meeuwen: 'Waar bemoeit u zich mee? Als u de mensen een beter begrip bijbracht omtrent mijn en dijn zou er niet zoveel geroofd en gestroopt worden.'

Een paar weken later werd bekend dat de rechter Hanneke Bezems had veroordeeld tot zes jaar tuchthuis.

'Wat is tuchthuis, mama?' vroeg Lodewijk. 'Wordt ze achter tralies opgesloten zoals bij het Spinhuis in Den Bosch?'

Mathilde legde hem uit dat het Spinhuis een gevangenis was voor grote mensen, dieven en moordenaars. Hanneke zou niet achter tralies worden opgesloten.

'Maar ze moet zes jaar bij haar moeder weg. Voor een popje, dat is toch veel te erg.' Mathilde zei dat diefstal een zeer ernstig kwaad is. Het kwam er niet op aan of de diefstal werd bedreven door een volwassen man of door een klein meisje. De misdaad moest gestraft worden. Ze voegde er aan toe dat de rechter er wel rekening mee zou hebben gehouden dat Hannekes vader slecht voor zijn gezin zorgde. In het tuchthuis zou ze lezen en schrijven mogen leren als ze goed oppaste. Als ze thuis bleef was het lang niet zeker dat haar moeder haar geregeld naar school zou sturen. Met de andere kinderen was dat ook niet het geval geweest.

De volgende dagen was Lodewijk vaak in gedachten met Hanneke bezig. Ofschoon hij na de uitleg van zijn moeder beter begreep hoe het was, vond hij het toch heel erg dat het meisje

zes jaar weg moest. Toen zijn moeder zei dat hij zaterdag en zondag bij grand-mère mocht logeren, was hij nog steeds niet over Hanneke uitgedacht. Na het middagmaal toen hij met zijn valiesje in de hand stond te wachten op Guido, en de koets zag aankomen op de grote weg, nam hij plotseling het eerste zelfstandige besluit van zijn leven. Hij rende naar zijn slaapkamer waar hij zijn stenen spaarvarken stuksloeg; de geldstukjes deed hij in zijn zakdoek. Toen hij met de koets naar de stad reed dacht hij onophoudelijk aan zijn plan, voor Hanneke een pop te kopen om mee te nemen naar de tuchtschool. Dat zou hij zelf niet kunnen klaarspelen, daarom moest hij er met tante Charlotte over praten. In zijn verbeelding stelde hij zich voor hoe blij ze zou zijn, en vooral zijn moeder als hij het haar zou vertellen. Hij had begrepen dat zijn moeder het ook erg vond dat Hanneke om het wegnemen van het danseresje, dat terug was op de Meeuwenburg, zo zwaar was gestraft.

Die avond lag hij lang te woelen eer hij in slaap kon komen. Na de eerste enthousiaste verbeeldingen kwam de twijfel. Zou vader het goedvinden dat hij zonder toestemming het spaarvarken had stukgeslagen?

De volgende morgen wachtte hij gespannen op hetgeen tante Charlotte zou doen. Het verliep zoals hij had verwacht. 'Ga je mee naar de markt?' vroeg ze. Gretig knikte hij en liep even later naast haar voort, proberend zijn stappen aan te passen bij haar statige tred. De dienstbode met het boodschappenmandje aan de arm, kwam achter hen aan.

Het was druk op de markt, een gonzende bijenkorf, waarbovenuit telkens de blije klanken van het carillon dansten. Hij vond het altijd een feest als hij met tante Charlotte naar de markt mocht gaan; hij lette goed op, er was veel te zien en te horen. Soms zei hij iets over de dialecten, dan glimlachte tante Charlotte. Ze liepen langs de kraampjes. Nu en dan bleef ze staan om de koopwaar te bekijken en de prijs te vragen. Ze

kocht groente en fruit, Bossche moppen en bruine babbelaars. Met haar spitse vingers gaf ze het geld uit de zwartzijden reticule, dan legde de koopman de waar in het boodschappenmandje. 'Hartelijk bedankt, freule, voor de klandizie.'

Toen tante Charlotte verscheidene kraampjes voorbij was gegaan zonder zelfs naar de koopwaar te kijken, wist Lodewijk dat ze spoedig de markt zouden verlaten. Hij pakte haar hand en vroeg met zachte nerveuze stem: 'Wilt u voor mij een pop kopen, tante Charlotte?'

Ze keek hem aan, verbaasd, en zag dan de geldstukjes in zijn zakdoek.

'Voor wie wil je een pop kopen, Lodewijk? Waar heb je dat geld gehaald? Uit je spaarvarken?'

'Ja, tante Charlotte.'

'Weet je moeder dat?'

Even had hij het heel moeilijk; de twijfel in haar stem had hij duidelijk gehoord. Dat had hij niet verwacht, doch snel begrijpend dat de koop niet door zou gaan als hij zei dat zijn moeder er niets van wist, nam hij zijn toevlucht tot zijn eerste leugen. 'Ja, tante Charlotte, mama weet het.'

Even bleef de twijfel nog, maar hem aankijkend zag ze de leugen niet in zijn heldere blauwe ogen. 'Wat moet het voor een pop zijn, Lodewijk? Wat is het voor een meisje?' Hij antwoordde dat het een arm meisje was uit het dorp.

Charlotte Hölleflakke, die een indruk kreeg van kinderlijke offerbereidheid in de beste zin, werd erdoor geroerd en tegelijk kreeg ze schik in het geval. Ze liet hem mee uitzoeken uit de kleine voorraad die de koopman te bieden had, en verbaasde zich over zijn keuze, een kleurige ordinaire pop. Denkend dat hij intuïtief aanvoelde dat zo'n arm kind deze pop liever zou hebben dan een minder opzichtig genre, vond ze het goed.

Toen Guido zondagsmiddags terug reed naar de Meeuwenburg stopte hij bij de Plas. Hij wilde van de bok afgaan om het

portier te openen, doch Lodewijk zei: 'Blijf maar zitten, Guido, ik doe het zelf wel.'

De koetsier lachte en bleef zitten. Het was niet zoals het behoorde, maar hij vond het leuk dat die jongen zo kordaat was. Lodewijk sprong van de bok af, haastig verborg hij het grauwe pakje in het hoge gras en stapte weer in de koets.

Met starende ogen zat hij naar de gecapitonneerde koetswand te kijken, hij zag er nauwelijks iets van. Het avontuur was overweldigend, vooral de laatste akte, het verbergen van het pakje in het gras. Toen hij was uitgestapt kwam zijn moeder hem tegemoet. Ze kuste hem en zei dat hij maar juist op tijd was teruggekomen om zijn vader en haar nog te zien. Ze stonden klaar om naar een verjaarsfeest in Vlijmen te rijden. Dat kwam goed te pas. Hij had er over nagedacht wat het beste moment zou zijn om het pakje op te halen, nu was het erg eenvoudig. Even later vroeg hij Jan of deze hem wilde overvaren. 'Ik moet van mama in het dorp een pakje afgeven.'

'Daar heeft mevrouw uw moeder geen opdracht voor gegeven, jonheer Lodewijk.'

'Mama zal het in de drukte vergeten zijn, Jan. Het is zeker waar.' Het was heel ongewoon dat mevrouw van Meeuwen haar zoontje met zulk een boodschap had belast, echter de heldere blik van de jongensogen verdreef ook de twijfel bij de knecht. Toen ze waren overgevaren sprong Lodewijk de roeiboort uit: 'Wacht hier even, Jan. Ik ben vlug terug.' Hij wist niet precies waar Hanneke woonde, wel ongeveer waar het was; een van de lage huisjes aan de binnendijk. Hij rende erheen en hij had geluk. Hanneke kwam juist het huisje uit met haar oudste zusje.

'Wanneer ga je weg?' vroeg hij.

'Morgenvroeg om acht uur komt de veldwachter me halen,' zei ze blij. 'Ik heb een nieuw manteltje gekregen, en een hoedje en schoenen.'

Ze zag er netjes uit. Ze was ook gewassen waardoor het leek dat ze een ander gezicht had gekregen. 'Dit is voor jou,' gaf hij haar het grauwe pakje en rende onmiddellijk weg.

'U bent inderdaad vlug terug, jongeheer Lodewijk,' zei Jan.

Toen ze waren overgevoerd ging hij naar bonne-maman zoals zijn moeder hem had gezegd. Met bonne-maman praatte hij over de dingen die hij in de stad had gezien. Ze knikte maar.

'Moet ik je naar bed brengen?' vroeg ze plagerig toen ze de avondboterham hadden gegeten.

Met jongensachtige bravour antwoordde hij dat hij geen kleuter meer was. Hij gaf haar een kus en ging naar zijn slaapkamer, blij dat hij had kunnen weerstaan aan de drang haar te vertellen wat hij had gedaan. Zij zou het zeker goedgevonden hebben, maar hij wilde het eerst aan zijn moeder zeggen.

De volgende morgen zat hij om kwart voor acht aan de ontbijt-tafel. Bonne-maman zei dat vader al vroeg op Belfiore was weggereden naar het land van Altena. Moeder sliep nog, pas om drie uur waren ze thuisgekomen. Dat kwam goed uit, alles liep hem mee. Nu kon hij Hanneke weg zien gaan. Haastig pelde hij zijn ei, at een broodje en dronk schielijk de beker melk. Hij had zich nauwelijks opgesteld tussen dichte struiken toen de torenklok acht keer sloeg. Nu komt ze vlug, dacht hij, en inderdaad, een paar minuten later kwam ze aangestapt tussen haar moeder en de veldwachter in. Ze moesten lopen naar de stad waar ze met de zwarte dievenwagen naar het tuchthuis zou worden gebracht. Het was een verre reis, maar ze hoefde niet, had hij van de keukenmeid gehoord, in de wagen; ze mocht naast de koetsier zitten. Op de harde weg bij de rivier bleef ze even staan. Ze keek naar de Meeuwenburg, misschien dacht ze dat hij achter een of ander venster stond. Blij zwaaide ze met haar kleurige pop.

Zijn moeder zag hij die morgen niet; bonne-maman zei dat ze in bed was gebleven omdat ze hoofdpijn had. Pas laat in de

namiddag zag hij haar in de kamer van zijn vader, die voor de schrijftafel stond met de paardezweep in de hand. Zijn moeder zag doodsbleek, in haar ogen was ontstellende angst. Zijn vaders gezicht zag rood van woede en opwinding, in zijn ogen was een verschrikkelijke dreiging. Lodewijk beefde over heel zijn lichaam toen zijn vader hem toesnauwde dichterbij te komen.

'Jij hebt je spaarvarken stukgeslagen, Lodewijk.'

'Ja, papa.' Het gefluister was nauwelijks te horen.

'Het geld heb je meegenomen naar de stad. Daar heb je tante Charlotte gevraagd een pop voor je te kopen.'

'Ja, papa.'

'Je hebt tante Charlotte gezegd dat mama overal van afwist.'

'Ja, papa.'

'Je hebt gelogen, Lodewijk. Dat is heel erg. Een Van Meeuwen liegt nooit. Je hebt Jan gezegd dat je voor mama een boodschap moest doen in het dorp. Toen heb je weer gelogen. Waarom wilde jij een pop kopen voor dat meisje?'

Een ogenblik stond hij zwijgend voor zijn vader, dan zei hij met bevende mond: 'Hanneke Bezems moet zes jaar bij haar moeder weg, papa. Ze wou zo graag een pop hebben.'

'Zo, wou die smerige kleine dievegge graag een pop hebben,' zei Nicolaas. 'Dat kind heeft hier in huis een pop gestolen, daarom wordt ze opgesloten. Waar zou het heen gaan als we dat tuig niet in het gareel hielden? Maar jij meende dat je dat kind een pop moest meegeven naar de tuchtschool. Tante Charlotte heb je belogen, Jan heb je belogen, twee keer achterelkaar heeft een Van Meeuwen gelogen.'

De arm ging omhoog: 'Daar!!' Met grote kracht gaf hij de jongen een slag met de paardezweep. Mathilde sprong overeind om tussenbeide te komen, maar Nicolaas maakte een geruststellend gebaar. Met grote passen liep hij de kamer op en neer en zei dan met strenge stem: 'Voor straf mag je drie maanden

niet naar de stad; drie maanden mag je moeder en mij geen mama en papa noemen; je mag ook geen bonne-maman zeggen.' Nog even bleef hij staan en ging dan de kamer uit.

Pas toen kon Lodewijk schreien; hij schreide drie dagen bijna onafgebroken. Onophoudelijk hoorde hij zijn vader zeggen: een Van Meeuwen liegt niet. Hij had gelogen, maar hij had er geen besef van gehad dat dat zo ernstig was. De woede van zijn vader omdat hij Hanneke een pop gegeven had, begreep hij helemaal niet. De rode striem van de paardezweep op zijn schouder was na een week nog te zien, de pijn was echter niets vergeleken bij de straf dat hij drie maanden niet naar de stad mocht, en geen mama en papa mocht zeggen. Dat was het ergste, al besefte hij dat in het eerste moment nog niet. Zijn moeder verzette zich er niet tegen, bonne-maman deed het wel, zeer energiek zelfs, maar ook zij moest er in berusten. Het was zo vreemd: 'Belief je nog wat vlees, Lodewijk?' 'Nee, dank u wel, mevrouw van Meeuwen.' 'Ik heb gehoord dat je drie sommen fout hebt gemaakt, Lodewijk.' 'Ik zal in het vervolg beter opletten, meneer van Meeuwen.'

Het leek hem toe dat hij iedere dag meer vervreemdde van zijn ouders; toen de straftijd voorbij was kostte het hem moeite weer mama en papa te zeggen. Zijn verlangen naar de stad werd op den duur een verschrikkelijke kwelling. Op het laatst snakte hij ernaar dat Guido hem met de koets zou komen halen. Toen hoorde hij pas dat zijn vader onbehoorlijk tegen tante Charlotte was uitgevallen omdat ze te goedgegelovig was geweest. Jan was gestraft met vier weken inhouding van de helft van zijn loon, met de bedreiging dat hij bij het eerste vergrijp tegen de tucht van de Meeuwenburg zou worden verwijderd.

Op zijn achtste verjaardag kreeg Lodewijk van zijn vader een pony, een levendig en toch voorzichtig paardje dat hij Roderic noemde. Nicolaas gaf zijn zoon de eerste rijlessen; later kwam er een stadse pikeur aan te pas. Lodewijk maakte snelle voorde- ringen in de rijkunst, hij had een goed inzicht en een gezonde motoriek, hij bezat ook de natuurlijke gave om met paarden om te kunnen gaan. Het duurde dan ook niet lang of Roderic en hij waren de beste vrienden. In het begin vergezelde zijn vader hem, later mocht hij alleen kleine rijtoertjes maken, waarbij zijn vader had bepaald dat hij mocht gaan waarheen hij wilde, mits hij steeds de Meeuwenburg kon zien. Om deze merkwaardige bepaling had de jongen veel plezier. Tochten naar het westen en het zuiden waren kort, daar het dorp en hoge boompartijen het uitzicht op de Meeuwenburg spoedig wegnamen; naar het noorden, het open land in, kon hij veel verder gaan. Maar het oosten was nog beter, die kant uit kon hij lang rijden eer de witte kantelen verdwenen in het groen van de bomen.

Over de kwestie met Hanneke Bezems sprak zijn vader niet meer. De slag met de paardezweep had lang nagewerkt, Lode- wijk was er nog niet overheen. Toch mokte hij er niet over, hij hield ook niet minder van zijn vader dan voor de kastijding, die hij in die dagen voor onmogelijk had gehouden. Hij be- greep nu dat de leugen en een zekere zelfstandigheid, die hij zich nog niet mocht veroorloven, waren afgestraft. De woede van zijn vader om de pop begreep hij nu ook. Grand-père had hem indertijd bij zich geroepen op zijn studeerkamer om hem de geschiedenis te laten vertellen. Grand-père was niet boos

geworden, hij was wel heel ernstig geweest. Tenslotte zei hij: 'Je hebt toegegeven aan een spontane opwelling om voor dat kind een pop te kopen. Dat was een fout waar ik jou geen verwijt van maak, je bent nog te jong om zulke dingen te begrijpen. Ik hoop dat je deze karaktertrek je leven lang zult behouden, maar dan doordacht en beheerst. Dat meisje had een pop gestolen, dat was ernstig, diefstal is een misdaad waar met grote kracht tegen moet worden opgetreden. Je vader heeft het aan de rechter laten weten en deze heeft, zoals hij behoorde te doen, het meisje veroordeeld. Maar nu kom jij er tussen. De goede bedoeling van je vader en het vonnis van de rechter maak je belachelijk. Begrijp je dat?'

'Ja grand-père,' zei Lodewijk, maar hij snapte er niet veel van. Nu, twee jaar later, was de kwestie duidelijk voor hem geworden. Hij wist nu dat zijn vader er om uitgelachen was. In kringen waarin de Hölleflakkes verkeerden, op laatdunkende wijze: wat kun je van je kinderen verwachten als je zelf te lomp bent om ze fatsoenlijk op te voeden. Bij de mensen waar Nicolaas zelf het meest mee omging, was hij grof over de hekel gehaald; het mindere volk had er een openbaar pretje van gemaakt. Een handige rijmelaar had een spotlied gemaakt dat een tijdlang veel gezongen was in de streek.

Nog meer rumoer had de pop teweeggebracht. Op de Meeuwenburg hooglopende ruzie tussen bonne-maman en zijn vader, toen deze er achter kwam dat zijn moeder de knecht het ingehouden loon stiekem had teruggegeven. En in het voorjaar een rechtszaak, die heel de streek in beroering had gebracht. Op een morgen dreven vele vissen op de Plas met hun witte buik naar boven gekeerd. Nog diezelfde dag was Bezems in het kot gezet op vermoeden dat hij het water had vergiftigd uit wraak. Er waren aanwijzingen tegen hem, maar ze waren te zwak om tot een vonnis te kunnen leiden.

Nu was alles voorbij, behalve voor Hanneke. Vrouw Bezems

kwam niet meer op de Meeuwenburg, maar ze hoorden daar toch dat ze haar dochtertje had mogen opzoeken en dat het met Hanneke niet zo goed ging. Het kind was ongezeglijk, daarom kreeg ze veel slaag en ze leerde weinig.

Nu was het zo dat Lodewijk begreep dat twee jaar leven betekende een hoop ondervindingen opdoen. Dat had tot gevolg dat de kwestie met Hanneke steeds verwarrender voor hem werd. Hij geloofde niet dat ze echt diefstal had bedreven; in zijn gevoel stond hij dicht bij de pastoor, die indertijd had gezegd dat het kind niet besepte wat ze had gedaan. Maar zelfs als ze begrepen had dat ze iets deed dat ze niet mocht doen, was de straf nog veel te zwaar. Het is niet eerlijk, dacht hij. Ik heb twee keer gelogen, stiekem heb ik iets gedaan dat ik niet had mogen doen. Velen hebben erom geleden: vader en moeder, bonne-maman, grand-mère, tante Charlotte en Jan. Ik heb veel groter kwaad gedaan dan Hanneke, maar ik heb alleen een klap gekregen met de paardezweep en drie maanden ben ik verstoten geweest.

De tochten met Roderic waren bijzonder prettig. Dag aan dag, of het moest heel slecht weer zijn, reed hij de Meeuwenburg uit voor een ritje in de omtrek. Zijn moeder regelde de lessen zo dat hij nu en dan een hele dag vrij had. Dan reed hij 's morgens weg met brood en thee in de zadeltas, in de namiddag kwam hij terug, moe en bestoft, maar zijn ogen glansden van blijheid. Op al de plaatsen waar hij met zijn vader was geweest kwam hij terug, hij reed ook naar dorpen en gehuchten die hij nog niet had gezien. Zijn oriënteringsvermogen was goed, zelden hoefde hij de weg te vragen. De streek met de wijde groene polders en de glinsterende rivier was hem zeer lief geworden. Nooit voelde hij zich eenzaam. Met Roderic voerde hij lange gesprekken, alles legde hij uit zoals hij het zelf had gehoord en begrepen.

Vaak ging hij naar de stad met de hoop dat tante Charlotte een paar uur met hem zou gaan rijden, wat ze wel eens deed. Dan had ze er het grootste plezier in haar tempo een poos zo te houden dat hij, hoezeer hij zich ook inspande, haar niet opzij kon komen. Ook als ze geen tijd had hem te vergezellen was het gezellig naar het patriciërshuis te rijden, waar hij, net als zijn vader, Guido de teugels toegooide en door de achterdeur naar binnen ging. Eens zou de tijd komen dat grand-mère hem de hand zou toesteken om te kussen, en zou vragen mee aan te zitten. Nu zei ze nog plagerig: 'Zo Lodewijk, ben je weer uitgehongerd?' Grand-mère was altijd belangstellend naar zijn vorderingen; als grand-père iets zei ging het steeds over oude stadjes waar hij veel van afwist. Tante Charlotte lachte hem toe en zocht de mooiste appel voor hem uit. Het was heerlijk tegenover haar te zitten. Als een zonnestraal de kamer binnendrong leek haar rossig haar gesponnen goud, de grote sproeten kregen een bronskleur. Nog altijd vond hij haar onuitsprekelijk lief.

Zijn verrassing en teleurstelling waren dan ook groot toen enkele maanden voor zijn tiende verjaardag zijn moeder hem vertelde dat tante Charlotte spoedig uit Den Bosch weg zou gaan, zij ging trouwen met graaf D'Orini. Na het huwelijk in augustus zou ze een poos naar een kasteel gaan in de buurt van Napels, om in het voorjaar te vertrekken naar haar eigenlijke bestemming in de Nieuwe Wereld. In Zuid-Amerika had de graaf grote bezittingen, uitgestrekte landerijen en een farm met wel duizend koeien. Op de landkaart wees ze hem waar tante Charlotte voorlopig ging wonen. 'Is het ver, maman? Kun je erheen met een spoortrein?'

Gedeeltelijk was dat mogelijk, maar het was te moeilijk omdat ze veel bagage mee moest nemen. Met de koets zouden ze naar Marseille gaan en vandaar met een schip naar Napels. Op de kaart wees ze de route aan.

'U hebt mij er niets van gezegd,' zei hij toen hij in de stad kwam. Glimlachend antwoordde Charlotte Hölleflakke dat het ook voor haar erg plotseling was gekomen.

In de maanden tot augustus was hij vaak in de stad. Het leek erop dat hij de laatste periode met tante Charlotte tot op de bodem wilde uitputten. Overal wilde hij met haar heen, allerlei vragen stelde hij. 'Is de Nieuwe Wereld groot? Dat moet wel zo zijn als er duizend koeien kunnen grazen op de landerijen van de graaf. Zijn er ook steden als Den Bosch en zijn die ook door wallen ingekneld?

Zo goed ze kon legde ze uit hoe het was in Zuid-Amerika. Ze waren op de wallen waar de mannen met het graafwerk bezig waren. Het ging langzaam, maar hij begreep wel dat als het werk helemaal klaar was, de stad er heel anders uit zou zien.

'Dan kan ze ademen en uit gaan groeien,' zei tante Charlotte.

'Veel intimiteit zal erdoor verloren gaan, dat is wel jammer.'

Toen kwam de dag dat hij in een witzijden pakje met kniebroek en lange kousen bruidsjonker mocht zijn voor tante Charlotte en haar graaf, een korte dikke man met een zwarte snor en een monocle in het oog. Het was een sensatie dat hij het luisterrijke huwelijksfeest tot het einde mocht bijwonen. Grand-mère vierde nog eens en voor het laatst in haar goudkleurige robe de glorie van het huis Hölleflakke. Af en aan reden de equipages; de adel en al degenen die iets betekenden in Den Bosch en de omstreken, kwamen naar het patriciërs-huis.

Toen kwam het afscheid. De grote met vier paarden bespannen koets stond voor. Charlotte had zich goed gehouden, een mooie stralende bruid, maar nu kon ze haar ontroering niet meer aan. Zachtjes schreide ze: 'Adieu mama, adieu papa, adieu Mathilde, adieu Nicolaas. Adieu Lodewijk, mijn vriendje, ik zal jou vlug schrijven. Doe goed je best en blijf altijd moedig, dan word je een echte man.'

Ze wuifde toen de koets wegreed, maar Lodewijk zag het niet, hij wilde niet meer kijken. Het geratel van de wielen op de keien was een verdrietig geluid, hij had het gevoel dat iets heel moois voor altijd uit zijn leven was gegleden.

Een goed jaar later kwam de tweede grote droefheid. Kort na de slacht in november werd bonne-maman ziek, de dag voor Kerstmis werd ze bijgezet in het familiegraf. Tijdens haar ziekte had hij haar maar een keer mogen zien, ze lag voortdurend in zware ijlkoortsen. Over de doodsoorzaak werd hij niet ingelicht, pas jaren later vertelde zijn vader dat bonne-maman was gestorven door vergiftiging. Vermoedelijk had ze ingewanden van de geslachte varkens, die door onattentheid van de slager niet terstond waren opgeruimd, zelf weggedaan. Daarbij had ze lijkengif in een wondje aan haar vinger gekregen.

De brieven en foto's van tante Charlotte bewaarde Lodewijk als schatten op zijn kamer. Het kasteel bij Napels hing als een zwaluwnest tegen een berg. Het zag er kaal en troosteloos uit, behalve de tuin, die prachtig was aangelegd. Tante Charlotte stond in een witte japon op een grasperk met haar graaf. De moeder van D'Orini zat tussen beiden in op een laag stenen bankje. Een frêle dametje met een spits gezicht en een brede zwarte band om haar dunne keel.

Een foto uit de Nieuwe Wereld. Tante Charlotte en haar graaf stonden voor een lelijk plat huis met een open veranda, omgeven door een halve cirkel van hoge ijle bomen. Zij droeg geen hoed, om haar hoofd was een doek gewonden zoals bij zigeunervrouwen. Tante Charlotte had het goed naar haar zin, maar toch verlangde ze wel eens in Holland te zijn. Van alle dingen wilde ze op de hoogte blijven, in elke brief vroeg ze hoe het was met Esmeralda, de appelschimmel die ze hem bij haar vertrek had cadeau gedaan. Lodewijk ging regelmatig

naar de stad, echter niet zo vaak meer als vroeger. Sedert tante Charlotte vertrokken was, scheen het oude huis steeds meer te versomberen. Deze indruk kwam wellicht ook doordat grand-père zich nog meer terugtrok en grand-mère korzeliager werd. Ze klaagde over de eenzaamheid in huis waar ze nerveus van werd. Eens zei ze: 'Ik heb soms een naar gevoel in mijn binnenste. Het verdriet knaagt aan mijn hart.' Deze woorden onthield Lodewijk zijn leven lang.

Ook kwam hij niet vaak in de stad omdat hij in het dorp de voorbereiding voor zijn eerste communie moest volgen. Geruime tijd werd hij een paar keer per week overgevoerd om de catechismusles bij te wonen in een somber schoollokaal. De eerste weken vond hij het bijzonder onaangenaam. De kinderen zaten hem aan te gapen of hij een wezen was uit een andere wereld. Later, toen ze ontdekt hadden dat hij een gewone jongen was, lachten ze hem uit om zijn deftige uitspraak en zijn fijne manieren. Maar ook dat ging voorbij en toen was het wel te doen. Hij vond het aardig te luisteren naar hun dialect, dat veel verschilde met het dialect van de stalknecht, die uit een andere streek van Brabant kwam. Als hij probeerde hun uitdrukkingen na te zeggen, hadden ze het grootste plezier. Het meest amuseerde hij zich met de verhalen over heksen en spoken, waar ze vast in geloofden. Ze zeiden ook dingen waar hij niets van afwist; een keer toen een meisje de opmerking maakte dat op de Meeuwenburg een kindje zou geboren worden, was hij stom verbaasd. Hoe kon ze dat weten?

De meisjes lachten hem uit. Of hij geen ogen in zijn hoofd had? Hij zou toch wel gezien hebben dat zijn moeders buik steeds dikker werd. Daarover raakte hij in grote verwarring.

'Is het waar dat ik een broertje of een zusje krijg?' vroeg hij.

De vraag verraste Mathilde. Ze bloosde ervan en om tijd te winnen vroeg ze: 'Hoe kom je op die gedachte?'

Hij antwoordde dat een meisje het had gezegd, en voegde er

aan toe dat ze hem hadden uitgelachen omdat hij niet had opgemerkt dat haar buik steeds dikker werd.

Mathilde had zich hersteld van de verrassing. Met een glimlach zei ze dat als Onze Lieve Heer wilde dat hij een broertje zou krijgen, het ook zeker zou gebeuren. Van de praatjes van dat meisje moest hij zich niets aantrekken: 'Nette kinderen praten niet over het uiterlijk van andere mensen.'

's Avonds vertelde ze het aan Nicolaas, die er zich kwaad over maakte. 'Fatsoenlijke kinderen in de leeftijd van Lodewijk weten zulke dingen niet of ze praten er niet over. Maar dat schorum weet alles en zegt alles. Je hebt gewild dat de jongen werd overgevaren voor de catechismusles. Nu zit je al met de gevolgen.'

'Het was noodzakelijk, Nicolaas. Dat heb je zelf erkend.'

'Wat wil je er mee doen?' vroeg hij.

'Ik heb gedacht er met de pater over te praten.'

Dat vond hij goed. 'Ja, laat die het maar opknappen. Hij zal beter weten hoe je zo'n jongen dat aan het verstand moet brengen dan ik.'

In de volgende dagen dacht Lodewijk onophoudelijk aan het kindje en wat daarover in zijn hoofd opkwam. Hij raakte steeds meer in verwarring, het enige dat hij begreep was dat een nieuw kindje een van de geheimen is van grote mensen.

Bij de volgende catechismusles nam de pater hem apart: 'Ik heb groot nieuws voor je, Lodewijk van Meeuwen. Binnenkort krijg je een broertje of een zusje. Je moet aan de lieve Jezus vragen of Hij het kindje wil geven omstreeks de tijd dat jij je eerste heilige communie doet. Dat zou mooi zijn.'

Lodewijk knikte. Niet tevreden met alleen de mededeling, vroeg hij: 'Waar komt het kindje vandaan, pater?'

De pater antwoordde: 'In den beginne heeft God de mensen bevolen: vermenigvuldig u en bevolk de aarde. God heeft het

levend zaad geschapen dat de mensen in staat stelt dit bevel te volbrengen. Vader en moeder strooien het zaad uit en ontvangen het kind van God. Dat is een beetje moeilijk te begrijpen, maar als je veel bidt komt het zeker goed.'

Het kwam ook goed. De veertiende juni, een maand na Lodewijks eerste communie, werd Roland geboren. Het bracht een sterke spanning in hem teweeg. Een broertje, een wonderlijk geschenk van de hemel waar hij niet meer op had gehoopt. Het kindje lag in de prinselijke wieg, zijn moeder in het brede bed. Weer was ze ziek, maar hij hoefde niet naar grand-mère tot ze beter was. Heel mooi was ze in haar witkanten nachtpon, haar haren hingen als een sluier langs haar hoofd. Een jong meisje leek ze, hij durfde haar nauwelijks een kus te geven. Met tranen van blijdschap in de ogen ging hij de kamer uit, naar de stal waar hij Jan vroeg Roderic het zadel op te leggen. Voor het eerst voelde hij dat hij de pony niet lang meer zou kunnen berijden. Hij groeide snel, nog een jaar, dan kon hij overschakelen op Esmeralda. Hij reed naar Den Bosch om aan grand-mère en grand-père te vertellen dat hij een broertje had gekregen.

Met september begon een belangrijke nieuwe periode van zijn leven; Nicolaas en Mathilde hadden besloten dat hij het gymnasium zou volgen op een internaat in de buurt van Den Bosch. Beseffend dat het gymnasium noodzakelijk behoorde bij de opvoeding van jongens van zijn stand, ging hij erheen met goede moed. Er waren telgen uit adellijke families, zoons van hoge ambtenaren, van rijke kooplieden, en ook begaafde leerlingen van mindere stand. Het was een deftig internaat met een streng regiem, dat echter wel te verdragen was voor de goedwillende jongens; bovendien werkte het zeer effectief. Na een paar weken wisten ze waar ze aan toe waren: de strenge tucht was niet alleen noodzakelijk om een voorbeeldige orde te hand-

haven, meer nodig was het de toekomstige leiders van de maatschappij te leren, dat gehoorzamen voorafgaat aan bevelen.

De verstandhouding onder de jongens was goed, al maakten ze wel eens ruzie met elkaar. Lodewijk deed daar niet aan mee; van nature was hij niet agressief en hij vond het onfatsoenlijk herrie te maken. Toch nam hij niet alles; het geschrok van sommigen, die bij de middagmaaltijd als wilden op de schotels aanvielen, hinderde hem heel erg. Toen ze het te bont maakten, koos hij als middel om zijn ongenoegen te laten blijken niet een grote mond; hij klaagde erover bij een surveillant.

Het gevolg was dat hij een aantal jongens tegen zich kreeg, die hem voor klikspaan en bemoeial scholden. Toen hij zich daartegen verzette volgde een gevecht tegen de ergste schrokker van hun tafel, een rijke boerenzoon. De jongen was veel sterker dan Lodewijk, maar hij miste diens lenigheid. Na de eerste slagen geïncasseerd te hebben begon Lodewijk de zwaaiende armen te ontwijken met snelle zwenkingen. De toenemende woede van de boerenzoon omdat hij telkens mis sloeg, maakte hem onvoorzichtig waarvan Lodewijk profijt trok. Een flinke stomp op de dikke neus veroorzaakte een bloedfonteinje waarmee het gevecht eindigde.

De klassepater ondervroeg de vechtersbazen zeer streng. Lodewijk schreide, hij stond te trillen op zijn benen: 'Hij laadt zijn bord zo vol eten dat het er af valt.'

Het verweer van de boerenzoon was heel typisch. Zijn vader had gezegd dat hij goed moest eten, er werd meer dan genoeg voor betaald.

Toen de pater vroeg wie het eerst had geslagen, zei de boerenzoon dat Lodewijk hem met de schouder had geduwd. Lodewijk ontkende dit hartstochtelijk waarna de pater andere jongens erbij haalde om te getuigen. Toen was het spoedig duidelijk dat de jongen gelogen had. Voor straf kreeg hij vijf slagen met het riet en hij moest een week aan een tafeltje

apart zitten, waar de broeder hem een kleine portie eten bracht. Ook Lodewijk werd gestraft omdat hij zich niet beter had beheerst. Bij de eerstvolgende gezamenlijke wandeling moest hij in een triest kamertje strafregels schrijven. Waarin moet ik mij beter beheersen, dacht hij. Ik heb die jongen niet het eerst geslagen, dat weet de pater. Ik heb gepleit voor goede manieren aan tafel en toen hebben ze me uitgescholden. Terwijl hij de strafregels schreef, dacht hij aan de dingen thuis. Hevig verlangde hij naar de kerstvakantie, dat duurde nog oneindig lang.

Het verdriet werd teruggedrongen door de blijheid die hij van nature bezat. Alleen de laatste dagen voor de kerstvakantie had hij het moeilijk, er scheen geen einde aan te komen. Uren tevoren stond hij al te wachten op Jan, die hem met de dogkar zou komen halen. Tranen drongen in zijn ogen toen hij in de verte de kantelen zag van de Meeuwenburg.

Anderhalf jaar later, hij was toen pas veertien jaar geworden, reed hij op Esmeralda. De appelschimmel was niet zo snel meer als in de dagen van tante Charlotte, maar zijn uithoudingsvermogen was nog goed. Hij reed voorbij de dorpen Hedikhuizen en Bokshoven door graslanden van zijn vader waar koeien graasden van de pachters. Het was een prettige gedachte dat dit sappige land later van hem zou zijn. Dan zou hij met de pachters praten en de pachtsommen vaststellen.

Hij liet Esmeralda stapvoets gaan om lang te genieten van het prachtige uitzicht over de glinsterende rivier met de rustig varende zeilschepen. Hierover zal ik schrijven aan tante Charlotte, dacht hij. Ze hield niet van dit open land, daarom was ze er zelden geweest. Ze kon dus niet weten hoe mooi deze streek was op een zomerse dag.

Toen hij voorbij Bokhoven het veld inreed werd hij aange-roepen door een scherpe stem: 'Jongeheer Lodewijk!'

Hij hield zijn paard in en keek naar het meisje, een kind van zijn leeftijd, dat naar hem toe kwam lopen. Op hetzelfde moment dat ze vroeg: 'Ken je mij niet meer?' herkende hij haar: Hanneke Bezems. Haar gezicht was roodgekleurd door de zon, bruin zou ze nooit worden, daar was haar huid niet geschikt voor. Haar gelige haren hadden een donkerder tint gekregen, de grote sproeten waren nog als vroeger. Weer riep ze het beeld van tante Charlotte op en een golf van innerlijke blijheid stuwde door hem heen. Wel honderd keer had hij in de afgelopen jaren aan haar gedacht, vooral in het begin toen hij zich allerlei voorstellingen maakte hoe ze speelde met haar pop. Het had hem erg aangegrepen toen hij hoorde dat ze veel slaag kreeg.

Hij sprong van zijn paard en gaf haar een hand. 'Hoe maak je het?' vroeg hij. 'Je bent toch al een tijdje terug?'

'Ja, al bijna een jaar. Ik heb dikwijls naar jou uitgekeken. Je bent niet meer thuis, hè?'

Het verheugde hem dat ze naar hem had uitgekeken. 'Wat doe je nu?' vroeg hij.

'Wachten op Basterman. Als hij terugkomt moet ik helpen hooi op de kar laden. Ik heb eerst drie diensten gehad in de stad, overal hebben ze me er uitgegooid. De eerste mevrouw dacht dat ik gapte; ze loog, voor geen halve cent heb ik gepikt. De tweede vond dat ik een te grote mond had. Daar had ze gelijk in, ik heb ze haar vet gegeven. Maar half genoeg eten en dag en nacht werken. Ze zei dat ik me schamen moest zo brutaal te zijn. Een meisje dat in de tuchtschool heeft gezeten, moest God op haar blote knieën danken, dat er nog goede mensen waren die haar wilden hebben. De derde zei dat ik pietjes op mijn hoofd had. Dat kan best zijn, maar dan heb ik ze gekregen van haar dochter. Nu ben ik boerenmeid. 't Zou me best bevallen als Basterman me met rust kon laten. Zijn vrouw weet het wel. Ze heeft vanmorgen mee hooi geladen, ze zal wel met de wagen

terugkomen. Maar als er iets is met de kinderen, en ze kan niet, dan komt hij alleen. Ik heb hem in zijn vingers gebeten, toen heeft hij me zo hard geslagen dat ik drie dagen later nog koppijn had. Als ik het tegen mijn moeder zeg moet ik weg, weer naar een ander. Daar zal het toch wel op uitdraaien. Snap je iets van zo'n vent, hij heeft een knappe vrouw en twee lieve kindjes.'

Lodewijk snapte er inderdaad niets van, maar hij ging er niet op door. 'Hoe was het ginder?' vroeg hij. 'Heb je vaak gespeeld met je pop?'

'O, die pop... ik was er stapelgek op. Iedere avond zat ik er mee te spelen, in bed. Toen kwam de moeder - moeder noemden ze dat mens - en die zei dat ik dat niet moest doen, anders kwam er herrie van met de andere kinderen. Daar had ze gelijk in, een meisje wilde mijn pop afnemen en toen hebben we gevochten. Van de vader kregen we allebei een pak slaag en de pop nam hij mee. Ik heb ze niet meer gezien voor de laatste dag, toen kreeg ik ze terug. Als ik later getrouwd ben en ik krijg een dochttertje, dan kan die er mee spelen.'

'Hoe was het verder?' vroeg Lodewijk.

'Laten we in het hooi gaan zitten,' lachte ze blij. 'Hij blijft nog minstens een half uur weg. Je kunt de kar ver aan zien komen.'

Lodewijk weifelde even, maar ging dan toch zitten met zijn rug tegen een hooiopper aan.

'Alle dagen heb ik aan jou gedacht,' zei ze. 'Iedere avond heb ik drie weesgegroetjes gebeden, dat het met jou toch maar goed zou gaan. Heeft het geholpen?'

Hij glimlachte: 'Ik geloof het wel.'

'Ik heb gehoord van mijn moeder dat je flink op je donder hebt gehad omdat je voor mij een pop had gekocht van het geld uit je spaarvarken.'

Hij haalde de schouders op en antwoordde niet.

'Hoe ben je toch op die gedachte gekomen? Ik vond het zó lief.'

Toen al, maar nu nog meer. Je bent een echte lieve jongen. Je zult wel geluk krijgen in je leven en ik zal veel verdriet hebben. Overal gaat het mis, bij Basterman kan ik ook niet blijven. Maar weer ergens anders proberen, net zo lang tot er niets meer van me over is dan een voddemeid. Alle tuchthuis kinderen worden voddemeiden.

Nu snap ik alles wel, maar toen niet. Ik zag dat gele popje bij jullie op de kast staan en ik heb het gepakt. Dat weet ik eigenlijk niet eens zeker, ik kan het me niet herinneren. Maar dat moet wel, want ik had het. Omdat ik bang was dat een van mijn zusjes het af zou nemen, ben ik op de vliering gekropen. Daar zat ik ermee te spelen toen jouw vader bij ons kwam. Mijn moeder riep dat ik beneden moest komen. Waar heb je die gele pop gelaten? vroeg jouw vader en ik wees naar de vliering. Mijn moeder wilde het aan je vader geven, maar hij wou het niet aannemen. Verder weet je het wel. Zes jaar tuchthuis. Zes jaar hebben ze me geslagen om het minste of geringste. Of je moest een paar dagen in een donker hok op water en brood. Ik heb er ook wel iets geleerd. Een beetje rekenen, lezen en schrijven, naaien en breien; en vloeken en schelden heb ik er geleerd.' Even bleef ze stil en ging dan verder. 'Je hebt dus niet zo heel erg veel op je donder gehad?' Wat is ze ruw geworden, dacht hij terwijl hij iets mompelde en ont-kennend het hoofd schudde.

'Gelukkig maar.' Daarna: 'Jullie hebben er weer een kindje bij, hè? Godelieve. Is het een lief kindje?'

'Ze is nog zo klein...'

'Ze zal wel een mooi meisje worden, jouw vader en moeder zijn knappe mensen. Roland is een aardig baasje, ik heb hem gezien. En jij rijdt op een prachtige appelschimmel. Wat hebben rijkelui veel voor op arme mensen. Ik ben blij met een stukje spek, heel blij ben ik als iemand iets vriendelijks tegen me zegt. Maar ik zie meestal in de ogen van de mensen: dat is

die tuchthuismeid. Pas ervoor op.'

Opeens lachte ze weer. Ze legde haar hand op zijn arm en er ging een siddering door hem heen toen hij de warmte door zijn ruitersasje heen voelde.

'Je moet me niet kwalijk nemen dat ik plezier heb gehad toen de meisjes me vertelden, dat je twee jaar geleden nog niet wist waar de kindjes vandaan komen. Dat weet je nu toch wel?'

Hij knikte bevestigend.

'Helpt jouw moeder Godelieve zelf?'

Weer knikte hij, maar ze zag aan de blos op zijn gezicht en zijn ontwijkende ogen dat hij in verwarring was en niet helemaal begreep wat ze bedoelde.

'Weet je niet,' vroeg ze zachtjes, 'dat kindjes aan de borst van de moeder drinken?'

Hij wist het maar half.

'Weet je ook niet,' vroeg ze verder, 'hoe een kindje gemaakt wordt door de vader?'

Hij glimlachte: gemaakt, dat klonk zo technisch. Openhartig zei hij dat hij het niet wist.

Ze boog zich zo dicht naar hem toe dat hij haar adem in zijn gezicht voelde. 'Wil ik het jou vertellen, Lodewijk?'

Weer voelde hij een siddering door zich heengaan toen ze hem bij de voornaam noemde. Haar vraag overwoog hij nauwelijks; op een of andere manier voelde hij zich gebonden aan dit meisje en bovendien was hij nieuwsgierig. Hij knikte: 'Ja, vertel het maar, Hanneke.' Nadat zij het hem had verteld en zichzelf had laten zien, bleven ze minutenlang zwijgen. Hij was er diep door getroffen. 'Waarom hebben ze het jou niet gezegd?' vroeg ze. 'Dat mag je toch gerust weten.'

Hij antwoordde dat op de Meeuwenburg en op het college over zulke dingen nooit werd gesproken. 'Later misschien...'

Scherp keek ze naar de lage dijk in de verte. De veldweg kroop

er tegenop als een lange vuil-gele slak. 'Daar komt de kar aan. Ik geloof dat de vrouw er bij is. Kun jij het zien?'

Hij keek naar de kar, die van de dijk kwam gedokkerd. 'Ja, er zit een man op en een vrouw.'

'Ik ga toch naar huis,' zei Hanneke angstig.

'Het is ver, Hanneke. Zal ik je voor op het paard zetten?'

Ze lachte hoog. 'Dat zou leuk zijn. Wat ben je toch een onnozele jongen. Als ze het zouden zien ging het door heel de streek dat de tuchthuismeid bij jongeheer Lodewijk voor op het paard heeft gezeten. Je vader werd groen van nijd, je kreeg een pak op je donder waar je een maand krom van liep.'

Ze ging staan. 'Nu is de kar op de veldweg, ik zie ze niet meer. Zij zitten hoger, ze kunnen misschien jouw paard zien. Het duurt nog wel een kwartier eer ze hier zijn, maar we moeten toch vlug zijn. Pak je paard bij de teugel en kom mee.' Langs de hooioppers liepen ze naar een strook hoge struiken, die er geplant waren om de kracht van de wind te breken; er was een smal pad waar ze door gingen. 'Rij maar langs de bosjes,' zei ze. 'Een paar honderd meter verder is weer zo'n pad. Daar ga je in, dan kom je weer op de veldweg terecht. Ik loop door het weiland, over een goed uur ben ik thuis.'

Met de voet al in de stijgbeugel aarzelde hij nog even. 'Kan ik iets voor je doen?' vroeg hij met mannelijke ernst.

Ze trok de schouders op. 'Wat zou je voor me kunnen doen?'

'Wil je wat geld hebben? Ik heb van mijn vader geld gekregen voor de vakantie. Daar kan ik wel wat van missen.'

'Geld...? Ja, dat kan ik wel gebruiken. Ik koop er een snoer bloedkralen voor, die ik in Den Bosch heb gezien. Ik zal wel zorgen dat ze hem thuis niet afpikken.'

Hij trok zijn voet uit de stijgbeugel en pakte zijn portemonnee. De helft van zijn vakantiegeld gaf hij haar.

'Dat is veel te veel,' duwde ze zijn hand terug.

'Nee, pak het maar, Hanneke. Ik heb niet veel nodig en ik krijg

ook nog wat van grand-père. Koop de bloedkralen en nog wat anders dat je graag wilt hebben. Je kunt er ook wat van bewaren voor de kermis of voor Sinterklaas.'

Ze keek hem gespannen aan, in haar scherpe ogen zag hij het wantrouwen gloeien: 'Geef je me het geld omdat ik je alles heb verteld en je mij hebt mogen zien?' vroeg ze heftig.

Hij bloosde tot aan de inplanting van zijn blonde kuif. 'Wat een onzin, daar heb ik in het geheel niet aan gedacht.'

'Dan is het goed. Geef het geld maar, misschien krijg ik nog ooit de kans je te laten zien wat ik heb gekocht. Dank je wel. Je bent verschrikkelijk lief.'

Hij lachte met een hoog geluid. 'Verschrikkelijk lief, dat is een verbinding van woorden waar pater Augustinus, onze leraar Nederlands, zich boos over zou maken. Je zegt erg lief, of heel lief; verschrikkelijk en lief passen gevoelsmatig niet bij elkaar.'

'Weer wat nieuws. Pater Augustinus kan me gestolen worden. Dat zal wel zo'n zelfde vent zijn als de pater in het tuchthuis. Altijd mopperen, altijd hetzelfde verhaal dat je deugdzaam en gehoorzaam moet zijn. Alleen als je alle gebeden zonder haperen op kon zeggen, kreeg je een snoepje. Ik heb er nooit een gehad, ik kan niet goed onthouden.'

'Ik prakkezeer er over,' zei hij, 'of ik met mijn moeder over jou kan praten.'

Ze lachte een beetje venijnig. 'Je denkt toch niet dat ze me op de Meeuwenburg willen hebben.'

Dat geloofde hij ook niet. 'Ergens anders misschien waar ze je je niet half dood laten werken en lief voor je zijn.'

Even keek ze voor zich uit en schudde dan het hoofd. 'Ik ga nu,' zei ze met verdrietige stem, 'je weet hoe je rijden moet.' Maar ze ging nog niet. Met een schuifelend pasje kwam ze heel dicht bij hem, hij zag een helder licht in haar ogen, haar mond stond een beetje open, haar stokkende stem klonk hees van spanning toen ze fluisterde: 'Wil je me een kusje geven? Ik ben

nog nooit gekust. Mijn moeder vroeger ... daar weet ik niets meer van.'

Het gevoel dat hem overstroomde had geen elementen van beschaming of verlegenheid. Opeens werd het jonge meisje, dat hem van het leven had verteld, een klein kind dat veel te kort gekomen was. Er was iets grootmoedigs in zijn gebaar toen hij zich naar haar toeboog en haar kustte.

'Je bent verschrikkelijk lief,' zei ze weer. Toen huppelde ze weg. Hij draafde langs de struiken tot bij het smalle pad. Daar keek hij om; ze stond in het veld niet ver van de plaats waar hij haar verlaten had, met beide handen uitbundig te zwaaien, alsof ze zeker had geweten dat hij haar nog een keer zou willen zien. Hij wuifde terug en stuurde dan de appelschimmel het donkere kronkelende pad op. De begroeiing was daar breder dan in het begin, wel twintig meter werd hij ingesloten door hoge dichte struiken; het was bijna griezelig romantisch.

Achter het pad was weer de klare helderheid van het polderland. Even liet hij Esmeralda stapvoets gaan, toen drukte hij de sporen in de flanken. In een snelle galop met gevierde teugel wilde hij zijn kracht tonen en zijn blijheid vieren. Hij had het gevoel dat hij in een uur een man was geworden. In gedachten hoorde hij weer wat ze had gezegd en hij zag haar terug; het tengere meisjeslichaam met de lichte zwelling van de borstjes in hun prille groei. Het meest had hem verbaasd de blankheid van haar jong lijfje; aan de top haar hoofd als een vurige bol vol groefjes en streepjes door de zon en de wind; ook de grove werkhanden en de vuile voeten pasten er niet bij.

Toen hij de vermoeide appelschimmel stapvoets liet gaan was ook zijn vervoering tot rust gekomen. Wat er was gebeurd was iets waar hij met zijn moeder niet over kon praten, wel met pater Ignatius na de vakantie. Hij had haar niet aangeraakt, ook had hij niet zichzelf laten zien. Hij wist niet of hij het

pater Ignatius moest vertellen als hij op diens kamer kwam voor het maandelijks gesprek, of biechten in de biechtstoel. Ik zal het de pater vertellen, dacht hij, dan moet hij maar uitmaken of het een biechtpuntje is.

Wat verder zag hij de kathedraal plotseling voor zich opdoemen, in de namiddagzon leek ze gekapt uit wit albast. Even liet hij Esmeralda stilstaan om er naar te kijken, dan beseffend dat de stad bedrieglijk dichtbij leek, zette hij het paard weer vlug in draf. Hij moest voortmaken wilde hij nog op tijd voor het middagmaal bij grand-mère zijn.

Hanneke Bezems danste door het groene gras. Ze keek niet om of Basterman wellicht over het smalle pad was gekomen om haar te zoeken in de wijde polder. In haar hoofd was alleen blijheid om de kus van Lodewijk en om het geld, dat in haar bandenzak rinkelde. Toen ze het dorpje zo dicht genaderd was dat ze de eerste huisjes aan de binnendijk kon zien, begon ze na te denken over haar vlucht. Het was beter thuis te zeggen dat Basterman haar had weggestuurd omdat hij het werk verder met zijn vrouw wel afkon; het was normaal dat ze overal werd weggestuurd. Als ze vertelde waar het om ging zou ze eerst een woest pak slaag krijgen van haar vader, waarna hij zich vol jenever zou gieten om met Basterman te gaan vechten. Want al was hij de ergste rotvent van het dorp, hij zou toch niet kunnen velen dat die smeerlap aan haar lijf kwam.

Toen ze hun eigen huisje kon zien werd ze bang voor het pak slaag. Achter struiken verscholen stond ze een moment voor zich uit te staren om dan lenig als een wezel over de binnendijk heen te glijpen, het kikkerland in. Hier was ze veilig, in het moeras zou ze niemand ontmoeten op dit uur van de dag. Ofschoon ze het allemaal niet overdacht, wist ze precies wat ze wilde. Eerst de snoer bloedkralen kopen en dan maar zien wat er verder gebeurde. Misschien kwam ze in de stad een

vriendelijke mevrouw tegen, die haar wilde hebben voor dag en nacht.

De angst was weer voorbij. Achter het scherm van dichtbe-groeid teenhout ging ze voort over de drassige grond waar ze soms tot haar enkels in wegzonk. Even verder waar de grond steviger werd, deed ze haar klompen uit om makkelijker over de sloten te kunnen springen. Zingend danste ze met spron-getjes tot dichtbij de Sint Janspoort. Het was fascinerend alleen in die grote stad te zijn, het gaf een gevoel van vrijheid en zelfstandigheid. Ze wist hoe ze moest lopen. Mevrouw van der Heijden had haar wel eens meegenomen om het bood-schappenmandje te dragen. In een winkel in de Visstraat, vol-gepropt met mooie dingen, had ze de bloedkralen gezien.

Het duurde even voor ze binnen durfde gaan en toen ze voor de toonbank stond met daarachter een dame met spierwitte haren, die haar niet erg vriendelijk bekeek, viel haar zelf-standigheidsgevoel in een diepe put; ze kon geen woord zeg-gen.

‘Wat moet je hebben, meisje?’ vroeg de witte dame, en toen ze naar de snoeren bloedkralen wees: ‘Heb je geld?’

Haar hand gleed in het split van haar rok en kwam te voorschijn met twee zilverstukken. Het was meer dan ge-noeg.

De witte dame liet de snoeren bloedkralen zien en Hanneke koos, haar boerenaard getrouw, een van de goedkoopste. Maar hij was toch heel mooi. ‘Wil je hem omdoen of zal ik je een doosje geven?’ ‘Een doosje alstublieft.’ Ze vergaapte zich aan het paarlemoerachtige doosje waar de witte dame een plukje lichtblauwe watten in deed eer ze het rode kralensnoer er in legde. ‘Is het zo goed?’ Hanneke knikte heftig en intussen gle-den haar ogen naar de glazen kast vol snuisterijen waartussen ze een kralen beursje met glimmende beugel had ontdekt. ‘Hoe-veel kost dat?’ vroeg ze. ‘Hoeveel geld heb je?’

Hanneke legde haar hele schat op de toonbank. 'Heb jij zoveel geld? Waar heb je het gehaald?'

'Van mijn oom. Hij is stalmeester bij de graaf. Omdat ik jarig was. Hij is mijn peetoom.'

'Bij welke graaf?'

Hanneke bloosde, ze had te snel gefantaseerd. Een gravennaam kwam niet in haar op, wel een andere goede uitvlucht. 'Het is zo'n moeilijke naam. 't Is in Limburg.'

'Je hebt een goede peetoom,' glimlachte de witte dame. 'Hoe heet je en waar kom je vandaan?'

'Mieke Horsten, mevrouw. Ik woon in Cromvoirt,' fantaseerde ze.

De koop was vlug gesloten. 'Zal ik het bij elkaar in een doosje doen?'

'Alstublieft, mevrouw.'

De witte dame kwam achter de toonbank vandaan om de deur open te maken, de winkelbel rinkelde. 'Dag Mieke,' zei ze.

'Dag, mevrouw.'

Hanneke liep zich te verkneukelen van plezier. Mieke Horsten uit Cromvoirt, mijn peetoom is stalmeester bij een graaf in Limburg. Van een kant is het goed dat ik op de tuchtschool ben geweest; daar leer je tenminste goed liegen.

Ze ging niet dezelfde weg terug. Ze rammelde van de honger en had haar eigen mening hoe dat te verhelpen was. Met mevrouw van der Heijden was ze in een taartjeswinkel geweest in een straat die op de markt uitkwam. Die zou ze wel terug kunnen vinden. Er stonden stoelen en tafeltjes in een kamer achter de winkel voor dames, die de taartjes meteen wilden opeten. Het verlangen om in die winkel taartjes te gaan smullen was een droomwens geworden waar ze vele avonden mee in slaap was gevallen. Nu opeens ging die droomwens werkelijkheid worden; het was bijna niet te geloven dat ze onderweg was naar dat luilekkerland.

De blonde juffrouw bekeek haar met evenveel wantrouwen als de witte dame. 'Wat wil je hebben, meisje?'

'Chocolademelk en taartjes alstublieft.'

'Heb je geld?'

Ze knoopte het touwtje om het kartonnen doosje los en opende het met kralen roosjes bestikte beursje waar ze het overschot van haar geld in had gedaan. 'Dat is mooi,' zei de juffrouw. Ze wilde ook nog zien wat in het paarlemoerachtige doosje zat. 'Prachtige snoerbloedkralen. Waar heb je die gehaald?' Hanneke was niet van plan zich nog eens te laten ondervragen: 'Het is allemaal van mij,' zei ze stug.

De blonde juffrouw nam haar mee naar een tafeltje achter in het zaaltje. 'Wat voor taartjes wil je hebben?' vroeg ze.

Hanneke haalde de schouders op. 'Ik weet niet. Uitzoeken, juffrouw.'

De juffrouw bracht een glazen schaal met gebakjes en een kop chocolademelk. Ze zette een bordje bij Hanneke neer met een mesje en een vorkje en zei: 'Je mag kiezen, maar je moet ze met de taartschep van de schaal nemen. De gebakjes die je niet belijft, mag je niet aanraken.'

'Ik weet wel hoe het moet, juffrouw.'

Toen begon het feest. Ze had geen moeite met kiezen; ze nam het dichtstbijzijnde taartje en zo verder tot er nog maar een over was. Ze at langzaam en met bijzonder veel smaak. Keurig gebruikte ze het mesje en het vorkje, en dat andere bezoeksters achter de hand zaten te gieren van het lachen kwam niet door haar onbehouden manieren, ze hadden plezier om haar ongehooflijke eetlust. De blonde juffrouw kwam nu en dan even kijken. Dat kind eet zich misselijk, dacht ze; omdat er niets op Hanneke was aan te merken, vond ze dat ze dat tenslotte zelf moest weten.

Toen Hanneke met het voorlaatste taartje bezig was rinkelde de winkelbel en daar stapte juffrouw Bozelie, de echtgenote

van de onderwijzer, de winkel binnen om pepermunt te kopen. Terwijl de blonde juffrouw de pepermunt afwoog, fluisterde ze dat achter in de melksalon een meisje zich ongens zat te eten. 'Ik geloof stellig, juffrouw Bozelie, dat het een meisje is uit uw dorp. Ik meen me te herinneren dat ik haar in de winkel heb gezien met mevrouw van der Heijden.' Inderhaast vertelde ze er nog bij dat het meisje een fraai kralen beursje had met nogal wat geld, en een snoer bloedkralen in een paar-lemoeren doosje; fonkelnieuwe dingen die ze blijkbaar pas had gekocht.

Juffrouw Bozelie keek de salon in en toen sloeg haar de schrik in de benen. 'God nog aan toe, dat is Hanneke Bezems. Daar is iets niet goed mee.' Ze talmde niet en liep naar Hanneke toe. Met scherpe fluisterstem vroeg ze hoe Hanneke aan die dure dingen was gekomen.

Hanneke was volkomen overrompeld, doodsbleek fluisterde ze: 'Gekocht, juffrouw Bozelie.'

'Waar heb je dat geld gehaald?'

'Gevonden,' hakkelde Hanneke.

'Dat jok je,' zei juffrouw Bozelie op stroeve toon. Een ogenblik stond ze in beraad met zichzelf om dan snel een besluit te nemen. 'Geef mij die dingen,' zei ze, 'en kom mee. Je kunt meerijden met de wagen van Jan Grundsvén.'

In de winkel fluisterde ze tegen de blonde juffrouw: 'Ik vermoed dat ze het geld gestolen heeft. Daar kunt u last mee krijgen.'

Hanneke, die iets van het gefluister opving, werd woest. 'Dat geld is van mij!' schreeuwde ze. 'Ik wil betalen wat ik hier heb opgegeten. Waar bemoei jij je mee? Geef die dingen terug! Ik ga niet met jou mee!'

Het gezicht van juffrouw Bozelie werd overtrokken door rode woedelekken, maar het lukte haar toch kalm te blijven. 'Ik zal de vertering uit het beursje betalen,' zei ze. 'Ik raad u aan het

geld even apart te houden.' En tot Hanneke: 'Jij gaat met mij mee. Als je wegloopt moet je de gevolgen maar afwachten.'

Ze zat op de bok naast Jan Grundsven, die probeerde er achter te komen wat ze had uitgespookt. 'Niks wat niet mag,' zei ze stug en daar bleef het bij. Het hoofd wat schuin gehouden keek ze uit haar ooghoeken in het koetsachtige voertuig. Juffrouw Bozelie, die het grote nieuws onmogelijk voor zich kon houden, vertelde haar dorpsgenoten onder belofte van stipte geheimhouding wat er was voorgevallen. Het beursje en het paarlemoeren doosje gingen van hand tot hand. Juffrouw Bozelie nam Hanneke mee naar huis waar ze haar man vroeg het meisje onderhanden te nemen. Ofschoon ze overtuigd was dat Hanneke had gestolen, wilde ze haar alle kans geven te bewijzen dat ze het geld had gevonden. Pas als ze dat niet waar kon maken wilde ze de veldwachter inlichten.

Meneer Bozelie nam Hanneke mee naar een klein kamertje waar hij haar lang ondervroeg: Hij kreeg er alleen uit dat ze bij Basterman was weggelopen omdat ze er te hard moest werken. In het grasland had ze het geld gevonden; het zat in een toegeknoopte rode zakdoek, die ze had weggegooid. Ze was naar de stad gegaan om een dienst te zoeken, maar eerst had ze die dingen gekocht en was ze taartjes gaan eten.

'Ik hou er mee op,' zei meneer Bozelie. 'Ze liegt en ze blijft liegen.'

'Ik sluit je op in het kot,' zei de veldwachter na haar twee uur ondervraagd te hebben. Het enige wat hij nog uit haar los gekregen had, was in welke winkel ze het beursje en de bloedkralen had gekocht.

De veldwachter ging de volgende dag verder met het onderzoek. Basterman liet zich zeer misprijzend uit over die luie meid, die van haar werk weg was gelopen. De blauwgeruite sloop waar hij zijn geld in bewaarde, was zonder twijfel los-

geknoopt. Hij veronderstelde dat Hanneke naar de boerderij was geslopen toen hij met zijn vrouw naar het hooiland reed. Wat ze opgegeten had in de melksalon zou hij zo maar laten, maar in die winkel moesten ze die dure dingen terugnemen. Vrouw Basterman dacht er anders over. Ook zij wist niet precies hoeveel geld er in huis was, maar ze knoopte de sloop altijd op een speciale manier; dat moest Hanneke dan geweten hebben, want de knopen waren eender gelegd.

In de stad was de veldwachter zeer verrast toen de witte dame vertelde over dat typische boerenmeisje, Mieke Horsten uit Cromvoirt, wier pectoom stalmeester was bij een Limburgse graaf.

Dat is leuk, dacht de veldwachter. Ze liegt als een zwijn, maar nu zal het wel loskomen. Het kwam niet los, Hanneke was weinig onder de indruk van de resultaten van het onderzoek. Die witte dame had ze maar wat verteld omdat dat mens veel te nieuwsgierig was.

De veldwachter ging rapport uitbrengen bij de burgemeester: 'Het ligt er dik op dat ze liegt. Wat moet ik er mee doen?' 'Wegbrengen,' zei de burgemeester. 'Daar weten ze in de stad wel raad mee. Ik zal er direct werk van maken.'

Het gerucht dat Hanneke Bezems weer gestolen had ging vlug door de streek. Ook op de Meeuwenburg hoorden ze ervan. Nicolaas van Meeuwen kwam er mee thuis. Op ironische toon zei hij dat het hem verbaasde, dat ze al niet veel eerder was gepakt. Als ze haar in de stad onderhanden namen, kwam wel voor de dag wat ze in het afgelopen jaar had uitgespookt.

Lodewijks ontsteltenis ontging Nicolaas en Mathilde volkomen, ze sloegen geen acht op hem toen hij de kamer verliet. Het was nu twee dagen geleden dat hij Hanneke had ontmoet en nog geen minuut was ze uit zijn gedachten geweest. De

herinnering was boeiend en vol spanning, er was iets heel moois in; hij kon zich niet voorstellen dat dat gevoelige, spontane meisje intussen ergens had gestolen.

In grote verwarring rende hij naar de sluis, maar toen hij er was durfde hij er niet overheen gaan. Het zou een vreemde indruk maken als hij in het dorp ging informeren; de mensen zouden zich afvragen waarom hij zo nieuwsgierig was naar Hanneke Bezems. Hij liep terug door de achtertuin en toen had hij geluk. Jan, die in het dorp boodschappen was wezen doen, legde juist de roeiboort vast aan het meerhout; aan Jan die wellicht ook iets had gehoord over Hanneke, durfde hij wel vragen wat er gaande was. Jan keek hem aan met een typische uitdrukking, ernstig en tegelijk vol binnenpret. 'Het is niet zo mooi, jongeheer Lodewijk,' zei hij met een grimmig lachje. Daarna vertelde hij alles wat hij wist. Het dorp gierde van pret om Hanneke, die als een echte dame de melksalon was ingegaan om zich boordevol taartjes te eten. Hanneke beweerde dat ze het geld had gevonden, Basterman zei dat ze het bij hem uit de beddekoets had gestolen. Geen mens geloofde dat ze het gevonden had, evenmin dat ze het bij Basterman had gestolen. Maar waar had ze het dan wel gehaald? Daar zouden ze in Den Bosch wel achter komen. De glimlach in de ogen van Lodewijk verdween op slag toen hij weer de achtertuin inliep. Hij vond de geschiedenis niet zo vrolijk als de mensen in het dorp. In het preeel zat hij erover na te denken tot alles duidelijk voor hem was geworden. Inplaats van naar huis te gaan was ze doorgelopen naar de stad. In de galanteriewinkel had ze een valse naam en een gefantaseerde herkomst van het geld opgegeven. Het was duidelijk dat ze had gelogen om hem te sparen. Hoe lang zou ze daar mee blijven doorgaan? Als ze door de knieën ging zou een onvoorstelbare herrie op de Meeuwenburg er het gevolg van zijn. Als ze bleef doorgaan met liegen liep ze de kans weer voor veel jaren te worden op-

gesloten. Zou ze dat begrijpen? Als ze het niet begreep zouden ze het haar in de stad wel aan het verstand brengen.

Ik mag niet rustig blijven afwachten of ze misschien wordt vrijgelaten, dacht hij. Het is niet fair dat meisje in het kot te laten zitten. Ik moet zeggen dat ik haar het geld heb gegeven, maar hoe moet ik dat doen?

Opeens wist hij het: grand-père. Die zou niet als een briesende leeuw tekeergaan en daar hij rechter was geweest zou hij het beste weten welke maatregelen er genomen moesten worden.

Nu maar meteen, dacht Lodewijk. Hij liep naar de stal waar hij zelf Esmeralda het zadel oplegde. Voor zijn verbeelding stond Hanneke: ik vind jou verschrikkelijk lief. Hij had haar er op gewezen dat die woorden gevoelsmatig niet bij elkaar passen. Nu dacht hij met een glimlach in de ogen: ik vind jou, zonder een taalkundige fout te maken, verschrikkelijk lief, Hanneke Bezems. Toen hij Esmeralda op het ruiterspad in flinke draf liet lopen, zag hij met vrees de serie plichtplegingen bij grand-mère tegemoet. Als ze hem maar niet zou pressen te zeggen waarover hij met grand-père wilde praten. Dan liet ze hem misschien niet eens naar boven gaan.

Toen hij van het paard sprong en Guido de teugels overreikte, zei deze dat hij mevrouw Hölleflakke al vroeg in de morgen naar freule van Wingelanden in Vught had moeten rijden, mevrouw zou daar de gehele dag blijven.

'Is grand-père meegegaan?' vroeg hij gejaagd.

'Nee, joncheer Lodewijk, de jonker is op zijn kamer.'

Beter kon het niet. Hij knikte Guido toe en ging naar de keuken waar hij de meid vroeg hem aan te dienen. Grand-père bekeek hem aandachtig en zei dan: 'Je ziet er opgewonden uit, Lodewijk. Is er iets bijzonders aan de hand?'

'Ik wilde u graag iets vertellen, grand-père.'

De oude rechter wees naar een stoel. 'Ga daar zitten. Ik wil

naar je luisteren als je me het genoeg doet je beter te beheersen. Ik hou niet van gestotter.' De rust die van de zieke man uitging had invloed op Lodewijk, en ofschoon de aanloop nog wat gejaagd klonk vertelde hij duidelijk wat er was gebeurd. Hölleflakke bleef even stil toen Lodewijk was uitgesproken. Dan zei hij: 'Dit is een zeer vervelende geschiedenis. Ik weet niet of je dat begrijpt.'

Lodewijk antwoordde dat hij het begreep.

'Dat meisje heeft jou dus van het leven verteld en ze heeft zich laten zien. Heeft ze je aangeraakt?'

'Nee, grand-père.'

'Heb jij je laten zien?'

'Nee, grand-père.'

'Heb jij haar aangeraakt?'

'Nee, grand-père.'

'Heb je een afspraak gemaakt dat je haar weer zult ontmoeten?'

'Nee, grand-père.' Lodewijk was heel verbaasd over die vraag.

'Was ze erg ruw in haar mond?'

'Ja, ze vloekte en ze zei ook andere onnette woorden. Ik geloof niet dat ze in de tuchtschool veel goeds heeft geleerd.'

Met starende ogen keek Hölleflakke even voor zich uit en vroeg dan: 'Herinner jij je nog dat ik met jou over haar heb gesproken?'

'Ja, grand-père. Ik heb u wel begrepen, maar ik vond het erg vreemd. Ik kon me niet voorstellen dat Hanneke toen ze zes jaar was beseftte dat ze diefstal had gepleegd. Nu weet ik het zeker; ze kan zich zelfs niet herinneren dat ze het gele popje heeft gepakt.'

Hölleflakke knikte en zei: 'De rechtsprincipen zijn in de loop der eeuwen vaak gewijzigd. Nieuwe inzichten brengen nieuwe wetten voort, maar het tempo waarmee dat gebeurt is te traag. In de afgelopen zeven jaar is er veel veranderd, men begint

in te zien dat de misdaad gebonden moet zijn aan de persoon die de misdaad pleegt. Krankzinnigen en kleuters kan men geen misdaad aanrekenen. Hanneke Bezems was geen kleuter meer toen ze het popje heeft weggenomen, ze kon al enigszins redelijk denken, maar je hebt gelijk dat ze niet volledig heeft beseft wat ze deed. Daarom had ze niet gestraft mogen worden, althans zeker niet zo zwaar. Weet je wanneer dat meisje naar Den Bosch wordt gebracht?'

Dat wist Lodewijk niet.

'Dan moeten we nu handelen,' zei Hölleflakke. 'Rij jij terug naar de Meeuwenburg en wacht daar tot ik kom. Spreek met niemand, ook niet met je vader en moeder, over hetgeen je hier bent komen doen. Ik vind het erg verstandig dat je naar mij toe gekomen bent. Ik hoop dat je begrepen hebt dat je dat meisje niet weer mag ontmoeten.' In kalme draf reed Lodewijk terug naar huis. Heel blij was hij om het gesprek met grand-père, hij had het gevoel dat zijn inzicht in veel dingen plotseling was verruimd.

Verscheidene uren later kwam de koets met grand-père het voorterrein van de Meeuwenburg opgereden. 'Ik moet even met Nicolaas en met jou praten,' zei Hölleflakke tegen zijn dochter, die heel verbaasd was over het onverwachte bezoek; de zieke man kwam maar zelden op de Meeuwenburg. Hölleflakke stond voor zich uit te kijken en pakte dan zijn gouden horloge uit zijn vestzak. 'Kan het zo geregeld worden, Mathilde, dat Jan me naar de stad brengt?' vroeg hij. 'Je moeder is in Vught, ik dien Guido nu weg te sturen met de koets om haar op te halen. Ik zou graag iets drinken, Mathilde, en even rusten als het kan. Is Nicolaas thuis?' Mathilde, verontrust door zijn typische manier van doen, vroeg: 'Is er iets ernstigs gebeurd, papa?'

'Ernstig . . . ja nogal. Ik heb geen prettige boodschap voor jullie. Ik wil eerst rusten en iets drinken, Mathilde, over een half

uur wil ik met Nicolaas en met jou praten als dat kan. Ik heb graag dat Lodewijk bij dat gesprek tegenwoordig is.' Hij zei het niet onvriendelijk, maar erg autoritair.

Tot verbazing van Mathilde vroeg hij een glas cognac, een drank die hij zelden gebruikte. Hij dronk het glas vrij schielijk leeg, legde de armen op de fauteuilleuning en sloot de ogen om even te kunnen slapen.

Toen Mathilde later ging kijken wenkte hij haar binnen te komen. Nicolaas en Lodewijk, die zij gewaarschuwd had, kwamen ook spoedig. Hölleflakke reikte zijn schoonzoon de hand en zei: 'Het spijt me dat ik je niet eerder heb kunnen begroeten, Nicolaas. Ik was doodmoe. Nu gaat het weer, we moeten even praten.'

Achterover geleund in de fauteuil, met opgetrokken schouders, leek hij een stokoude, uitgeleefde man; de gelige kleur van zijn gezicht had een donkere tint gekregen, de rode vlekken van opwinding of vermoeidheid waren verdwenen, zijn ogen stonden flets in zijn hoofd. Maar zijn stem klonk nog sterk, het koel-vriendelijke autoritaire geluid dat zij zo goed kenden. Kort en duidelijk vertelde hij dat Hanneke Bezems in vrijheid was gesteld omdat bewezen was dat het geld haar was geschonken. In het Paleis van Justitie had hij het bevel tot voorgeleiding op het laatste nippertje kunnen tegenhouden. Een brief van de officier van justitie voor de burgemeester had hij persoonlijk afgegeven, waarna Hanneke terstond was vrijgelaten.

'Ik zou me daar niet zo voor ingespannen hebben als ik er niet een bijzondere reden voor had gehad.' Hij wachtte even en vertelde dan in sobere woorden wat Lodewijk hem was komen zeggen.

Terwijl Hölleflakke praatte zag Lodewijk de spanning bij zijn vader en moeder toenemen. Hun reactie was geheel verschillend; bij zijn vader voelde hij als het ware de woede

gloeien, zijn moeder was zeer geschrokken en verbaasd.

Toen Hölleflakke was uitgesproken was het een ogenblik aangrijpend stil. Nicolaas van Meeuwen zat star voor zich uit te kijken en begon dan de kamer op en neer te lopen. 'U zegt,' zei hij met zijn scherpe stem, 'dat u heeft volstaan met de brief van de officier aan de burgemeester af te geven, u heeft er geen verklaring aan toegevoegd. Ik ben er niet gerust op dat deze afschuwelijke geschiedenis onbesproken blijft.'

'Je moet er inderdaad rekening mee houden dat er iets en misschien zelfs alles van uitlekt,' zei Hölleflakke.

'Waarom heeft u zich zo ingespannen voor die meid?'

'Begrijp jij niet dat dat meisje gelogen heeft om Lodewijk te sparen,' zei de oude rechter.

'Dat moet ze toch zelf weten,' snauwde Van Meeuwen. 'Wat is er waar van deze geschiedenis? Welk meisje van dertien jaar ontkleedt zich in een hooiveld voor een jongen van veertien? Alleen het gemeenste tuig doet dat. Ik stel mij voor een klacht in te dienen wegens verleiding en eerroof in het openbaar.'

'Daar zou je je alleen maar belachelijk mee maken, Nicolaas.'

'Dat meisje deugt voor geen cent. Als het waar is dat die boer niet van haar af kon blijven, zal dat wel gekomen zijn omdat ze de man er toe heeft verlokt. En die lummel komt voor haar op en geeft haar de helft van zijn vakantiegeld. Dat is de tweede keer dat hij me te pakken neemt met die smerige meid. Als ik er iets aan doen kan gaat ze weer voor jaren achter slot en grendel. Ik ben blij dat ik indertijd niet gezwicht ben voor de praatjes van de pastoor en de tranen van Mathilde. Zij wilden dat meisje sparen, maar u ziet wat er van haar terecht gekomen is.'

'Zeven jaar geleden,' zei Hölleflakke, 'was ik nog van mening dat het vonnis rechtvaardig was. Nu ben ik overtuigd, en vele collegae met mij, dat het kind niet op die wijze gestraft had

mogen worden. Ik geloof niet dat er thans nog rechters zijn die een kind van zes jaar, dat een popje heeft weggenomen, zes jaar in het tuchthuis stoppen. Want het is daar, Nicolaas, waar ze is verruwd en vol haat is gekomen.'

'Dat hoor je meer tegenwoordig,' lachte Nicolaas honend. 'Bent u ook al aan het verwekelijken?'

'Een oude rechter verwekelijkt niet vlug,' antwoordde Hölleflakke op gekwetste toon. 'Als ik thans anders over deze dingen denk dan zeven jaar geleden, komt dat omdat in die tijd een ander rechtvaardigheidsbegrip is gekomen. En wat de kwestie zelf betreft kan ik je alleen de raad geven geen onbezonnen dingen te doen. Daar kun je alleen maar jezelf en je gezin mee in opspraak brengen. Dat meisje wordt niet gestraft omdat ze niets heeft misdreven. Hetgeen gebeurd is in het hooiveld en wat ze heeft verteld over die boer, heb ik uiteraard niet in Den Bosch gezegd; het gaat buiten de zaak om. Maar als je dat kind het vuur aan de schenen laat leggen, kon het wel eens gebeuren dat het voor de dag komt. Dat zou een enorme opschudding teweegbrengen, met gevolg misschien dat Lodewijk van het college wordt weggestuurd met een zwarte kaart. Je weet wat dat betekent.'

Een ogenblik was het drukkend stil en dan vroeg Nicolaas: 'Waarom was het nodig dat Lodewijk bij dit gesprek tegenwoordig is?'

'Lodewijk weet alles, Nicolaas. Ik vind het van belang dat hij het ganse complex zo goed mogelijk begrijpt. Hanneke Bezems weet dat jij hem indertijd hebt gestraft omdat hij een pop voor haar had gekocht. Toen men haar de vraag stelde waar ze het geld gehaald had, is ze om Lodewijk voor straf te behoeden gaan liegen. Of ze in Den Bosch in een streng verhoor, onder dreiging van opsluiting in een verbeteringsgesticht, door de knieën zou zijn gegaan, is een vraag die ik niet kan beantwoorden, ze is ook niet opportuun. Ik heb haar toen ze was

vrijgelaten even met haar moeder apart genomen om hen te zeggen dat ik weet van wie ze het geld heeft gekregen, en dat het voor beide partijen het beste is dat er niet meer over gesproken wordt. Dat hebben ze beloofd, ik hoop dat ze hun woord zullen houden. Toen Lodewijk hoorde wat er gaande was heeft hij vlug begrepen dat Hanneke had gelogen om hem te sparen. Hij vond het niet fair haar onschuldig hoe dan ook te laten lijden. Hij heeft het allerbeste gedaan wat hij doen kon, hij is bij mij gekomen om mij alles te vertellen. Nu heeft Hanneke haar vrijheid waar ze recht op heeft, terug en jullie weten wat er is gebeurd. Dat wil niet zeggen dat ik goedkeur wat Lodewijk heeft gedaan. Ofschoon ik bewondering heb voor de moed van Hanneke en het rechtvaardigheidsgevoel van Lodewijk, heb ik hem gezegd dat hij dat meisje niet meer mag ontmoeten. Ik heb haar moeder gevraagd haar de eerste dagen in huis te houden, dan kan ik intussen maatregelen nemen om haar onder te brengen in een gezin waar ze niet geslagen wordt en het beetje liefde krijgt dat ze zo hard nodig heeft. Ik ben alleen bang dat ze al te veel verruwd is om in gezinsverband te kunnen leven bij fatsoenlijke mensen.'

Even later reed grand-père weg met de dogkar. Nicolaas, Mathilde en Lodewijk deden hem uitgeleide en toen ze terug waren in de woonkamer was het een ogenblik doodstil. Lodewijk zag dat zijn vader in grote opwinding verkeerde. Maar hij zei niets, met grote passen liep hij de kamer op en neer. Een uitbarsting vrezend stond Lodewijk zich op te winden. Laat hij in godsnaam niet slaan, dacht hij; als hij me slaat weet ik niet of ik me kan beheersen.

Nicolaas hield eindelijk op met lopen. Met donkere stem, waarin Lodewijk meer verslagenheid dan dreiging hoorde, zei hij: 'Je blijft in huis tot ik je zeg dat je weer kunt gaan.' Nog even stond hij stil voor zich uit te kijken en ging dan de kamer uit. Mathilde begon te schreien, ze keek Lodewijk niet aan en

toen hij zich over haar heenboog duwde zij hem van zich af. De eerstvolgende dagen zag hij zijn vader nauwelijks, zijn moeder zei vrijwel geen woord tijdens de maaltijden die ze samen gebruikten. Maar op de avond van de derde dag riep ze hem bij zich. 'Dat meisje is weg,' zei ze zachtjes. 'Grand-père heeft haar ondergebracht in een gezin in een dorp bij Breda. Ze zal wel eens een zondag naar huis komen, dat kan ook gebeuren tijdens jouw vakanties. Beloof je me dat je niet met haar zult praten als je haar zou ontmoeten?'

'Ja mama,' antwoordde hij.

'Je hebt papa en mij veel verdriet gedaan, Lodewijk.'

'Dat begrijp ik, mama.'

'Ben je van plan er met pater Ignatius over te praten?'

'Kunt u gedachten lezen?' vroeg hij. 'Ja, dat ben ik van plan. De pater moet maar uitmaken of ik het moet biechten, ik heb niet het gevoel dat ik kwaad heb gedaan.'

'Als je denkt dat je moet biechten ga dan naar de pastoor, of naar een priester in de stad. Praat er niet over met pater Ignatius. Als ze je wegstuurden zou ik de schande niet overleven.'

Daar schrok hij hevig van en tegelijk geloofde hij er niet aan. Gehoorzaam zei hij: 'Ik zal er niet over praten, mama.'

Even was het stil en dan trok ze hem naar zich toe. Met hese stem fluisterde ze: 'Je hebt dat meisje gezien, hè?'

Hij antwoordde niet, knikte slechts, het bloed voelde hij naar zijn hoofd stijgen. Haar mooi, kalm gezicht waar hij zoveel van hield, was dicht bij het zijne. Ze leek weer op het jonge meisje dat hij in haar gezien had na de geboorte van Roland. Opeens kwam het hoofd met de gretige ogen van Hanneke voor zijn verbeelding; ze hief haar half geopende mond naar hem op voor een kus. Toen zag hij zijn moeder weer, de stille glimlach vol liefde in haar ogen, de half geopende mond, hij hoorde haar zachtjes hijgen. Hij boog zich naar haar toe en kustte haar. 'Mama, u bent lief,' fluisterde hij.

Lodewijk was zeer verrast toen pater Ignatius op een keer uit zichzelf over Hanneke Bezems begon te praten. Hij zei dat hij over de geschiedenis iets had gehoord van een man, die het allerlaatst met zulke zaken te koop zou lopen. Lodewijk was niet handig in het omzeilen van moeilijke dingen; hij raakte verward in zijn eigen antwoorden en toen wist de pater spoedig alles wat er was gebeurd.

'U stuurt me toch niet weg?' vroeg Lodewijk met angstige stem. De pater bleef even voor zich uit kijken eer hij antwoordde: 'Dat zal ervan afhangen of het gerucht ook nog van andere zijde hier binnendringt en de jongens bereikt. In dat geval weet ik niet wat pater overste zal doen. Heb jij er hier met niemand over gesproken?'

'Nee, pater Ignatius.'

'Blijf er over zwijgen, dan zal het wel goed voor je aflopen.'

Daarna begon hij Lodewijk opnieuw te ondervragen; vanaf diens vroegste jeugd wilde hij alles van hem weten. Terwijl Lodewijk vertelde zag hij meermalen de geestige ogen glinsteren achter de brilleglazen. Vooral de uitleg van de pater van de catechismusles over het levende zaad, dat door God is geschapen en door vader en moeder wordt uitgestrooid, vond hij amusant. 'Daar zul je niet veel wijzer van geworden zijn,' lachte hij. 'Het is zo, Lodewijk, dat iedere jongen te zijner tijd te weten komt hoe het leven is, de een hoort het hier, de ander daar. Sommige jongens komen er over praten, anderen doen dat niet. Dat een jong meisje het jou heeft verteld is eigenlijk beschamend voor je ouders en voor ons.

Ik vraag me af hoe het mogelijk is, dat jij, een Van Meeuwen,

hebt goedgevonden dat dat meisje zich bij een hooiopper ontkleedde. Stel je voor dat iemand het had gezien. Toch begrijp ik het wel. Jij bent een jongen met meer dan normale nieuwsgierigheid, daardoor heb je een grotere parate kennis en meer inzicht dan veel andere jongens. Tegelijk ben je soms kinderlijk naief, dan lijk je een jongen van tien jaar. Hiermee zullen je niet bijster gunstige studieresultaten wel verklaard zijn. Hoor je nog wel eens iets over dat meisje?

'Ja, pater Ignatius. Ik heb grand-père gevraagd hoe het met haar gaat. Dat was tamelijk goed, alleen kan ze als ze driftig wordt het vloeken en schelden niet laten.'

'Daar heeft ze de beste leerschool voor gehad, die men zich wensen kan,' zei pater Ignatius ironisch. 'Denk je dikwijls aan haar?'

'Ja, vrijwel iedere dag, pater.'

'Roepen die gedachten begeerten bij je op?'

'In het begin niet, maar nu wel.'

'Dat was te verwachten, Lodewijk. Het is moeilijk je gedachten stop te zetten, wel is het mogelijk ze af te leiden en te beheersen. Dat moet je aldoor trachten te doen.'

'Dat doe ik steeds, pater.'

'Dan is het goed. Ik wou je dit nog zeggen, Lodewijk. Heel de wereld is in beroering gekomen, in de toekomst zal het steeds levendiger en roeriger worden. De mens is bezig een nieuw tijdperk te scheppen, een nieuw mensbeeld zal ontstaan, andere maatschappelijke en godsdienstige inzichten zullen er komen. De stoomvoertuigen hebben het levensbeeld al sterk gewijzigd, het levende licht van kaars en olielamp is al op vele plaatsen verdrongen door het koele kunstlicht van gas, dat op zijn beurt wel zal moeten wijken voor elektriciteit. Men experimenteert met vliegtuigen, over een tiental jaren zijn we misschien zover dat we met machines de lucht ingaan. Maar hoe het ook worden zal, altijd zal een zedenwet voor de men-

sen blijven gelden, altijd zullen bepaalde verhoudingen het leven regelen.

Het is mogelijk dat de theorieën van Karl Marx, Darwin, en andere nieuwlichters, waar je in de hogere klassen over zult horen, reële betekenis zullen krijgen. Ik kan dat tegen jou wel zeggen omdat jij een zeer nieuwsgierige aard hebt zonder diep bewogen te worden door de dingen die je ziet of hoort; ik bedoel dat jij niet makkelijk uit je evenwicht wordt gebracht. Ik ga omtrent jou niets profeteren, maar als je wilt weten wat ik van jou verwacht, dan geloof ik niet dat je een groot vechter zult worden voor een of ander ideaal. Je zult wel als een zeer geïnteresseerd mens gespannen zijn op het leven in al zijn facetten. In jouw levensbeeld past Hanneke Bezems niet. Op merkwaardige wijze is er een verbondenheid tussen jullie ontstaan. Vanaf het moment dat zij het gele danseresje bij jullie thuis heeft meegenomen, is zij niet meer uit jouw gedachten geweest; vanaf het ogenblik dat jij haar de pop hebt gegeven, is zij jou gaan idealiseren. Met als resultaat dat de verbondenheid in zeven jaar is uitgegroeid tot iets dat men geen normale vriendschap kan noemen, maar zoiets als een noodlotsverbondenheid. Nu ben je vaak in gedachten met haar bezig, dat zal wederkerig bij haar ook het geval zijn. Daar zit voor jou en ook voor haar een gevaar in, Lodewijk. Hanneke Bezems is een dom, onbeschaafd meisje uit een arm gezin, haar vader is een brute dronkaard, een man van min allooi. Je bent verstandig genoeg om te begrijpen dat zij nooit iets voor jou kan betekenen in de zin van samenzijn. Dat ik desondanks toch zeg dat er gevaar in schuilt als jij te veel met haar bezig bent, komt omdat zij altijd een gevoel van medelijden bij jou oproept. Uit medelijden heb je een pop voor haar gekocht, medelijden riep ze op toen je hoorde dat ze in de tuchtschool veel geslagen werd, uit medelijden heb je haar de helft van je vakantiegeld gegeven. Als je zou horen dat het niet goed met haar gaat,

zou je haar weer willen helpen. Dat is op zich niet verkeerd, de naastenliefde is een van de mooiste menselijke deugden. Franciscus en Vincentius zijn voorbeelden van opperst medelijden en roekeloze vrijgevigheid. Maar dat medelijden is van geheel andere aard dan het jouwe. Het zal in jouw hoofd niet opkomen als je een arme man ontmoet, van je paard te stijgen en je beurs leeg te schudden. Dit is niet bedoeld als een verwijt, ik zeg het alleen om je te waarschuwen dat jouw medelijden voor Hanneke het gevolg is van een typische verbondenheid met haar. Dit is een reëel gevaar voor jullie beiden. Je moet dus als zij in je gedachten komt proberen die gedachten af te leiden, je mag niet met haar praten als je haar alleen zou ontmoeten. Je moet voor haar bidden, dat heeft zij ook voor jou gedaan in de tuchtschool. Haar manier van bidden was helemaal aangepast aan haar simpelheid, bij jou zal dat anders moeten zijn. Jij bent allerminst simpel, als jij bidt ben je niet een levend gebedsmolentje. Je bent godsdienstig opgevoed, maar echt godsdienstig ben je niet. Jij hebt geen bezwaar tegen bidden. Op de voorgeschreven tijden ga je biechten, kortom je doet alles zoals het je wordt geleerd en opgedragen. Maar geloof je ook echt? Is er niets in de godsdienst waar jij het moeilijk mee hebt?

'Ik geloof niet dat ik uw vraag helemaal begrijp, pater Ignatius.'

'Geloof jij dat Christus God is? Geloof jij in het mysterie van de heilige Drievuldigheid? Geloof je in de Heilige Eucharistie?'

'Mijn ouders en de paters hebben het mij zo geleerd. Zij zullen me toch geen leugens verteld hebben.'

'Aha,' lachte pater Ignatius, 'is het zo met jou? Jij gelooft dus wel?'

Lodewijk aarzelde even voor hij antwoordde: 'De moeilijkheid is dat ik niet weet wat geloven eigenlijk is. Onlangs was ik met

vader in een dorp waar met vlaggen en muziek door de burgemeester een jonge lindeboom werd geplant op het marktveld. Vader vertelde dat een enorme kromgegroeide lindeboom, die meer dan vijfhonderd jaar op dezelfde plaats had gestaan, tijdens een storm in het najaar was omgewaaid. Ik weet er niets van, maar waarom zou ik vader niet geloven? Pater Adelbert zegt dat Christus Gods Zoon is en Zelf God; hij zegt erbij dat de Kerk ons voorhoudt dat te geloven ondanks het feit dat het niet strikt bewezen kan worden. Waarom zou ik pater Adelbert en de Kerk niet geloven? Toch begrijp ik wel dat dit een heel andere vorm van geloven is dan hetgeen vader vertelde over de lindeboom.'

'Dat is ook zo,' zei pater Ignatius. 'Maar we houden er mee op. We hebben vandaag lang gepraat over onderwerpen, die voor een jongen van veertien jaar nogal moeilijk zijn. Het is merkwaardig, Lodewijk, jij bent een van de makkelijkste jongens van het college en tegelijk ben je een van de moeilijkste. Ga nu maar aan je avondstudie beginnen en maak je nergens ongerust over.'

Dit gesprek was van grote betekenis voor Lodewijk, minder om het belang van de onderwerpen, die ze besproken hadden, dan wel omdat hij vanaf die dag de pater zag als een oudere vriend bij wie hij met alles terecht kon. Dat was tot dan toe niet het geval geweest. Al meer dan twee jaar was hij iedere maand even met de pater gaan praten; dat had hij gezien als een opgelegde plicht, zoals het ook was voorgeschreven eens per maand te biechten, een bepaling waar veel jongens gruwelijk het land aan hadden. De gesprekken hadden nooit iets te betekenen gehad. Een beetje babbelen over de Meeuwenburg, over het Brabantse land, over paarden en nog andere eenvoudige onderwerpen. Soms een vermaning om zich meer in te spannen als hij in een of ander vak achterop dreigde te

komen. Hij werd Lodewijks meest vertrouwde vriend gedurende de jaren dat hij nog op het college was. Geen enkele vraag was hem te gortig, geen onderwerp te moeilijk of te kinderachtig. Hij kon goed luisteren en had respect voor de mening van anderen ook als deze niet met de zijne overeenkwam. Voor Lodewijk verliepen de jaren op het college zoals in het begin al was te zien. Een vriendelijke volgzame jongen, een prettige vriend voor de medeleerlingen, en tot grote spijt van Nicolaas en Mathilde geen briljant student. In al die jaren werd hem nooit een gouden kaart uitgereikt. Hij was blij met het diploma dat de deuren van de universiteit voor hem opende, blij ook verlost te zijn van het strenge regiem, van het mate-loos veel studeren en zijn somber slaaphokje. Vooral de eerste weken was het vreugdegevoel om de vrijheid sterk, later zwakte het af om tenslotte de objectieve vorm te krijgen die het daarna behield. Toen kon hij ook met genoegen terugzien op de jaren van strenge gebondenheid, programma-tisch ingedeeld van de morgen tot de avond. Het standsgevoel, dat zo'n belangrijke factor was in de samenleving, was niet stil blijven staan voor het deftige pensionaat; de jongens vormden groepjes van gelijkgezinden. De adellijke jongelui hadden hun clan waarbij ze niemand duldden zonder blazen. Lodewijk was een moeilijk geval, hij was de enige student met een burgerlijke vader en een adellijke moeder. Enige tijd zweefde hij tussen de partijen en toen de adellijke jongelui besloten hem toch maar op te nemen in hun groep, sloot hij zich bij hen aan, maar hij voelde er eigenlijk niets voor. Het liefst was hij alleen te midden van velen. Hij luisterde graag, altijd luisterde hij en naar iedereen.

De kwestie Hanneke Bezems was niet weer ter sprake gekomen. Dit verbaasde Lodewijk aanvankelijk, maar spoedig begreep hij dat pater Ignatius het beter vond dat hij er zelf over begon als hij dat nodig vond. Er was nog een andere reden, die pas

duidelijk werd toen hij uit ondoordachte woorden van zijn moeder begreep dat de pater op de Meeuwenburg was geweest, waar ze een maatregel besproken hadden, even eenvoudig als afdoende. Tijdens de kerst- en paasvakantie kwam Hanneke niet naar huis, tijdens de zomervakantie nam Nicolaas zijn zoon mee op reis. Hij zag de voornaamste steden van het land, en ook Antwerpen, Brussel en Parijs. Nicolaas was erg royaal. Ze logeerden in eersterangshotels, gingen naar de opera, bezochten kerken en musea en wat er verder aan interessante dingen te zien was. In het begin vond hij het grappig dat zijn vader zoveel geld uitgaf om te verhinderen dat hij Hanneke zou ontmoeten; later toen de kwestie voor hem een andere kleur had gekregen, ergerde hij er zich aan. Het was duidelijk dat pater Ignatius, maar ook zijn ouders en grand-père, vooral een ontmoeting wilden verhinderen omdat zij bang waren dat hij niet was opgewassen tegen haar naïef lijkende verleidingskracht. Grand-père was de enige aan wie hij iets over Hanneke durfde vragen. Het ging redelijk goed. Ze werkte vlijtig, maar op haar gedrag was een en ander aan te merken. De ruwheid in het spreken was ze nog niet afgeleerd, en nog altijd was ze vol wantrouwen, wat zich soms ontladde in driftbuien.

Lodewijk kon zich dat voorstellen, verder had hij geen indruk hoe zij dacht over haar vrije gevangenschap, want daar kwam het op neer. Hölleflakke had bedreigd haar onder voogdij te stellen als de mensen bij wie hij haar had ondergebracht, haar wegens minder goed gedrag zouden moeten wegsturen. Daar hij met niemand over haar kon praten - grand-père wilde behoudens een eenvoudige mededeling niets over haar zeggen - werd de herinnering tenslotte iets dat geheel in eigen geest werd gevormd zonder invloed van anderen. Altijd probeerde hij het alleen verstandelijk te zien. Het was waar dat hij uit medelijden een pop voor haar had gekocht, uit medelijden had

hij de helft van zijn vakantiegeld gegeven, een medelijdend rechtvaardigheidsgevoel had hem naar grand-père gedreven. Maar was het ook medelijden geweest toen hij gretig luisterde naar haar uitleg over het leven, en goedgevonden had dat zij zich liet zien? Hij schaamde zich als hij terugdacht aan dat waardig moment en tegelijk werd hij er steeds door gegrepen, vooral in zijn rijpingsjaren toen hij uit alle macht probeerde afleidende gedachten op te roepen en er toch vaak onderdoor moest.

Nu was hij ermee klaar. Hanneke zou misschien nog lang als een vlam in zijn leven blijven, maar ze zou nooit brand veroorzaken. Te zijner tijd zou ze trouwen met een man waar ze bij hoorde, een boerenknecht, misschien een kleine zelfstandige boer. Zijn gevoel, dat hij altijd met zijn verstand poogde te verdringen, zei hem iets anders. Hij kon haar niet minachten, ze had hem een blijk van trouw gegeven dat door niets kon worden uitgewist. Vaak trok hij een parallel met tante Charlotte met wie hij nog regelmatig correspondeerde. Onuitsprekelijk lief vond hij haar vroeger; nu hij een jongeman was geworden glimlachte hij om dit superlatief. Hanneke vond hem verschrikkelijk lief, en hij haar, al was bij beiden een geheel verschillende gevoelsbewogenheid. Daar was bij hem geen verandering in gekomen, nog altijd vond hij haar verschrikkelijk lief. Als hij na een bijzonder zware studiedag moeilijk in slaap kon komen, werd het verlangen naar tante Charlotte en Hanneke soms een werkelijke kwelling. Het was een typische bundeling; tante Charlotte was onbereikbaar ver weg, het verlangen naar haar had geen reële zin. Maar Hanneke was dichtbij, met Esmeralda kon hij in een halve dag bij haar zijn. Dat zou hem nooit worden toegestaan en hij wilde het eigenlijk zelf ook niet. Toch was het misschien goed als hij alles en iedereen braveerde en er heen reed. Het is best mogelijk, dacht hij met een grimmig lachje, dat ik als ik haar zie voor eens en

voor altijd van die verschrikkelijke liefde genezen ben.

Na zijn eindexamen reed hij naar de stad om grand-mère en grand-père persoonlijk uit te nodigen voor het avondfeest op de Meeuwenburg. 'Dat is goed nieuws,' lachte grand-mère, 'al is het jammer dat je niet bij de eersten bent. Ik wens je proficiat. Nu naar Leiden om je bul te halen.' Ze stak de hand op die hij, de eerste keer van zijn leven, eerbiedig kuste. Grand-père vond het een uitstekende prestatie om zonder doublures het gymnasium te hebben doorlopen. De zieke man liep naar het kabinet en gaf Lodewijk een goudstuk. 'Voor jou, mijn jongen, dit moet ik met goud belonen.' Daarna liet hij een fles wijn uit de kelder halen en toastte op het geluk en de voorspoed van zijn oudste kleinzoon. Levendig vertelde hij over de studenten-republiek waar Lodewijk spoedig toe zou behoren. 'Het is heel anders dan bij de paters op het college. Je zult je schrap moeten zetten, de roomsen hebben het in Leiden nog altijd zwaar te verduren. Je zult er ook op erbarmelijke wijze worden geconfronteerd met de nieuwe inzichten van deze tijd. Wees op je hoede en laat je door niets van je studie afleiden.' 'Hoe is het thuis?' vroeg grand-mère. 'Begint je moeder na de vakantie met Roland?'

Lodewijk antwoordde dat dat inderdaad de bedoeling was. Heel levendig herinnerde hij zich de tijd dat hij les kreeg van zijn moeder, het waren de mooiste jaren van zijn leven. 'Met de meisjes is ook alles goed,' zei hij.

'Suzanne is een schatje, vind je niet? Een echte Hölleflakke. Ze lijkt sprekend op grand-père.'

Lodewijk glimlachte, ze kon het nu eenmaal niet laten de voortreffelijkheid van de Hölleflakkes te roemen. Maar ze had gelijk. Suzanne, die met oktober twee jaar zou worden, was een bijzonder lief kindje. En oergezond, dit in tegenstelling met Godelieve die vaak ziek was, een tenger poppetje dat veel zorg nodig had.

In het tweede jaar van zijn Leidse studentenperiode, dat was in achttienhonderd eenennegentig, hij was toen twintig jaar, zag Lodewijk grand-mère en grand-père voor het laatst, toen hij begin november een bezoek bracht aan het patriciërshuis. Aan het einde van die maand stierven ze, grand-mère het eerst tengevolge van een hartaanval, grand-père een dag later van pure uitputting. Beiden werden op dezelfde dag bijgezet in het familiegraf.

Toen Lodewijk hen bezocht was van een spoedige dood niets te merken. Grand-père had hij vanaf zijn jeugd gekend als een ziekelijke man, van wie vijftien jaar geleden al verondersteld werd dat hij niet lang meer zou leven. Grand-mère zag er goed uit. De laatste jaren was ze nog zwaarder geworden, waardoor haar ademhaling niet zo goed meer functioneerde, de minste inspanning deed haar hijgen. Omdat ze dat onaangenaam vond had ze het rijden met de koets veel beperkt, ook andere prettige dingen had ze opgegeven. Bijna de ganse dag zat ze in een brede fauteuil in de salon Franse romans te lezen.

'Blijf je mee tafelen?' vroeg grand-mère. 'Heb je geroken dat we kalfszwezeriken hebben?'

Lodewijk vond het prettig nu en dan bij grand-mère de maaltijd te gebruiken. De menu's waren de laatste jaren aanmerkelijk beter geworden; ofschoon daar nooit iets over werd gezegd, begreep hij dat tante Charlotte daar voor zorgde. Bovendien was het tafelen in het patriciërshuis een gezellige bezigheid. Ze namen er de tijd voor en voerden geanimeerde gesprekken. Veelal over Leiden. De ontgroeningsperiode had hij al een paar keer op kleurige wijze verteld, maar grand-mère wilde het steeds opnieuw horen. Ze was ook zeer geïnteresseerd naar zijn vorderingen; hij hoefde niet onmatig hard te werken, als hij zorgde dat hij bij was, was het goed. Wat hij zoal uitvoerde om zich te ontspannen? Van alles. Hij had nu alle soorten ver-

voermiddelen beproefd: de spoortrein, de paardetram, de stoomtram, de stoomboot, de trekschuit en de reiskoets. Een keer had hij zelfs een automobiel mogen besturen waarmee een Franse student naar Holland was gekomen. Een machine die meteen begon te roken en te stinken als men ze in beweging bracht. Maar je had hier het voordeel dat je niet zoals in Engeland een man hoefde te huren om zwaaiend met een rode vlag voor het knorrende geval uit te lopen. Ook op een rijwiel had hij gereden, wat eigenlijk geen bezigheid was voor een toekomstig rechtsgeleerde. Met Esmeralda maakte hij rijtoeren in de omgeving van Leiden of hij reed naar Amsterdam. Hij was in kennis gekomen met Leidse families, waar hij wel eens gevraagd werd op een avondfeestje. Ze gingen naar concerten of naar de komedie in Amsterdam, en ze hadden hun eigen sociëteit waar vaak iets te doen was.

‘Merk je veel verschil op met hetgeen je leest in de Camera Obscura?’ vroeg grand-père.

‘Ja en neen,’ antwoordde Lodewijk. ‘Hildebrand heeft zijn boek nog niet zo lang geleden geschreven en hij was zijn tijd ongetwijfeld een stuk vooruit. Als ik het mag samenvatten, voor zover ik er als tweedejaars kijk op heb, dan geloof ik dat het gebruik van mechanische voertuigen van invloed is op het ritme, het leven lijkt haastiger te gaan. De spreektoon is iets gewijzigd, ook de kleding is wat anders geworden. Alles bij elkaar heeft het weinig te betekenen. Naar de geest is er niet veel veranderd.’

‘Doe je veel mee aan het geleuter over alle mogelijke dingen?’ vroeg grand-père.

‘Als tweedejaars wordt me dat niet veroorloofd. Voorlopig moet ik me in hoofdzaak bepalen tot luisteren als ouderen praten. Het is vaak inderdaad niet meer dan geleuter, maar soms komt er wel eens iets voor de dag dat de moeite waard is. Het is me niet altijd even duidelijk, waarbij ik wel bemerk dat

mijn opleiding op het college erg eenzijdig is geweest. Maar dat geldt voor velen; alle protestantse en katholieke instituten voor middelbaar onderwijs zijn sectaristisch.' Vele zaken werden uitvoerig en vaak erg luidruchtig besproken. Het Darwinisme en het socialisme vormden de hoofdschotel; het was merkwaardig te horen hoe men het daarover oneens was. 'Bepaalde figuren komen telkens naar voren. Voltaire is zeer geliefd, van Hegel moet men niet zoveel meer hebben, Multatuli wordt tot op het bot afgekloven. Jacob van Lennep wordt veel geciteerd. Maar een man als Guido Gezelle, waar we op het college veel over hebben gehoord, is in Leiden vrijwel onbekend.'

'Guido Gezelle is een rooms-katholiek priester,' glimlachte Hölleflakke.

'Dat zal zeker bijdragen tot zijn onbekendheid, grand-père. Overigens is de depreciatie van de roomsen minder erg dan ik had verwacht. De godsdienst speelt in Leiden niet zo'n grote rol. Het enige dat de lui soms in werkelijke beroering brengt is de dominees-poëzie. Twee standpunten staan scherp tegenover elkaar. Het ene zegt dat deze poëzie ontstaan is uit een tekort aan echt godsdienstige overtuiging, aan herderlijk inzicht, enzovoorts; het andere standpunt wil ons bijbrengen dat ze een teveel aan herderlijkheid heeft, in die zin dat er een arrogante betweterij uit spreekt waar het God en Zijn werkzaamheden betreft.'

Lodewijk wachtte even en zei dan: 'Pater Ignatius heeft me indertijd gezegd dat de mens bezig is een nieuw tijdperk te creëren met geheel andere maatschappelijke structuren dan we lang gekend hebben, met andere godsdienstige inzichten, enzovoorts. In hoeverre dit waar is kan ik niet beoordelen, maar in Leiden wordt men er zeker iets van gewaar. Je kunt voelen dat het achter de maskers van statigheid en studentikoze gein woelt en gist. Het is nog bij lange niet duidelijk waar

we heengaan; je krijgt de indruk dat de mensen zoekende zijn naar houvasten. Maar wel tekent het pro en contra ten opzichte van de nieuwe tijd zich af.'

Hölleflakke herinnerde aan zijn eigen studentijd waarvan hij aardige anekdoten vertelde. Hij was in opgewekte stemming, ook grand-mère, die herinneringen ophaalde uit haar meisjesdagen toen ze pensionaire was in het deftige pensionaat Sacré Coeur in het zuiden van het land. Lodewijk luisterde met een glimlach om de mond naar de twee oude mensen, die vertelden uit een verleden dat hij alleen kende uit de literatuur. Telkens gleden zijn ogen naar de lege stoel tegenover hem; de plaats van tante Charlotte werd nooit door een ander ingenomen. Voor zijn verbeelding zag hij weer hoe een straal zónlicht haar rossig haar deed gloeien; de sproeten bij haar neus die haar iets pikants gaven, en haar speels-kameraadschappelijke glimlach. Haar graaf moest wel dol verliefd op haar zijn.

Na de maaltijd vroeg grand-père: 'Heb je vanmiddag iets bijzonders omhanden, Lodewijk?'

Lodewijk antwoordde dat hij van plan was naar Vught te rijden waar in het mastbos een klein meer werd gegraven, waarvan het witte zand door buizen naar de stad werd geperst om het laag gelegen land in het westen op een niveau te brengen dat er een nieuwe woonwijk gebouwd kon worden. 'Een machtige technische prestatie.'

'Ja, dat is interessant,' zei Hölleflakke. 'De tweede fase in de ontluistering van de stad; de eerste was het weggraven van de wallen en het slopen van de poorten. Ik kan er nog moeilijk aan wennen.'

'Ik vrees alleen,' zei Lodewijk, 'dat het weer me niet mee zal zitten. Als de wind gaat liggen zal het verder de hele dag regenen. Heeft u iets voor me te doen?'

'Ik had je willen vragen mij vanmiddag te vergezellen op armenbezoek. Mijn confrère heeft me laten weten dat hij ver-

hinderd is. Ik vrees dat ik geen plaatsvervanger zal kunnen vinden.'

Eer Lodewijk kon zeggen dat hij dat graag wilde doen, kwam grand-mère er tussen met de opmerking, dat het beter was een of twee dagen te wachten. Lodewijk was voor zulk werk niet geschikt. Hölleflakke antwoordde op zijn kalme autoritaire toon dat de mensen op hem rekenden, sommigen hadden wellicht geen brood in huis. Grand-mère bleef vasthouden aan haar mening, Hölleflakke deed dat ook; voor het eerst was Lodewijk getuige van een vrij ernstig meningsverschil, op koel beleefde wijze gevoerd, tussen zijn grootouders. Met neergeslagen ogen luisterde hij gespannen toe; hij had de indruk dat grand-mère, die altijd domineerde, nu zou verliezen. Al eerder had hij opgemerkt dat grand-père met zijn groot aanpassingsvermogen en zijn hang naar rust, zich niet in alle dingen liet leiden door zijn vrouw. Ook dit was weer zo'n geval waarvan de noodzakelijkheid blijkbaar zo positief voor hem vaststond, dat hij niet toegaf.

'Zoals je weet,' zei Hölleflakke, 'zijn je grootmoeder en ik gewoon na de maaltijd even te gaan rusten. Het is nu half drie, mag ik met je afspreken dat we om vier uur weggaan?'

Lodewijk las een poosje in de Franse roman 'Le Comte de Monte Christo' van Alexandre Dumas, die op een tafeltje naast de fauteuil van grand-mère lag. De lectuur interesseerde hem niet erg en hij ging naar de stal om een praatje te maken met Guido. Het meningsverschil van zijn grootouders bleef hem onderwijl bezighouden. Het was typisch dat hij, als hij bij zijn verstand te rade ging, grand-mère gelijk moest geven. Een jongen van twintig jaar is niet geschikt om op armenbezoek te gaan; in dat opzicht had hij niet de minste ervaring, bovendien zou hij wellicht dingen zien en horen, die hem zouden kwetsen. Zijn nieuwsgierigheid won het van deze redenering. Hij had het gevoel dat grand-père hem niet gevraagd had hem

te vergezellen omdat hij niet graag alleen ging; er was zeker de bedoeling bij hem een facet van het maatschappelijk bestel te laten zien waarvan hij het bestaan alleen kende van horen zeggen.

Toen hij een paar minuten voor vier het achterhuis weer binnenging stond grand-père al op hem te wachten. Hij was heel sober gekleed, een wijde zwarte mantel hing om zijn schouders. Hij wees naar een donkergrijze mantel aan de kapstok: 'Sla die om, Lodewijk. De jouwe is zo nieuw en kleurig.'

Grand-père, leunend op zijn zwarte wandelstok, liep langzaam door smalle straten in de richting van de vroegere wallen. Hij was nu heel stil, zacht hijgend ging hij voort; in zijn ogen was een ernstig droeve uitdrukking. Het doet hem verdriet, dacht Lodewijk, dat hij dit thuis heeft moeten afdwingen. In gedachten hoorde hij pater Ignatius zeggen: het zal in jouw hoofd niet opkomen als je een arme man ontmoet, van je paard te stijgen en je beurs te ledigen. Nee, dat zou hij inderdaad niet doen. Misschien was het geen volslagen onzin het wel te doen, maar hij had daar de goede mentaliteit niet voor. Aalmoezen geven behoorde nog niet tot zijn taken. Het nikkeltje dat hij zondagsmorgens in het tinnen bakje wierp van de kreupele bedelaar bij de kerkdeur in Leiden, was een kwestie van ruilen met de overdreven vriendelijk-onderdanige dank van de bedelaar. Hij had thuis niet geleerd het geld zo maar weg te smijten. Van zijn moeder wist hij dat ze oude kleren weggaf en bij arme kraamvrouwen een tijdlang iedere dag een warme maaltijd liet brengen; de manier waarop de pastoor haar soms dankte duidde erop dat zij ook langs die kant goeddeed. Bij zijn vader had hij nooit iets van liefdadigheid bespeurd. Integendeel, het had hem gegriefd dat bij de eerste slacht na de dood van bonne-maman, toen Jan de gewoonte getrouw de rivier was overgevaren om arme vrouwen in het dorp te gaan

halen, zijn vader de koppen en pootjes niet meer voor niets wilde geven. Een kleinigheid moesten de vrouwen er voor betalen, minder om die paar centen, zei Nicolaas, dan om hen te leren dat het niet aanging op de zak van een ander te leven.

Bij een net huisje waarvan Lodewijk niet zou vermoed hebben dat er arme mensen woonden, ging grand-père naar binnen. Over een steile trap kwamen ze in een ordelijk woonvertrek waar een vrouw zat te naaien. Ze zag er bleek en afgetobd uit, haar ogen stonden droef in haar hoofd. Ze legde haar vinger op haar mond en wees naar de stoelen bij de tafel.

‘Hoe is het nu, moeder Bergmans?’ fluisterde Hölleflakke.

‘Hij slaapt,’ fluisterde ze terug. ‘De dokter heeft weinig hoop, maar misschien wordt hij beter als hij veel kan slapen.’

Een hol gehoest klonk uit het zijkamertje en dan een hijgende stem die iets vroeg.

‘Meneer Hölleflakke is hier,’ zei de vrouw. Toen wenkte ze de oude rechter met haar mee te gaan. Ze waren weer vlug terug, de vrouw schreide zachtjes.

‘Waar zijn de kinderen?’ fluisterde Hölleflakke.

De twee oudsten had ze bij haar zuster gebracht, de twee jongsten bij een zuster van haar man. ‘Als hij een week rust kan hebben is hij misschien gered,’ fluisterde ze.

Hölleflakke legde bonnen voor brood, gort, aardappelen en melk op tafel. Vrouw Bergmans keek er naar met afschuw en verdriet en borg ze dan weg in de tafella. ‘Dank u wel, meneer Hölleflakke,’ fluisterde ze. Toen hij zijn beurs pakte en haar een groot zilverstuk gaf, begon ze weer te schreien. ‘O, dat is mooi, meneer. Nu kan ik bouillonvles voor hem kopen.’

‘Zijn er nog bijzondere dingen nodig?’ vroeg Hölleflakke.

Ze antwoordde dat de twee oudste kinderen dringend ondergoed nodig hadden.

Hölleflakke schreef het op. ‘Ik zal het bespreken met het bestuur, vrouw Bergmans. U krijgt het wel, wees er gerust op.’

Nog even praatte hij om de vrouw te bemoedigen en dan gingen ze weer de steile trap af.

'De man heeft nog maar een paar dagen te leven,' zei Hölleflakke toen ze buiten waren. 'Dat weet ze wel, maar ze wil het niet geloven.'

'Als ik het goed begrepen heb kan ze bij de bakker de bonnen inruilen voor brood, enzovoort,' zei Lodewijk. 'Het leek me toe dat ze liever geld had gehad.'

'Dat heb je goed begrepen,' zei de oude rechter. 'Voor moeder Bergmans, een fatsoenlijke vrouw, is deze vorm van bedeling grievend en vernederend, maar de voorschriften laten mij geen keuze. De man is een kundig meubelmaker, die altijd goed de kost heeft kunnen verdienen voor zijn gezin. Hij is al twee jaar ziek; langzaam is hij weggeteerd en nu is het haast met hem gedaan. In het begin heeft de vrouw met naaiwerk de armoe een beetje kunnen keren, maar als je goed hebt opgelet, heb je kunnen zien dat ze de uitputting nabij is. Ik heb haar een zilverstuk gegeven, dat zal ik meer doen, niet aan allen, sommigen kopen er drank voor en snoeperij. Stille weldoeners geven mij het geld, ik kan er een beetje leed mee verzachten. Ik zou honderden zilverstukken moeten hebben om allen iets te kunnen geven. De armoede is onvoorstelbaar groot, Lodewijk.'

De gezinnen die ze daarna bezochten, waren heel anders dan bij vrouw Bergmans. De mensen woonden in wankele huisjes in donkere smalle straatjes. Moeders met door lupus verwoeste gezichten, drankzuchtige vrouwen; imbeciele wezens, vieze zweren van de samenleving te samen gedreven in half verrotte krotten, waar ratten en ander ongedierte welig meetierden. Kleine kinderen die over zelden gereinigde vloeren kropen, en overal een onbeschrijfelijke stank. Slechts bij uitzondering nam Hölleflakke plaats op een wankele stoel, met zachte stem informeerde hij naar een en ander, hij maakte aantekeningen

en legde bonnen op tafel neer. Sommige vrouwen stopte hij een geldstuk in de hand met de vermaning er niets van aan haar man te zeggen en het goed te besteden. Andere behandelde hij zeer streng, zich niet storend aan hun woest gekrijs en hun brutaliteit. Onder alle omstandigheden bleef hij kalm en autoritair, maar Lodewijk zag hoe de gele kleur van zijn gezicht donkerder werd door de spanning, en hoe hij soms hijgde van vermoedheid. Voor hem zelf was deze confrontatie met arme mensen een beleving die hij niet aan kon; het maakte enorme indruk en riep een gevoel op dat veel meer inhield dan alleen medelijden. Ook in negatieve zin, deze mensen hadden iets walgelijks, iets afschuwelijks. Het was merkwaardig dat hij op twintigjarige leeftijd vrijwel onkundig was van dit maatschappelijk aspect. Verwonderlijk was het niet. Op de Meeuwenburg werd hij verre gehouden van dit soort mensen, tante Charlotte had vroeger wel eens gewezen op de achterbuurten, maar ze was er nooit met hem in gegaan. Op het college was de achterbuurt geen onderwerp voor de les; als het ooit te pas kwam in verband met literatuur had de uitleg vaak een volks humoristisch karakter gehad. In Leiden waren ook achterbuurten, hij wist nauwelijks waar hij ze kon vinden. Nu hij deze mensen zag in hun brutale stompzinnigheid, kreeg de achterbuurt opeens een heel andere betekenis; dit was zonder meer mensonwaardig. In zijn geest kwam plotseling de herinnering aan een felle woordenwisseling over het Darwinisme tussen aanhangers van de stelling dat de mens is geschapen naar Gods beeld en gelijkenis, en de nieuwlichters, die volhielden dat de mens is geëvolueerd uit de aap. In deze vieze achterbuurten scheen een proces in tegengestelde zin gaande te zijn. Het leek erop dat deze mensen, die eeuwenlang gewoon hadden achter beschuttende wallen van een stad met hoge cultuur, langzaam weer tot dieren evolueerden. Het was bijna half zeven toen Hölleflakke het laatste krot

verliet. Toen hij buiten was bleef hij even staan om zijn longen vol te zuigen met frisse lucht. Wolkenstoeten dreven snel voorbij; de hoge winden hadden het spel gewonnen, regenbuien zouden die dag niet meer komen. 'Je bent te pessimistisch geweest,' glimlachte grand-père. 'Je had gerust naar het nieuwe meer in Vught kunnen gaan kijken.'

'Dan had ik dit gemist,' zei Lodewijk.

'Wellicht is het beter dat je dit niet hebt gemist,' antwoordde de oude rechter. 'Het zal overigens niet opwekkend voor je zijn geweest.'

'Toch wel, grand-père. Het is zeker opwekkend geweest, alleen heeft het iets anders in me opgewekt dan men gewoonlijk onder opwekkend verstaat.'

Hölleflakke ging daar niet op in toen hij zei: 'Ik vraag me altijd af of dit noodzakelijk is, en hoe men deze ellende kan rijmen met de leer van het christendom. Aan de hand van welk evangelie kan dit worden goedgepraat?'

Ze hadden nauwelijks twintig meter gelopen toen Lodewijk bang werd voor de hijgende oude man. Nog minstens een kwartier moesten ze gaan, dat leek hij onmogelijk te kunnen. 'Als u het goed vindt,' zei hij, 'loop ik in draf naar huis om Guido met de koets te halen.'

Dat wilde Hölleflakke niet. 'Laat jij je paard maar draven,' glimlachte hij. 'Het duurt een half uur eer je terug bent. Moet ik hier blijven staan? Ik ben inderdaad moe, dat gaat wel over als we heel kalm lopen.'

Zo was het ook. Het gehijg werd minder en hield tenslotte op. Toen zei Hölleflakke: 'Historisch is wel aan te tonen hoe dit alles is ontstaan. De vesting is eeuwenlang door zware wallen ingesloten geweest; uitbreiding was niet mogelijk, dat wilde men om militaire redenen ook niet. Maar het volk groeide aan en voor allen moest onderdak gevonden worden. Een deel van de mensen werd in nauwe slopjes samen gedreven waar ze als

het ware opgestapeld werden in woninkjes met veel te weinig licht en lucht, die bovendien langzaam verrotten en verkrotten. Het proces van verrotting hield niet stil bij de huizen, ook de mensen werden gedegeneerd. Door inteelt en bloedschande, door tering en geslachtsziekten, en nog door een aantal andere oorzaken. Nu is men eindelijk gaan inzien dat het zo niet langer kan doorgaan. De knellende wallen zijn weggegraven, men spuit thans een groot terrein vol wit oerzand. Daar zal men voor deze lieden betere woningen kunnen bouwen. Het zal nog lang duren eer men positieve resultaten kan zien; wellicht hebben volgende generaties de hele twintigste eeuw daarvoor nodig. Ik vraag me af of hetgeen verknoeid is nog hersteld kan worden. De ganse wereld is in beroering, overal gist en broeit het. Als het smeulende vuur uitslaat in een felle vlam kan het een wereldrevolutie tengevolge hebben. Als de paupers van Den Bosch en van overal elders dan de rekening presenteren, zal die niet mals zijn, Lodewijk.'

Zwijgend liepen ze verder tot dicht bij de patriciërswoning van Hölleflakke. Daar bleef de oude rechter staan. Hij zei: 'Hanneke Bezems is nog steeds bij die mensen in Ulvenhout. Ze maakt het goed, ze is aardig opgegroeid, ik heb haar gezien. Ik heb de indruk dat zij zodra ze mondig is, dat duurt nog een goed jaar, terstond zal verdwijnen. Het zou goed zijn als ze voordien getrouwd was, maar daar schijnt ze niet veel zin te hebben; verscheidene jongens heeft ze afgewezen. Nu heeft een van mijn kennissen, meneer Verschueren, wiens oudste zoon is ingeloot voor de militaire dienst, mij verteld dat hij een remplaçant gevonden heeft, een jongen uit jullie dorp die Hanneke goed kent en haar ook aardig vindt. Driek Vester heet hij, ken je hem?'

'Die naam heb ik wel eens horen noemen, maar ik ken de jongen niet,' antwoordde Lodewijk.

'Hij is tien jaar ouder dan Hanneke,' vervolgde Hölleflakke,

'hetgeen ik geen bezwaar vind. Ik weet alleen niet wat voor type man hij is. Ik heb naar hem geïnformeerd; wat ik gehoord heb is nogal vaag en niet erg bemoedigend. Hij zou een kwaadaardige drankzuchtige beroepsremplaçant zijn; dat is geen best soort. Een andere informatie zegt dat het wel meevalt met hem. Hij drinkt wel eens en hij vecht wel eens, maar hij is niet kwaad van inborst. Een man die makkelijk te beïnvloeden is waardoor je met hem alle kanten uit kunt. Hanneke Bezems is een ruw meisje met een goed karakter. Wellicht is zij in staat Driek Vester te bedwingen en te leiden. Wat dat betreft heeft zij thuis enige ervaring opgedaan; haar vader zou ongetwijfeld veel dieper zijn weggezakt als haar moeder hem niet een beetje in het gareel had kunnen houden. Ik heb een plannetje in mijn hoofd, maar voor ik er aan begin wil ik eerst meer weten van Vester. Als hij een echte sjap is met een kwaadaardig karakter moet ik er van afzien. Als hij een uit de band gelopen lobbies is, zou ik het wel aandurven. In dat geval zal ik met Hanneke gaan praten waarbij ik haar waarschijnlijk onder druk zal moeten zetten. Ook met die jongen zal ik moeten praten. Meneer Verschueren wil om mij plezier te doen - ik heb hem iets over Hanneke verteld - meer betalen dan gebruikelijk is. Ik zal Vester het voorstel doen gedurende de periode dat hij replaceert voor de jongeman Verschueren, slechts een klein deel van het geld op te nemen, dan houdt hij flink wat over om een eenvoudig huisje in te richten. Een en ander zal uiteraard nauwkeurig vastgelegd moeten worden. Zo stel ik mij voor dat het zou kunnen gaan, ik zou het een uitkomst vinden. Als ik Hanneke niet een trouwdatum kan geven met de zekerheid dat ze niet op een schoen en een slof naar het altaar hoeft te gaan, weet ik niet wat er met haar zal gebeuren. In Ulvenhout gaat ze weg, dat staat voor mij vast. Maar wat gaat ze doen? Wat gaat er allemaal om in het hoofd van dat meisje?'

Hölleflakke liep verder. Hij zei niet waarom hij dit had verteld en Lodewijk vroeg er niet naar. Het hield hem wel bezig. Dat grand-père zich nog steeds om Hanneke bekommerde vond hij, de oude man kennende, heel gewoon. Maar dat hij op een gure herfstavond in een donkere straat was blijven staan om hem alles uitvoerig te vertellen, begreep hij niet.

Tijdens het souper gaf Hölleflakke een soort verslag van de middag. Opmerkelijk was dat hij maar enkele woorden zei over de verpauperde gezinnen uit de achterbuurt, en uitvoerig sprak over het gezin Bergmans. 'De twee oudste kinderen moeten noodzakelijk wat ondergoed hebben,' zei hij. 'Zou jij daarvoor kunnen zorgen? Anders moet ik het met het bestuur bespreken.'

Grand-mère knikte. 'Ik heb wel wat,' zei ze zachtjes. 'Vrouw Bergmans kan het zelf veranderen. Ik zal het morgen bij haar laten brengen.' Zich tot Lodewijk wendend zei ze: 'Het zal geen prettige middag voor je zijn geweest. Je grootvader had je dit beter kunnen besparen. Het is geen werk voor jonge mensen.'

'Toch ben ik blij dat ik mee ben geweest,' zei Lodewijk. 'Ik geloof dat het voor de algemene vorming goed is dat men overal van af weet.'

'Dat heeft zo weinig zin, Lodewijk. Het zou dan ook goed zijn dat je een dag in een ziekenhuis doorbrengt, en in een gekkenhuis, en in de gevangenis, om te zien wat daar voor leed geleden wordt. Er is veel armoe, maar is dat niet Gods beschikking? God leert ons ook dat we de hongerigen moeten spijzigen en de dorstigen laven, dat doen we dan ook naar vermogen. Het is niet goed dat jonge mensen, die nog veel moeten studeren, en die het leven nog moeten beginnen, met al die ellende geconfronteerd worden. Aalmoezen geven is een deugd, soms is het zeer goed. In het geval van vrouw Bergmans is het voortreffelijk, maar je bent ook geweest bij mensen

waarvan men zich afvraagt, of het wel juist is dat ze iets krijgen. Het was wellicht beter hen aan hun lot over te laten; de nooddrift zou hen dwingen om te werken. Velen zijn lui en brutaal, het is gemeen volk. Dat hoeft toch niet; als men arm is, kan men toch fatsoenlijk blijven. Dat zie je aan vrouw Bergmans.'

'Bij vrouw Bergmans,' zei Hölleflakke, 'is sprake van tijdelijke armoede tengevolge van de langdurige ziekte van haar man. Als zij zelf het leven kan behouden komt ze er weer bovenop. Bij de andere lieden is sprake van verpaupering, verwildering en verliederlijking.'

'Is dat niet hun eigen schuld?' vroeg grand-mère.

'Nee, dat is niet hun eigen schuld,' antwoordde grand-père op stoeve toon. 'Dat is onze schuld. Niet jouw persoonlijke schuld en niet mijn persoonlijke schuld. Het is de schuld van allen.'

Voor Lodewijk naar de Meeuwenburg ging reed hij nog een keer rondom de stad. De appelschimmel, die nu in zijn veertiende levensjaar was, zou hij niet lang meer kunnen berijden. Dat speet hem erg, hij was zeer gehecht aan het nobele dier, dat voor hem de herinnering aan tante Charlotte zeer levendig hield. Hij correspondeerde nog regelmatig met zijn tante, al was het niet zo veelvuldig meer als in het begin. Zij was nu een vrouw van goed veertig jaar, maar als zodanig kon hij haar zich niet voorstellen; voor zijn verbeelding bleef zij altijd zoals ze was toen ze vertrok naar de Nieuwe Wereld. Het huwelijk was kinderloos gebleven, een verdrietige omstandigheid voor de eerste jaren, waar zij zich thans mee verzoend scheen te hebben. Ze was nog altijd vol belangstelling voor hem, en toch was het niet zo goed meer als vroeger. Haar brieven van de laatste jaren hadden een routineklank gekregen; de spontaneïteit was er uit verdwenen. Hij kon zich wel voorstellen hoe het leven op de grote farm van haar man voor haar

verliep; nog saaier was het dan voor zijn moeder op de Meeuwenburg, want deze had haar kinderen bij zich en haar ouders woonden dichtbij.

De hoge winden hadden de laatste wolkenstapelingen nu ook uiteengerukt en verdreven. De lucht was strak, vol glinsterende sterren, die een sluier van zwak diffuus licht aan de hemel spanden. Op de plaats van de vroegere wallen waren hier en daar al eenvoudige huizen gebouwd met het front naar het open land gekeerd. Propere huizen waar nette arbeiders en militairen in woonden; ze hadden vanuit hun kleine kamers een weids uitzicht over het lage land dat de stad van alle kanten insloot. Het aanzicht op de stad vanaf de toegangswegen uit alle windstreken, was heel anders dan vroeger toen zij geheel achter een met hoge iepen beplante grasbegroeide zandrug schuilging. De stad was open geworden voor hen die er woonden, en voor hen die er kwamen.

Stapvoets reed Lodewijk voort. Dit was het minst vermoeiend voor Esmeralda, die hij straks als hij naar huis reed in draf wilde zetten. Boven de neus van het paard zag hij de hete adem in de koude lucht wolkjes worden; hoewel hij niet veel van het dier vergde hoorde hij zwak gehijg en gejaagdheid; dit was een zeker teken dat de appelschimmel haar laatste krachten aan het opgebruiken was. Zo was het ook gegaan met de goudvos Belfiore, die nu op de Meeuwenburg op pensioen gesteld was. Nicolaas had een zwarte hengst gekocht, Hercules, een smal nukkig dier op hoge poten. Ik zal Esmeralda thuis laten, dacht Lodewijk. In Leiden zal ik haar steeds minder nodig hebben. Gespannen keek hij naar het lage, vlakke land, dat altijd de grote kracht van de vesting was geweest. Nu, begin november, waren de velden nog droog; binnenkort als de rivieren het water niet meer zouden kunnen verwerken, zou het land onderlopen tot aan de walmuren. Onneembaar leek de vesting in vroeger dagen, en toch was ze twee keer gevallen;

de eerste maal in 1629 toen de stedendwinger Frederik Hendrik haar overmeesterde, later was ze nog eens veroverd door de Franse generaal Pichegru. Lodewijk zag de donkere silhouetten van de vroegere graanzolders waar het volk op teerde in dagen van belegering; de groentetuinen van de stadse warmoezeniers, die in deze tijd alleen nog maar boeregroen en rode kool opleverden. Daarachter en ernaast waren de krotten waar hij met grand-père was geweest. Er ging een rilling van afschuw door hem heen toen hij teruggacht aan de vieze, half imbeciele vrouwen en hun vele drekkige kinderen. Ik vraag me altijd af, had grand-père gezegd, of dit noodzakelijk is? Hoe kan men dit rijmen met de leer van het christendom? Sommigen zou men beter niets kunnen geven, zei grand-mère. De nooddrift zou hen dwingen om te werken. Lodewijk had de grootste bewondering voor de naastenliefde van zijn grootvader, en toch was hij het verstandelijk met zijn grootmoeder eens. Zijn vader fulmineerde altijd tegen het smerige dieventuig dat zich met stropen en roven in het leven hield, maar ook zijn moeder, wier oordeel en inzicht veel milder waren dan van Nicolaas, had zich meer dan eens misprijzend over Bezems, de vader van Hanneke, en anderen uitgelaten.

Hanneke kwam hem voor de geest. Het was zes jaar geleden dat hij haar had gezien. Hij kon zich geen voorstelling maken hoe ze nu zou zijn; haar beeld, zoals ze voor hem had gestaan met glinsterende ogen, de mond half open, vragend om een kus, was te diep in hem gegrift. Pater Ignatius had gezegd dat de herinnering aan haar in de loop der jaren indringender zou worden. Dat was in zoverre juist dat het jongensachtige geïdealiseer inderdaad was geworden een sterke innerlijke bewogenheid en een krachtig lichamelijk begeren tot aan zijn Leidse periode. De omgang met charmante meisjes in Leiden had het anders doen worden. Als hij nu aan haar dacht was

het nog altijd met vriendelijkheid; spanning en begeerte riep ze niet meer op. Als hij in zijn verbeelding haar terugzag in haar jonge naaktheid, zag hij méér haar gegroefd gezicht, haar grove werkhanden en haar vuile voeten. Driek Vester. Die naam kwam hem telkens in gedachten, maar hij wist niet meer waar hij hem had gehoord; hij kende de man niet. Vermoedelijk had Jan de stalknecht er iets over gezegd.

Zijn gedachtengang werd doorbroken toen hij komend van de Zuidwal de Vughterdijk passeerde en de Westwal opreed. Voor hem, aan de overzijde van de rivier de Dommel, lag de wit glinsterende zandplaat, oergrond uit het Vughtse bos. Hij wist dat men al enige tijd met dit machtig werk bezig was, maar hij had er nog niets van gezien en er zich ook geen voorstelling van gemaakt. De aanblik overweldigde hem. De maan stond als een sikkelsikkel aan de hemel tussen miljoenen sterren. Het licht was niet helder, juist die halfklaarte maakte het uitzicht zo mooi. Hij liet Esmeralda stilhouden bij de pas geplante jonge iepbomen en richtte zich op in het zadel. Dit was dus wat grand-père genoemd had de tweede fase in de ont-kluistering van de stad. De witte zandvlakte, welhaast zo lang als de stad en ongeveer een halve kilometer breed, zwak fosforiserend onder het diffuse licht, leek een uit de stad geperste long waarmee zij gulzig de frisse lucht inzoog. In het verleden was hij vaak op Esmeralda van het westen uit door het laag gelegen land komen rijden om door de Sint Janspoort de stad binnen te gaan. Dat was voorbij; het lage land begon een halve kilometer verder en er was nog geen toegangsweg gemaakt. Het zou allemaal anders worden dan het was geweest. Binnenkort zou het witte zand, waar hij nu nog het spuiwater hoorde klotsen dat door draineringsgroeven naar de Dommel werd afgevoerd, volgebouwd worden. Spoorstaven zouden er een lijn over trekken waarna de verbinding met stoomtreinen tussen het noorden en het zuiden een feit zou zijn. Een geheel

nieuwe stad zou verrijzen naast de oude, een stad zonder wallen, zonder poorten, zonder krotten. Nog een paar jaar, dacht Lodewijk, dan kunnen ze de mensen uit die vieze straatjes hier naar toe brengen; hier kunnen ze onbelemmerd mens zijn. En dan de brand in die vuile sloppen, een laaiend vuur waarin al het ongedierte zou vergaan.

Hij bracht Esmeralda weer in beweging en reed in lichte draf de Westwal af, blij met de gedachte hoe goed alles zou worden. Plotseling kwam tante Charlotte voor zijn geest. Vijftien jaar geleden had ze hem meegenomen naar het Hinthamer Bolwerk waar sterke mannen begonnen waren met het afgraven van de wallen. Als het klaar is zal de stad kunnen ademen, had ze gezegd. Veel intimiteit zal er door verloren gaan. Grand-père had deze middag gezegd dat hij moeilijk kon wennen aan de open stad. Lodewijk begreep wat ze bedoelden, echter de intimiteit waar tante Charlotte over had gesproken, en de ongewendheid van grand-père vonden bij hem geen weerklank. De oorlog van 1870 had bewezen dat zware wallen voor de moderne artillerie geen hindernis meer zijn, het water was dat evenmin. Bovendien werden steeds meer mensen geboren; men kon ze toch niet opsluiten in kooien of aan de ketting leggen.

Over de Orthenseweg reed hij naar de Meeuwenburg en daar opeens schoot hem te binnen waar hij de naam Driek Vester had gehoord. Het was inderdaad Jan geweest die over de man had gesproken. Een beroepsremplaçant, een woesteling die voortdurend met iedereen overhoop lag. In het dorp had hij, stomdronken, de inventaris van een herberg kort en klein geslagen. Grand-père was er niet gerust op, dacht Lodewijk. Hij zal het wel goed uitzoeken en wanneer het zo is als Jan zegt, zal hij Hanneke niet dwingen met zo'n sjap te trouwen.

Eind november werd Lodewijk door Jan met de dogkar in

Leiden opgehaald. 'Mevrouw uw moeder verzoekt u terstond naar de Meeuwenburg te komen, meneer Lodewijk,' zei de stalknecht. 'Uw grootmoeder jonkvrouwe Hölleflakke is zeer ernstig ziek.'

Lodewijk vroeg naar bijzonderheden en toen Jan zei dat hij er weinig van afwist, zag hij met een oogopslag dat de man een slecht komediant was. Twee minuten later wist hij dat grand-mère plotseling was overleden aan een hartaanval. Hij werd er stil van. Scherp kwam voor zijn verbeelding het moment dat hij haar het laatst had gezien, dat was nog geen maand geleden. Ze had hem, wat ze vaker deed, begeleid tot de deur van de salon waar ze haar hand ophief voor een eerbiedige kus.

Het zwarte koetspaard stond te trillen van vermoeidheid. 'Je hebt te veel van hem geverg'd,' zei Lodewijk.

'Het is de wens van meneer Nicolaas dat we vanavond terug zijn,' antwoordde de knecht.

Lodewijk stapte in de dogkar en reed naar een stalhouder waar hij een vers paard liet inspannen. Toen nam hij de leidsels en reed naar de Meeuwenburg waar ze laat in de avond aankwamen. Hij vond zijn moeder in doffe wanhoop, zijn vader liep nerveus de kamer op en neer, Nicolaas stak de armen omhoog toen Lodewijk binnenkwam en legde dan met snel gebaar zijn vinger op zijn mond. Hij voerde hem naar een nevenvertrek waar hij fluisterde dat de dood van grand-mère te veel was geweest voor grand-père; ook hij was bezweken, pas enkele uren geleden.

Lodewijk stond te beven op zijn benen na deze mededeling. Tranen drongen in zijn ogen en tegelijk was hij blij. Aldoor tijdens de lange rit had hij aan grand-père gedacht; wat moest er met de oude zieke man gebeuren? Het beste was wellicht dat hij naar de Meeuwenburg kwam. Maar zou hij dat willen? Nu waren alle overwegingen zinloos geworden. De dood had ingegrepen en alles was voorbij.

Nicolaas vertelde hoe het was gegaan. De vorige avond was grand-mère na het souper in de salon in haar fauteuil gaan zitten. De roman waar ze mee bezig was had ze in de hand, met de vinger tussen de bladzijden waar ze voor het souper gebleven was. Zo was ze gestorven. Blijkbaar had ze zich niet goed gevoeld, althans ze had niet meer gelezen. Volkomen overrompeld had ze geen tijd of geen besef meer gehad om te schellen. De meid, die was binnengekomen om een nieuwe kool in de voetstof te doen, vond haar stervende; toen grand-père een paar minuten later naar beneden kwam was ze al overleden. 'Guido was vlug hier om mama en mij te halen,' vertelde Nicolaas. 'We zijn er de hele nacht gebleven. Grand-père, radeloos van verdriet, kon niet in slaap komen, pas tegen de morgen is hij ingesluimerd. Toen konden wij ook even slapen. In de voormiddag is mama teruggegaan, ze moest hier zijn voor Roland en de zusjes. Ik ben daar gebleven om de uitvaart te regelen. Toen je grootvader wakker werd, leek hij heel goed; hij heeft iets gebruikt en is naar beneden gekomen, hij wilde bij grand-mère zijn. In de namiddag werd hij plotseling zeer ziek, hij kon bijna niet meer ademen, het zweetgutste van het gezicht. Na de bediening, die in allerijl moest geschieden, werd hij wat beter, maar tegen de avond kwam een nieuwe aanval waar hij aan is bezweken. Hij was volkomen opgebrand, zei de dokter. Blijf bij je moeder en de kinderen om ze te troosten. Ik moet morgen heel vroeg naar de stad om alles te regelen.'

De volgende dag zag Lodewijk zijn grootouders in de salon die als chapelle ardente was ingericht. Hoe mooi lagen ze daar in hun verheven rust; de dood had de nobele lijnen van hun aristocratisch gelaat nog scherper getekend. Hij liet zijn tranen gaan terwijl hij voor hen bad. Ze waren hem zeer lief geweest, elk op eigen wijze; de verbondenheid met grand-père was iets gevoeliger geweest dan met grand-mère, maar ook aan haar,

de grande dame, kon hij met veel liefde terugdenken.

Een lange stoet van equipages volgde de lijkbaar naar de stampvolle kerk, en vandaar naar het kerkhof waar de laatste Hölleflakke in de mannelijke lijn met zijn vrouw werd bijgezet in het familiegraf. Het was druk op het kerkhof, niet alleen van hooggeborenen en leden van de magistratuur; Lodewijk zag in de achterste rijen ook volk uit de nauwe steegjes waar hij kortgeleden met grand-père was geweest.

Daarna was hij veel bij zijn moeder, die de zware slag niet vlug te boven kon komen. Na een paar dagen vroeg ze hem of hij het zich kon veroorloven Roland en Godelieve enkele weken les te geven; vooral Roland, die geen beste leerling was, zou te veel achterop raken. Dat kon hij wel regelen, het liep tegen Kerstmis en dan werd er in Leiden toch niet veel uitgevoerd.

Nicolaas had inmiddels de zaken in Den Bosch afgewikkeld. Guido was op verzoek van Mathilde met de koets en het koetspaard naar de Meeuwenburg gekomen. Nicolaas had in het smartelijke uur daarin berust, ofschoon met tegenzin; nog altijd was hij de mening toegedaan dat de Meeuwenburg het kon stellen met de dogkar. Het was overigens niet voor lange tijd. Nicolaas kon Guido, het echte type van een herenkoetsier die weinig op de hoogte was met het gemengde werk dat op de Meeuwenburg van hem werd verlangd, en daar ook geen zin in had, niet goed uitstaan. Dit leidde er toe dat de man in het vroege voorjaar zijn legaat van Hölleflakke opeiste en vertrok om elders zijn diensten aan te bieden. De koets bleef op de Meeuwenburg, al werd ze niet vaak gebruikt. Toen Lodewijk van Meeuwen zijn negentigste verjaardag vierde stond ze nog in het koetshuis als een dierbare stoffelijke herinnering aan een lang vervlogen tijd.

Het patriciërshuis in de stad werd gesloten. Nicolaas, die zich met tante Charlotte in verbinding had gesteld over de uit-

eindelijke bestemming van het huis, had geen haast. De suggestie van Mathilde dat hij het huis zou kopen om het in te richten als een winterresidentie, wees hij van de hand. De Meeuwenburg, ofschoon hij afgelegen lag, bood meer comfort en was veel levendiger dan het sombere huis in de stad. Haar suggestie dat hij het huis kon aanhouden voor Lodewijk als deze klaar was in Leiden, wees hij niet van de hand, ofschoon hij van mening was dat een jong jurist kon beginnen in een minder grote kast. Dat had overigens nog de tijd.

Lodewijk bleef tot na nieuwjaar op de Meeuwenburg, intiem met het gezin verbonden. Dat was lang geleden; in zijn vakanties had hij het zo druk gehad met allerlei dingen, dat het gezinsleven er wat hem betrof veel bij was ingeschoten. Nu was hij vrijwel de ganse dag thuis. Roland, een aardige jongen van acht jaar, die inderdaad niet erg intelligent was, een fantastische dromer in wiens gedachtenleven soldaten, heksen en spoken een grote rol speelden, gaf hij les, afgewisseld met Godelieve met wie Mathilde pas met september begonnen was. Een heel teer allerliefst kind met bleekblauwe ogen en zijge pijpekrullen. Ze was zeer leergierig; met de leerstof had ze veel minder moeite dan Roland. En vaak zat Suzanne, het stevige knappe kindje dat nu vier jaar was, op zijn schoot. Ook haar gaf hij les zij het in vertellende vorm, waarbij hij ontdekte dat zij, evenals hijzelf, erg nieuwsgierig was. Het was heel leuk, alles uit zijn jeugd kwam terug; in sommige leerboeken zag hij zijn eigen aantekeningen, omkranst door poppetjes, wat hij ook nu nog niet laten kon. 's Avonds zat hij in zijn kamer nog een poos te studeren. Hij was een dag in Leiden geweest om zijn boeken op te halen, waarbij hij met een medestudent had afgesproken dat deze uittreksels van belangrijke colleges naar de Meeuwenburg zou sturen. In die weken kwam hij ook weer wat dichterbij zijn vader te staan. Nicolaas was in de afgelopen jaren weinig mededeelzaam geweest. Nu ver-

telde hij veel over zijn werk, dat nergens anders uit bestond dan toezicht houden over zijn graslanden. En het aankopen van nieuwe percelen als hij daar kans toe zag. Hij bezat nu ook weilanden in de Achterhoek en in Friesland en Groningen.

Vaak was hij in gedachten bij grand-père en grand-mère; vooral dacht hij aan het laatste bezoek toen hij met zijn grootvader de achterbuurten van Den Bosch was ingegaan. Hij zag hem stilstaan onder een lantaarn in de smalle straat dichtbij zijn huis, om hem op gevoelig stugge toon te vertellen over Hanneke Bezems. Zou hij daar nog iets aan hebben kunnen doen? vroeg Lodewijk zich af. Tijdens de kerstdagen die ze heel genoeglijk doorbrachten – Mathilde was over haar indolentie heengekomen – dacht hij veel aan Hanneke. Hij vermoedde dat ze in het dorp was, maar durfde geen poging doen haar te ontmoeten. Hij wilde ook niet naar haar informeren, de naam Hanneke Bezems was op de Meeuwenburg nog altijd een verboden naam.

De dag na Kerstmis kreeg hij toch te horen wat hij zo graag wilde weten. Het was geen prettig nieuws dat Jan, die naar het dorp was geweest, bijzonder kleurig vertelde. Op tweede-kerstdag waren Bezems en Driek Vester naar de stad gegaan. Stomdronken waren ze in de avond, kerstliederen lallend, naar het dorp gezwakt waar ze van de ene naar de andere herberg waren gezeuld. Tenslotte, toen ze lastig werden, had de veldwachter ze met de hulp van een paar stoere boeren in het kot opgesloten.

Bezems en Driek hadden zich vol jenever gegoten van het geld dat Driek van een zekere meneer Verschuieren had gekregen. Driek zou weer soldaat worden. Als dat achter de rug was zou hij met Hanneke gaan trouwen; dat hadden de dronkelappen hand in hand elkaar beloofd bij volle maan. Een afspraak even geldig als een koop bij handslag.

'Doet Hanneke dat?' vroeg Lodewijk.

Dat wist Jan niet. Ze was daags na Kerstmis in de vroege morgen weer vertrokken naar boer Stampers in Ulvenhout.

Boer Stampers... was dat een nietszeggende of een symbolische naam? Wellicht had grand-père er nog iets aan kunnen doen, maar was het allemaal goed? Onophoudelijk dacht hij aan haar en na een paar dagen was hij zover dat hij meende aan de nagedachtenis van grand-père verplicht te zijn een onderzoek in te stellen.

Twee dagen voor nieuwjaar reed hij op Esmeralda in de vroege morgen van de Meeuwenburg weg. Hij had een eenvoudige donkere mantel omgeslagen en zwarte rijlaarzen aangedaan. De avond tevoren had hij zijn moeder gezegd dat hij de volgende dag naar Boxtel zou gaan om met een medestudent te praten over een belangrijk citaat dat hem niet helemaal duidelijk was.

Stapvoets reed hij naar Den Bosch waar hij aankwam toen de nieuwe dag begon te gloren. Bij een stalhouder liet hij Esmeralda achter en huurde van de man een donkerbruine klepper. Het was een echt soldatenpaard, betrouwbaar, knokig en sterk. Hij koos zijn weg langs het oude patriciërshuis, waarvan de blinden gesloten waren. Een dood huis leek het, maar het was voor hem zeer levend. Het was pas een maand geleden dat de brede deuren voor het laatst waren opengestaan om de eikehouten doodskisten naar buiten te dragen. 'Ik ga naar haar toe,' fluisterde hij met nauwelijks bewegende lippen. 'Ik geloof dat ik daarmee in uw geest handel.'

Toen hij de Loonse Baan inreed was de nieuwe dag tot het volle licht gekomen. In het oosten boven de velden zag hij de zon gloeien, de lucht was strak, het zou een mooie koude dag worden. Hij probeerde het paard in wat snellere draf te laten gaan, maar daar was de knol niet toe te bewegen. In een sukkelgangetje reed Lodewijk naar het mastbos, hij wilde het

nieuwe meer zien dat gegraven werd om wille van de stad. Dan zag hij het glinsterend water en de grote zuigmachine, die nog niet geheel klaar was met haar taak. Grote sterke mannen met lieslaarzen aan en oude morsige gleufhoeden op het hoofd zag hij bezig met hun werk. Het zou nog wel even duren eer de rust hier was teruggekeerd. Dan zou het groen zich weer sluiten en de mensen zouden komen, in de zomer met bootjes om te spelevaren, in de winter om te schaatsen. De mens was machtig en vernuftig geworden. In vroeger dagen zou het graven van een meer van zo grote oppervlakte een mensenleven aan tijd hebben gekost. Lodewijk reed een eind langs het meer vol van een tintelende blijheid. De eerste zonnestralen schoten door de boomtoppen heen en schroeyden het water met fonkelende kleuren. Van het eilandje in het midden van de plas hoorde hij vogels kwetteren en eenden snateren.

Hij reed naar de grote Tilburgse Baan, maar volgde die niet. In Tilburg woonden kennissen van zijn vader en hij wilde vermijden gezien te worden. Iets voorbij de grote weg en een stuk daarmee parallel lopend, was de oude Leuvense Baan, niet veel meer dan een zandpad. Maar het was er goed lopen voor het knokige soldatenpaard, de natuur was prachtig in zijn woeste ruigheid. Overal zag hij leven: patrijzen en fazanten, kleine vogels, hazen, konijnen en eekhoorns. Ten zuiden van de stad was hij meer geweest, met tante Charlotte vooral, echter nooit in deze bijna maagdelijke natuur. Het landschap was volkomen anders dan de omgeving van de Meeuwenburg, die geheel door polders was ingesloten. Over de dorpen Haaren en Oisterwijk reed hij, Tilburg vermijgend, naar Goirle, dan naar Chaam en tenslotte naar Ulvenhout waar hij omstreeks het middaguur aankwam. Bij een mastbos hield hij zijn paard stil, overleggend wat hij zou doen. Het was doodstil, er was geen mens te zien aan wie hij kon vragen waar Stam-

pers woonde. Bang herkend te worden als hij het dorp zou binnenrijden was hij niet, maar toch wilde hij liever niet al te openlijk informeren waar de boer zijn hoeve had. Zodra hij dat wist was er bovendien nog de moeilijkheid om met Hanneke te praten zonder dat dat te veel opviel. Hij reed om het mastbos heen en richtte zich op in de stijgbeugels om verder te kunnen zien. De enkele verspreide boerderijen die hij zag, gaven hem de indruk dat hij zich bevond aan de noordelijke periferie van het dorp, waarvan de kom veel verderop lag.

Toen had hij opeens geluk. Een meisje dat aan het werk was op het erf van een boerderij, zag hem; gespannen bleef ze een ogenblik kijken, stak dan haar arm omhoog en kwam over het akkerland naar hem toegelopen. Hij begreep dat het Hanneke was, ze had hem herkend, hetgeen op die afstand opmerkelijk was. Hij sprong van zijn paard en liep haar tegemoet. Hij zag de vreugde in haar ogen, haar sterke witte tanden, toen gaven ze elkaar de hand. Even stond ze zwijgend bij hem, kleurend om de verrassing en van de snelle ren door het akkerland. Dan zei ze, licht hijgend nog: 'Eindelijk ben je dan toch gekomen.'

'Hoe maak je het?' vroeg hij. 'Het is lang geleden dat we elkaar gezien hebben. Je ziet er goed uit.' Ze is aardig opgegroeid, had grand-père gezegd. Een opmerking die bij hem niet had geleid tot een ander beeld dan hij in zijn herinnering van haar had. Ze was mooi geworden, meer volgroeid, en met opgestoken springerig haar, waarvan de kleur iets donkerder was geworden. Ofschoon de sproeten op en bij haar neus verdwenen waren, deed ze hem weer aan tante Charlotte denken.

'Je ziet er goed uit,' zei hij nog eens. 'Ik mis alleen je sproeten.' 'Bij sommige mensen verdwijnen ze met oktober, bij mij ook. In het voorjaar komen ze terug. Je kunt ze nog wel zien als je goed kijkt.' Ze ging op haar klompen staan om hem de verbleekte bruine plekjes van dichtbij te laten zien.

'Ja, ik zie ze,' glimlachte hij een beetje bedremmeld. De ontmoeting, waarvan hij zich had voorgesteld dat hij als aankomend jurist haar zou ondervragen over de dingen die hij wilde weten, begon heel anders dan hij had bedoeld. Zoekend naar de juiste woorden om een gesprek te kunnen beginnen, zag hij in haar heldere ogen weer de uitdrukking van grote verbazing en lichte spot. Het was duidelijk dat haar gevoelens voor hem onveranderd waren gebleven. Ze was er zich van bewust dat een Van Meeuwen onbereikbaar ver boven haar stond, en tegelijk was hij haar ideale vriend. Ik geloof, dacht hij, dat ze me nog steeds verschrikkelijk lief vindt. Ik vind haar ook lief en veel minder verschrikkelijk dan vroeger. Toen zag hij haar rode werkhandsen en haar sjofele werkkleuren. Wat moet ik er mee aan? dacht hij.

Hanneke nam het initiatief. 'Je bent hier niet gekomen omdat je naar me verlangt,' zei ze met afgewend gezicht. 'Je grootvader is dood, staat het daarmee in verband?'

'Ik zou graag even met je praten,' zei hij. 'Kan dat?'

'Met de kerstdagen toen ik thuis was heb ik het gehoord,' bleef ze haar eigen gedachtengang volgen. 'Hij was een goede man, maar hij hield me te stroef in de band. Drie keer is hij hier geweest. Nee, vier keer, vorige maand is hij ook gekomen. Iedere keer heb ik moeten horen dat hij me onder voogdij zou plaatsen als ik niet goed oppaste. Toch was hij niet onvriendelijk, hij had het beste met me voor. Maar hij was rechter, dat zijn allemaal stoeve lui. - Ja, we kunnen wel even praten, ik ben benieuwd wat je me te zeggen hebt. Ik denk dat ik het begrijp, het zal wel over Driek Vester gaan.' 'Inderdaad, Hanneke, van die kwestie wil ik graag alles af weten.' Hij zei het op autoritaire toon waar ze niet van onder de indruk kwam. 'Daar zullen we vlug over uitgepraat zijn,' zei ze vinnig. 'Maar goed, ik ben toch benieuwd wat jij er mee te maken hebt. Ik kan me niet voorstellen dat je bent gestuurd door je

vader of je moeder.'

'Dat klopt,' gaf hij toe met een verlegen glimlach. 'Thuis weten ze niet dat ik hier ben.'

'Dat dacht ik wel. Laat het zo maar blijven. Als ze er achter komen krijg je weer een hoop geduvel. Zo ga ik niet mee. Ik heb mijn daagse goed aan, ik ruik naar mest en hooi. Je zult even moeten wachten. Het treft dat Stampers vandaag naar een boedelveiling is in Hilvarenbeek, dat is een heel eind hier vandaan. Pas in de late avond komt hij terug. Als hij hier was geweest had ik er stiekem tussen uit moeten gaan, aan de vrouw kan ik wel zeggen dat ik ga. Ze hoeft niet te weten wat er gaande is, ik verzin wel een smoesje. Dat ben ik nog niet afgeleerd,' lachte ze, en hij zag de oude Hanneke weer terug.

'Waar kunnen we praten?' vroeg hij.

'In Galder, dat is een goed half uur hier vandaan. Vrouw Halewein is zo doof als een kwartel. Je kunt er ook eten.'

'Zal ik hier wachten?' vroeg hij.

'Het is te koud om hier te wachten. In de herberg in het dorp brandt de kachel. Het duurt wel een half uur eer ik me gewassen en gekleed heb.' Ze legde haar hand op de hals van het paard. 'Wat heb je een rare knol,' zei ze met typische klank. 'Is die mooie appelschimmel dood?'

'Niet dood, wel oud,' glimlachte hij. 'Ik heb hem in Den Bosch achtergelaten. Het is ver naar Ulvenhout.'

'Ik snap het wel,' zei ze met lichte spot. 'Je draagt een oude donkere mantel en zwarte laarzen. Dat past wel bij dit knokenpaard.'

Hij ging niet naar de herberg. Hij reed om het mastbos heen en ging de heide op. Rijdend door het dorre heidekruid met hier en daar aardige dwergberkjies, die het saaie landschap verlevendigden, dacht hij aan Hanneke. Ze was heel anders dan hij had verwacht, en toch was ze dezelfde gebleven. Haar manier van tutoyeren was nog kameraadschappelijker dan

vroeger. Ook dat had hij niet verwacht; de tijd dat mensen uit het dorp of soortgelijke lieden jij en jou durfden zeggen was lang voorbij.

Ze had de tijd goed geschat, precies een half uur bleef ze weg. Hij was verbaasd over haar metamorfose. Ze droeg een fraaie donkergrijze pelerinejas, een zwarte gebreide muts, die met een ruime strook in haar hals afhing – haar gelig goudige haren sprongen er bij de slapen onderuit in dartele krulletjes – zwarte kousen en zwarte lage schoenen.

‘Precies op tijd,’ glimlachte hij. ‘Waar moeten we heen?’

Ze wees naar het zuiden. ‘Galder ligt dicht bij de Belgische grens. Ik ben er meer geweest, er woont een nicht van vrouw Stampers, en een vrijer waar ik niets van hebben moet,’ lachte ze.

‘Een goed half uur zei je...’

‘We lopen er wel drie kwartier over, maar het is goed weer om te stappen.’

‘Zal ik je voor op het paard zetten?’ vroeg hij.

‘Dat heb je me vroeger nog eens aangeboden. Toen kon het niet, maar nu wil ik wel. We zullen lopen tot we de laatste boerderij van Ulvenhout voorbij zijn.’

Toen hij haar voor zich op het paard wilde zetten schoof haar zwarte kamgaren rok een stukje omhoog waardoor de hagelwitte gesteven onderrok met een brede feston even zichtbaar werd. Ook dat had hij niet verwacht. Ze merkte zijn verbazing op en zei: ‘Leuk, hè? Ik hou erg van mooie kleren. Weet je hoe ze me noemen in Ulvenhout? Het baronesje van Stampers.’

Het paard scheen de dubbele last niet prettig te vinden, want hij brieste als een oude zeerover. Nog dieper boog zijn hoofd en nog hoger gooide hij het op. Hanneke sloeg haar linkerarm om hem heen, met de rechterhand drukte ze een in grauw papier gewikkeld pakje stevig tegen zich aan. Lodewijk pro-

beerde de klepper in draf te zetten en het lukte; het paard dat de last blijkbaar vlug kwijt wilde, draafde veel beter dan die morgen. Hun hoofden waren dicht bij elkaar, Lodewijk rook de geur van reukzeep of eau de cologne. Praten deden ze niet veel. Lodewijk had al zijn aandacht nodig voor het paard, Hanneke had blijkbaar niets te zeggen. Soms keken ze elkaar aan met een guitige uitdrukking in de ogen. Haar ogen waren nog even helder als vroeger, de mond was weer even geopend net als toen ze hem een kus had gevraagd. Nu vroeg ze niets, er was ook geen hunkering in haar ogen, alleen maar blijheid. Niets wilde hij liever doen dan zijn hoofd buigen om haar gevoelige mond te kussen, maar hij beheerste zich; het verliep toch al heel anders dan hij zich had voorgesteld. Als hij haar kuste was er veel kans dat hij haar in laaiende gloed zou zetten; van zijn zelfcontrole zou dan ook niet veel terechtkomen.

Even voor ze het dorpje Galder binnenreden zei ze, dat in de herberg van vrouw Halewein veel smokkelaars en vrachtrijders kwamen, maar dat er weinig kans was dat ze er op dit uur van de dag zouden zijn. Hij vond het maar zo zo, hetgeen nog erger werd toen ze op zijn vraag of ze het laatste stuk zouden lopen, antwoordde dat dat hier niet nodig was. Ze wees hem de oude herberg met lindebomen ervoor, en voederbakken voor paarden. Hij tilde haar van het paard af en volgde haar op haar wenk naar de stal achter het huis waar ze even praatte met een kleine gebochelde man. 'Hij is de enige zoon van vrouw Halewein,' fluisterde ze. 'Hij is niet helemaal wijs, maar van paarden weet hij alles af. Hij zorgt ervoor dat je klepper niets te kort komt.'

Door het achterhuis kwamen ze in de gelagkamer waar twee vrachtrijders bij het raam een glaasje zaten te drinken. Ze groetten door even de hand op te steken en zetten hun grommerig gesprek weer voort. Lodewijk en Hanneke namen plaats

aan een tafeltje in de uiterste hoek van de herberg. Hij hielp haar de hooggesloten pelerinejas uitdoen en verbaasde zich dan weer. Boven haar zwarte kamgaren rok droeg ze een opvallend mooie bloes, een geruwde grijze stof met witte verticale streepjes. Om haar hals hing de snoer rode bloedkralen. Voordat vrouw Halewein naar hen toe kwam gewaggeld in een hoge bonte schort met de Brabantse muts op, had Lodewijk even kans de gelagkamer in zich op te nemen. Hij was vaker in een boerenherberg geweest, maar zoals deze had hij er nooit een gezien. In het midden stond een grote porseleinen Hamburger kachel, de plavuizenvloer was bebloemd en beslingerd met wit zand. Overal aan de wand zag hij opgezette vogels, wilde-zwijnenkoppen en een hertekop met een enorm gewei. Daartussen hing een verzameling bierpullen en koperen sierdingen. De herberg was doortrokken met een penetrante geur van uien.

Hanneke die hem zag kijken, zei: 'Halewein is dood. Hij was een jager, die beesten heeft hij allemaal zelf geschoten. De bierkroezen en de rest is nog uit de tijd van Halewein zijn vader.'

Dan stond vrouw Halewein bij hun tafeltje met haar mooie Brabantse muts met lange linten. Hanneke tikte haar op de arm en de vrouw keek naar haar mond. 'Erwtensoep?'

'Nee, bonensoep. Lekker!'

'Vind jij dat goed, Lodewijk?'

'Het is mij best,' glimlachte hij.

Voor zichzelf bestelde ze nog een spekpannekoek, voor Lodewijk die niet hield van dat vette spul, een lochte eierstruif.

Vrouw Halewein was vlug terug met borden en bestek; haar zoon liep achter haar aan, de soeprine voorzichtig dragend aan beide oren. Vrouw Halewein legde een schone witte handdoek op het tafeltje en wenste hen smakelijk eten.

Na de maaltijd zei Hanneke: 'We nemen een glas bier om iets

voor ons te hebben staan en dan gaan we praten.'

'Eerst dit,' legde ze het grauwe pakje voor hem neer. 'Dit is voor jou, Lodewijk van Meeuwen. Kijk maar eens of je het mooi vindt. Ken je het papier nog?' Begrijpend wat ze bedoelde, keek hij haar aan met grote verbaasde ogen.

'Ja, het is het papier van de pop. Ik heb het opgevouwen en verstopt in het berghuis thuis. Ik durfde het niet mee naar de tuchtschool te nemen, ik dacht dat ze een stuk papier niet voor me zouden willen bewaren. Maar toen ik naar Ulvenhout ging heb ik het meegenomen. Het komt nog wel eens te pas, dacht ik. Maak nu het touwtje maar los.' Een paar prachtige wanten kwamen te voorschijn, gemaakt van de huid van een zwart lammetje. De onderkant was zacht geloid en naturel, de bovenkant had ze benaaid met dun bruin laken, versierd met zwarte woldraadjes. Hij vroeg of ze de wanten zelf gemaakt had en toen ze bevestigend knikte, verbaasde hij zich voor de zoveelste keer. 'Ik heb er meer dan twee jaar over gedaan,' vertelde ze. 'Ik kon er alleen in de winter 's avonds aan werken, in de zomer is op een boerderij geen tijd voor zulke dingen. De schoenmaker van het dorp, die in zijn jonge jaren in een bontzaak heeft gewerkt, heeft me voorgedaan hoe ik het doen moest. Hij heeft ze ook gesneden, dat was voor mij te moeilijk. Stampers wilde het lammetje, dat vlak na zijn geboorte zijn pootje had gebroken, wegdoen, maar toen ik het vroeg mocht ik het hebben. Ik heb het pootje gespalkt en er een verband omgedaan; het beestje is toch na een paar dagen gestorven. Toen heb ik het huidje laten looien, want ik dacht: hiervan maak ik een paar polswanten voor Lodewijk van Meeuwen. Pas ze eens aan.' Hij trok de wanten aan, ze waren ruim en met lange polsstukken, bijzonder geschikt om er mee paard te rijden in de vrieslucht. Hij was er verlegen mee en zei: 'Ik vind ze erg mooi en ik ben er heel blij mee. Je vindt het wel goed dat ik je iets teruggeef.'

'Ik had gehoopt dat je zoiets niet zou zeggen,' zei ze stug. 'Maar ik begrijp wel dat jongens zoals jij het niet van zich kunnen verkrijgen een cadeau van een arm meisje aan te nemen. Als je mij er iets voor terug wilt geven, geef dan de wanten maar terug.'

Hij glimlachte: 'Je bent een kruidje-roer-me-niet. Je bent vriendelijk bedankt, ik ben er heel blij mee.' Opeens gebeurde het, de beweging was beiderzijds, de kus op haar mond ging heel vlug, maar ze ontroerde er diep van. Haar ogen schitterden. 'O, wat ben je toch lief,' fluisterde ze.

'Verschrikkelijk lief,' lachte hij.

'Dat heb ik niet gezegd, Lodewijk. Ik ben niet vergeten dat de woorden 'verschrikkelijk' en 'lief' gevoelsmatig niet bij elkaar passen. Een klein beetje heb ik meegeprofiteerd van de lessen van hoe heet die pater ook weer?'

'Pater Augustinus was onze leraar Nederlands.'

'Ik had net als jij bij hem in de klas moeten zitten, dan kon ik nu behoorlijk met je praten.'

'Dat valt best mee, Hanneke, je kunt je woordje wel doen.' Aldoor had hij zich ook daarover verbaasd. Ze sprak een typisch taaltje. Het dialect van haar dorp, vermengd met het dialect uit het Baroniese land, gezuiverd door beschaafd Nederlands. Het was een vreemd mengelmoes, maar het klonk aardig. Het meest verbaasde hem echter dat ze geen ruwe woorden meer gebruikte.

Even was het stil en dan zei ze: 'Nu zal ik je alles vertellen waarvoor je gekomen bent. Je wist dus wat je grootvader met me van plan was. Ik vermoed dat jij, toen de rechter plotseling stierf, met jezelf hebt overlegd wat er nu gebeuren zou, omdat je niet wist of je grootvader verder gekomen was met zijn plan. Daarom ben je hier.'

Hij antwoordde dat de directe aanleiding was geweest het verhaal van Jan de stalknecht, dat haar vader onder het licht

van de volle maan haar zo ongeveer verkocht had aan Driek Vester.

'Dat schijnt een oud gebruik te zijn,' zei ze met een grimmig lachje. 'Maar laat ik vooraan beginnen. Toen je grootvader mij uit het cachot heeft gehaald, gaf dat een hoop deining in het dorp. Je grootvader had mijn moeder en mij gezegd dat we tegen niemand mochten zeggen wie mij het geld gegeven had. Dat hebben we ook nooit gedaan. Toen ik in het kot zat is de veldwachter er urenlang over bezig geweest, maar al had hij mij het hoofd afgeslagen, dan zou ik het nog niet gezegd hebben. Toen ben jij er tussen gekomen, aan jou heb ik het te danken dat ze me vrijgelaten hebben. Mijn vader heeft waarschijnlijk wel begrepen wie me het geld had gegeven; het smoesje dat moeder en ik hem verteld hebben, geloofde hij niet. Het kon hem ook niet schelen, als hij het geld maar kreeg. Ik moest naar de stad om de snoer kralen en het beursje terug te brengen, daar was niet onderuit te komen. Toen heb ik de snoer verborgen. Die witte dame in de stad zei dat het beursje een beetje vuil was geworden, ze wilde er maar de helft voor teruggeven. Dat heb ik aan mijn vader gegeven. Eerst heb ik een pak slaag gekregen omdat het zo'n beetje was, en toen is hij naar de herberg gegaan om het op te drinken. Toen kwam ik hier. Je grootvader had me de wacht aangezegd dat ik jou niet mocht ontmoeten, en dat hij me, als ik me niet behoorlijk gedroeg, onder voogdij zou laten stellen of in een tuchthuis zou stoppen. Daar was ik bang voor. Toch was het moeilijk, ik was schuw en wantrouwig, ik vloekte en ging soms tekeer als een straatmeid. Ik begrijp nog niet hoe de mensen het verdragen hebben, want er waren twee kinderen, twee meisjes, tweelingen, die een maand ouder zijn dan ik. Dat het is gelukt heb ik aan vrouw Stampers te danken, ze was goed en geduldig. Ik begrijp nu dat jouw grootvader mij een kans heeft willen geven en daar heeft hij de goede mensen voor

uitgezocht. Ik heb eens gezegd dat alle tuchthuis kinderen voddemeiden worden. Dat is niet waar, sommige krijgen een kans, ik ben geen voddemeid geworden.

Stampers is ook een behoorlijk man, ik hoef nooit bang voor hem te zijn, hij is heel anders dan Basterman; op zijn manier is hij een vader voor me. Hij is erg krenterig, een man van centen en halve centen. Zijn dochters, Anneke en Willemien, hebben in Breda rijke herendiensten; ze brengen goed geld thuis en hij betaalt mij kwaad geld.'

'Wat verdien je?' vroeg Lodewijk.

'Een halve gulden per week. Pas sinds twee jaar, voor die tijd kreeg ik een kwartje in de week. Daar moest ik alles van doen, ook mezelf kleden. Maar de vrouw stopt me wel eens wat toe, ze is erg goed. Met eindeloos geduld heeft ze weer een gewoon meisje van me gemaakt. Ze heeft me naaien en borduren geleerd, dat kan ze goed. Alles wat ik aan heb, heb ik zelf gemaakt. Vind je dit een mooie bloes?'

'Ongelooflijk mooi,' zei Lodewijk.

'Ook mijn ondergoed maak ik zelf.' Ze knoopte haar bloes los en liet hem het kanten voorstuk van haar hooggesloten onderlijfje zien. 'Is het niet keurig? Past het niet netjes?'

'Keurig,' zei Lodewijk. Hij had geen spoor van schaamte of verlegenheid opgemerkt. Is dit nu naïviteit of is het raffinement? vroeg hij zich af.

'Een broer van vrouw Stampers,' ging ze verder, 'werkt in een wollen-stoffenfabriek in Tilburg, hij is daar onderbaas. Daar krijgt ze lappen van, bijna voor niets. Deze geruwde wol,' wees ze op haar bloes, 'is gemaakt voor Engeland, het is heel dure stof voor baronessen en gravinnen. Maar er was een stukje bij waar een paar gaatjes in zaten, dat heeft vrouw Stampers gekregen, voor een kwartje. Ze heeft de gaatjes keurig gestopt en toen heb ik het gekregen. Een dubbeltje knoopjes en haakjes kwam er bij, voor zeven stuiver had ik een bloes zoals in

het hele land geen een meisje er een draagt. Mijn pelerinjas heeft me nog geen drie gulden gekost, mijn kamgaren rok nog geen gulden. Zo moet ik het doen, anders kom ik er niet.'

Weer was ze even stil en zei dan: 'Nu zal ik vertellen over Driek Vester. Een paar maanden geleden is je grootvader hier geweest. In de opkamer hebben we wel een uur zitten praten. Hij vroeg me helemaal uit en ik heb hem alles verteld. Ik heb gezegd dat ik als ik mondig ben, bij Stampers wegga. Het is er niet slecht, slaag krijg ik nooit, ik kan zoveel eten als ik wil, maar ik heb er geen zin in mijn leven lang boerenmeid te blijven. Alles komt op mij neer, Stampers is een beetje gemakkelijk uitgevallen en de vrouw is niet sterk genoeg om zwaar werk te doen. Ik moet voor de koeien zorgen, voor de varkens, voor de schapen en de geit, voor de konijnen en de kippen; van de vroege morgen tot de late avond ben ik bezig. 's Winters om vijf uur uit je bed, 's zomers om vier uur. Je grootvader vroeg of ik omgang had met jongens en ik zei dat ik er geen zin in had om te trouwen. Er zijn er genoeg, boerenknechts en ook een boerenzoon. Ik moet ze niet, ik heb nog alle tijd. Je grootvader wist daar al wat van. Vrouw Stampers zal het hem wel verteld hebben, of de pastoor, die me ook in de gaten houdt. Hij vroeg wat ik wilde gaan doen als ik mondig was en toen heb ik me versproken. Ik heb gezegd dat ik dat nog niet wist, maar ik heb er aan toegevoegd dat ik vlak bij de Belgische grens zat en dat het me wel zou lukken in Brussel of Antwerpen terecht te komen. Daar is hij blijkbaar van geschrokken; de pastoor ook, die is al geweest om me te waarschuwen geen stommiteiten uit te halen. Ze kennen me niet, Lodewijk; je grootvader heeft me nooit anders dan in mijn werkkleren gezien. Hij heeft altijd gedacht dat ik een kind was van minne mensen, dat hij strak aan de band moest houden. Vorige maand is hij teruggekomen om me te vertellen hoe

hij het wilde hebben. Volgend jaar om deze tijd moet ik getrouwd zijn. Meneer Verschueren zou zorgen dat Driek werk krijgt en hij zou ook zorgen dat Driek een flinke spaarpot heeft. Onnozele mannen. Driek heeft zijn handgeld al gekregen en meteen opgedronken met mijn vader. Met de kerstdagen heeft hij me het papier laten zien waar alles op geschreven staat. Het lijkt heel mooi, maar Driek weet in Den Bosch de woekeraarsters wel te wonen waar hij in ruil voor dat papier geld kan krijgen. Ze halen hem het vel over de oren; als er een jaar voorbij is kan hij al zijn geld daar naar toe brengen. Hij heeft me bezworen dat het zo niet zal gaan, daar geloof ik niets van. Maar zelfs als dat wel zo is en hij ook goed werk krijgt, wil ik hem nog niet.'

'Wat is hij voor een jongen?' vroeg Lodewijk.

'Hij is geen jongen meer, hij is dertig jaar. Een beroepsremplaçant, hij heeft nog nooit gewerkt. Hij gaat nu naar het paardevolk in Breda, dat is het grootste tuig dat er is. In mijn angst voor je grootvader heb ik toegestemd, ik heb het Driek ook half en half beloofd. Nu is je grootvader dood, ik heb niets meer van hem te vrezen, maar ik weet niet wat mijn vader zal doen als ik weiger. Toch doe ik het niet. Driek zal hier wel eens komen, ik ga niet met hem mee; ik zal hem aan het lijntje zien te houden tot komende negentien maart over een jaar. Jij wordt volgende zomer al meerderjarig, de zevende juli. Dat heb je me nooit gezegd, maar ik weet het toch. Als ik geen kans zie het uit te stellen, smeer ik hem eerder. In België kan ik me wel een paar maanden verschuilen. Nu weet je alles en laten we nu over iets gezelligers praten.'

Lodewijk was er niet zo vlug mee klaar. Het leek hem verschrikkelijk toe dat ze een vol jaar in angst zou moeten leven. En wat was die Driek voor een man? Als hij in Breda in garnizoen zou komen liggen, zou hij zeker naar Ulvenhout komen om zijn toekomstige vrouw te ontmoeten. Zou het haar lukken

hem telkens met een kluitje in het riet te sturen? Dat was niet te geloven.

'Hoe is het bij je thuis?' vroeg hij.

'Goed, ze zijn nu allemaal fatsoenlijk getrouwd. Dat heeft mijn moeder, die een verschrikkelijk leven achter de rug heeft, toch maar klaargespeeld. En dacht je dan dat ik me laat verkwanselen aan zo'n ouwe huzaar? Dat komt ervan als je op de tuchtschool hebt gezeten.'

'Vindt je moeder het goed dat je met Vester trouwt?' vroeg Lodewijk.

'Nee, ze vindt het niet goed,' zei Hanneke met harde stem.

'Maar ze was even bang voor je grootvader als ik.'

'Is het niet beter,' zei Lodewijk, 'om ronduit tegen Driek Vester te zeggen dat je niet met hem wilt trouwen. Het is niet fair hem aan het lijntje te houden.'

'Dat is het ook niet,' gaf ze toe. 'Ik denk er de hele dag aan en 's avonds kan ik er niet van in slaap komen. Ik weet niet wat ze me kunnen doen als ik het zeg. Ik ben doodsbang voor mijn vader. Zolang ik niet meerderjarig ben, voel ik me niet gerust. Ik heb het aan je grootvader beloofd en hij heeft het aan Driek gezegd. Dat is het ergste; eerst heeft je grootvader me de kans gegeven weer een normaal meisje te worden, en op het laatst hangt hij me toch nog op. Ik had niet moeten zeggen dat ik naar Brussel of Antwerpen zou gaan. Toen is hij bang geworden dat ik terecht zou komen bij lichtekooien en dat soort volk.'

'Weet je of mijn grootvader met jouw vader een schriftelijke overeenkomst heeft gemaakt?'

'Nee, dat is niet gebeurd, dat is mijn enige hoop dat ik er onder uit zal komen.'

'Ik weet wel iets af van de wetten en het recht,' zei Lodewijk.

'Ze kunnen je niets doen als je weigert met Vester te trouwen, zelfs niet als mijn grootvader en jouw vader dat wel schrifte-

lijk overeengekomen waren. Ik begrijp ook waarom dat niet is gebeurd; grootvader wist heel goed dat zo'n stuk rechtens waardeloos is; je staat niet onder toezicht en je bent geestelijk niet onvolwaardig. Je vader kan je ook niet onder toezicht laten stellen, daar is geen reden of aanleiding voor. Wel kan hij je naar huis halen, daar zou je niets tegen kunnen doen.' 'Dat weet ik,' zei Hanneke rustig. 'Als ik Driek nu al zeg dat ik niet met hem wil trouwen, gebeurt dat zeker. Misschien gebeurt het toch wel; het zint vader niet dat hij niets van me beurt. Als hij me verhuurt als boerenmeid, of als dienstmeid in Den Bosch, kan hij ieder jaar honderd gulden opstrijken. Dat heeft hij al gezegd. Maar dat zal ik toch wel aan zien komen; hij zal me hier niet de boeien komen aandoen. Ik heb Driek gevraagd heel weinig te komen, ik heb het veel te druk. Als hij komt blijf ik in huis; als het zomer is loop ik misschien een keer met hem de dorpsstraat op en neer. Volgend najaar zal ik zeggen dat het beter is in het voorjaar te trouwen. Op negentien maart sta ik 's morgens vroeg op; als de anderen wakker worden ben ik al in België. Misschien moet ik veel eerder vluchten. Want ik trouw niet met Driek en ik ga niet naar huis. Dat vind ik erg voor mijn moeder, maar voor mij is daar niets dan ellende te halen.'

Het was even stil en dan zei Lodewijk: 'Ik begrijp dat je het moeilijk hebt en ik ga er over nadenken hoe ik je kan helpen. Ik geloof dat ik grootvaders taak moet overnemen, ik zal het anders doen dan hij het heeft gedaan. Hij heeft het overigens goed bedoeld, maar het is zoals je zegt: hij kende je niet zoals je bent geworden. Ik zal je mijn adres in Leiden geven. Je kunt toch schrijven?'

'Ja, dat heb ik in de tuchtschool een beetje geleerd. Ik breng er niet veel van terecht, maar ik kan toch een brief schrijven, die je kunt lezen.' En terwijl hij zijn adres opschreef en het blaadje uit zijn zakboekje scheurde, en daarna het hare noteer-

de, zat ze toe te kijken met schitterende ogen. 'Leuk hè, Lodewijk, dat ik je een brief ga schrijven! Ik zal je een liefdesbrief sturen, die stop je dan maar in de kachel. Je moet mij ook een liefdesbrief sturen, je hoeft je naam er niet onder te zetten. Maar wel duidelijk schrijven, anders kan ik hem niet lezen.'

'Je moet me beloven dat je niets overijld zult doen,' zei hij. 'Je bent hier gewoon in dienstbetrekking, je vader kan je niet op staande voet terughalen. Dat kan alleen in gevallen van force majeure, bijvoorbeeld als je moeder heel ernstig ziek zou worden. Als je vader dus zegt dat je naar huis moet komen, dan zeg je: goed, ik zal met drie maanden mijn dienst opzeggen. Dan heb je nog alle tijd om mij te schrijven, en dan help ik je.'

Ze legde haar hand op de zijne en vroeg: 'Zullen we nu over iets gezelligers gaan praten?'

'We hebben niet veel tijd meer, Hanneke.'

'Ja, we moeten gaan,' zei ze berustend. 'De koeien staan al te roepen om gemolken te worden. Het is een mooie middag geweest.'

'Wil je nog iets gebruiken, Hanneke?'

Ze aarzelde even. 'Ja, graag een kop hete anijsmelk. Het zal koud zijn voor op het paard. Doe jij dat ook.'

Toen ze de hete melk dronken, vroeg hij: 'Mag ik je wat geld geven?'

Met een heftige beweging schudde ze het hoofd. 'Nee,' zei ze stug. 'Van de paar centen die Stampers me geeft heb ik vijftientig gulden kunnen sparen. Daar kan ik in tijd van nood een poos mee voort.'

Lodewijk rekende af met vrouw Halewein en dan leidde haar simpele gebochelde zoon het bonkige paard uit de warme stal naar buiten. Met een grimas beduidde hij dat de knol niets te kort was gekomen en het best naar zijn zin had gehad.

Lodewijk hielp Hanneke voor op het paard, stopte zijn met

bont gevoerde geiteleren handschoenen in de zadeltas en deed haar zwarte lamswanten aan. Met een glimlach in de ogen zag ze het hem doen. Toen reden ze weg. 'Ik zal hem stapvoets laten gaan,' zei Lodewijk. 'Dan schokt hij niet zo erg en hij gooit wat minder met zijn hoofd.'

'Dan duurt het ook wat langer,' glimlachte ze.

Hij nam de teugels in zijn linkerhand, sloeg zijn rechterarm om haar heen en drukte haar dicht tegen zich aan. Het was koud geworden, de zon was ondergegaan en de wind hadden ze pal in het gezicht. Het eenzame landschap waar ze doorreden had een vale kleur gekregen, het zag er spookachtig uit. De knol stapte stevig door, briesend en hinnikend; zij zwegen, ze waren uitgepraat en verdrietig. Haar hoofd lag in zijn schouderholte, soms keek ze naar hem op en hij zag de hunkering in haar mooie heldere ogen. Opeens richtte zij zich op en kustte hem, hij kustte haar terug; telkens opnieuw drukte hij zijn mond op haar koele lippen, hij kon er niet mee ophouden.

Dan waren ze bij het mastbos dicht bij de boerderij. Hij tilde haar van het paard, hield haar even in zijn armen en zette haar dan op haar voeten. De schemering had het daglicht nu bijna geheel verdreven; in de verte zagen ze de zwakke lichtpunten van petroleumlampen door het duister gloeien.

Ze sloeg haar armen om hem heen en drukte zich tegen hem aan. Hij voelde haar stevige borsten en haar dijen. Over zijn schouder heen zag hij haar kijken naar de zachte vloer van dennenaalden in het mastbos. Een hevige begeerte vlamde in hem op . . . hij kon zijn mantel spreiden op de grond . . . Een andere kracht in hem verzette er zich tegen. Hij was niet gewoon op die manier met vrouwen om te gaan, het zou de eerste keer zijn. Opeens zag hij in een gedachtenflits de geestige kop van pater Ignatius, hij hoorde hem weer zeggen: hoe het in de toekomst ook worden zal, Lodewijk, altijd zal er een zedenwet

blijven gelden. Zijn hartstocht bekoelde toen hij er aan dacht dat hun gemeenschap voor haar noodlottige gevolgen zou kunnen hebben. Toen zag hij tranen in haar ogen, een beekje van tranen liep over haar wangen, maar ze snikte niet, ze gaf geen geluid. Het was een vreemd aangrijpend schreien, dat hem diep ontroerde. Zachtjes zei hij: 'Hanneke...' Zijn geluid scheen haar tot zich zelf te brengen en terwijl hij de tranen uit haar ogen kuste, fluisterde ze: 'Ik weet dat Lodewijk van Meeuwen niet met Hanneke Bezems kan trouwen; ik kan ook niet met jou trouwen. Ik zou je doodongelukkig maken, dan zou ik zelf ook niet gelukkig zijn.'

Zachtjes maakte hij zich los uit haar armen, hij sloeg de teugel om een boomstam heen, pakte haar bij de hand en liep met haar door het akkerland naar de hoeve. Een hond sloeg aan maar na een waarschuwend woord van Hanneke werd hij stil. Zijn kort geblaf was blijkbaar binnen toch gehoord, de achterdeur werd opengedaan en vrouw Stampers stak haar hoofd naar buiten.

'Ben je daar, kindeke?' vroeg ze.

'Ja, moeder Stampers, ik kom.'

Hij sloeg zijn armen om haar heen en zij kusten elkaar voor de laatste keer. Nu was zij het die zich los moest maken uit zijn knellende omarming. 'Het is voorbij,' zei ze zachtjes. 'Dag Lodewijk.'

'Dag Hanneke,' fluisterde hij terug.

Ze keerde zich om en liep naar de achterdeur. Voor ze binnenging stak ze haar arm omhoog in een wuivend gebaar, hij hoorde haar fluweelzachte afscheidsroep.

Met grote stappen liep hij door het akkerland naar zijn paard. Hij sprong erop en dwong meteen het dier tot een snelle draf. Maar toen hij even had gereden voelde hij de beklemming van het eenzame, spookachtige landschap. Vrezend dat hij in het duister zich niet zou kunnen oriënteren, stapte hij af bij een

kleine boerderij waar hij licht zag branden, om te vragen hoe hij het best kon rijden. De boer wees hem de Gilzer Baan die rechtaan op Tilburg ging. Vandaar kon hij het ruiterspad volgen nevens de hoofdweg naar Den Bosch.

Zijn hoofd was zo vol gedachten dat hij moeite had er orde in te krijgen. Toen dat beter lukte kwam één gedachte sterk naar voren: hij moest haar helpen, ze was er te goed voor, gebonden te worden aan die huzaar. Ik zal nog even wachten en er dan met moeder over praten, dacht hij. Zij zal er wel raad op weten.

Na zijn reis naar Ulvenhout dacht Lodewijk onophoudelijk aan Hanneke. Hij kon niet met haar trouwen, dit verstandelijk vast te stellen was eenvoudig, veel moeilijker was het de drift van zijn bloed tot bedaren te brengen. Sommige studenten vertelden van hun liefdesavonturen; realistisch, benauwend soms. Hoewel hij de prikkeling in zijn bloed voelde, walgde hij van hun rauwe verhalen. Met Hanneke was het anders. In de begeerten die ze bij hem opriep was geen spoor van onfatsoen; zo hoopte hij ook bezielde te worden als hij een vrouw voor het leven gevonden had. Toen de spanning na enige tijd minderde kreeg hij haar eerste brief. Het was inderdaad een liefdesbrief – waarin de kwestie waar hij voor naar Ulvenhout was gegaan zelfs niet werd aangeroerd – zo stuntelig geschreven als hij niet voor mogelijk had gehouden. Een kostelijk geval waar hij om schaterde en tegelijk door ontroerd werd . . . Zo was ze niet; haar wezen buiten pen en inkt en taal om stond op een veel hoger niveau . . .

Hij wist niet wat hij er mee aan moest. Een nietszeggend briefje terug schrijven, wees hij als unfair van de hand. Een kolderachtig antwoord kon hij ook niet geven, daar zou ze niets van begrijpen. In het geheel niet antwoorden zou haar het ergst grieven. Maar hoe moest het dan? Het was niet mogelijk het meisje dat hem deze brief met grote vlekken – misschien door haar tranen – had geschreven, te zien in de meest eenvoudige menselijke gelijkheid; zij leek een ander dan het meisje met de heldere grijze ogen en het gelig-gouden haar, dat voor hem op het paard had gezeten en dat hij had gekust met gulzige gretigheid. Voor zijn verbeelding zag hij haar in het laat-

ste moment. Hij hoorde weer haar lieve afscheidsroep, die zijn leven lang in hem zou blijven zingen.

Toen schreef hij met duidelijke letters de liefdesbrief waar ze om had gevraagd. Korte zinnen, eenvoudige woorden, maar er stond zwart op wit dat hij van haar hield, en dat het heel erg was dat ze niet samen konden trouwen.

Haar tweede brief kwam drie maanden later; even stuntelig als de eerste, en bovendien in grote spanning geschreven. Driek Vester was drie keer in Ulvenhout geweest. De eerste keer had hij bijna geen woord gezegd, de tweede keer was hij dronken. Vrouw Stampers, die hem niet binnen wilde laten, had hij uitgevloekt. Toen was ze boos geworden en ze had gezegd dat ze niet met hem zou trouwen. Veertien dagen later was hij teruggekomen met haar vader, ze waren allebei goed aangeschoten. Ze moest direct mee naar huis. Stampers had zich daartegen verzet en tenslotte waren ze overeengekomen dat ze nog twee maanden in Ulvenhout zou blijven.

Lodewijk zat voor zich uit te staren met de brief in zijn hand. In zijn verbeelding zag hij haar in de herberg van vrouw Halewein. Het had hem geschokt dat ze door een goedbedoelde, volkomen verkeerde maatregel in een positie was gedwongen waar ze zich alleen uit kon redden door een vlucht over de Belgische grens. Dat ze haar voornemen ten uitvoer zou brengen stond voor hem vast. Vijfentwintig gulden had ze gespaard, hoelang kan een weinig eisend meisje daarvan leven? Bovendien . . . hij durfde er niet op door te denken wat er met haar kon gebeuren.

Toen hij in de duistere avond van Ulvenhout terugreed naar Den Bosch had hij het voornemen gemaakt er met zijn moeder over te praten. Het was er niet van gekomen, en nu die gedachte terugkwam was zijn vertrouwen dat zijn moeder zou kunnen en willen helpen veel minder groot. Toch moest hij iets doen, hij wilde zich aan zijn belofte houden. Zelf kon hij

niets ondernemen, hij had geen geld. Het legaat dat grand-père hem had nagelaten kon hij opeisen, maar daar zou hij een redelijke verklaring voor moeten geven.

Tenslotte besloot hij toch naar huis te gaan om de kwestie met zijn moeder te bespreken. Zijn komst was niet verrassend, het gebeurde meer dat hij een paar dagen op de Meeuwenburg was. In haar boudoir vertelde hij luchtig wat hij op het hart had. Haar wisselende stemmingen las hij af van haar gezicht: de verrassing, de ontevredenheid en op het laatst de peinzende blik in haar ogen. Even was het stil en dan hoorde hij haar diepe zucht. 'Hoe zou ik je kunnen helpen?' vroeg ze. 'Het moet buiten vader om geschieden. Vind je het fair dat van je moeder te vergen?'

'Ik geloof niet dat vader zal willen helpen,' antwoordde hij.

'Nee...,' zei ze met een wat trieste glimlach. 'Wat kunnen we doen? Haar geld geven dat ze verborgen kan leven, of proberen haar ergens onder dak te brengen? In beide gevallen wordt ze met onze hulp onttrokken aan het ouderlijk gezag. Dat is strafbaar.'

'Dat weet ik,' zei hij rustig. 'Wij moeten dus een middel vinden waar alleen Hanneke alles van afweet. Van haar hebben we niets te vrezen.'

Mathilde glimlachte: 'Wat ben je nog onnozel, Lodewijk. Ieder middel zal met mensen te maken hebben; dat betekent dat je voor verrassingen kunt komen staan waar je niet op gerekend hebt.'

'We moeten iets riskeren,' zei hij. 'Ik bedoel niet dat u iets moet riskeren. Als u mij geld wilt lenen zal ik het zelf in orde maken.' 'Ik moet hierover nadenken, Lodewijk. Ik weet niet of het zin heeft je druk te maken over dat meisje. Ik begrijp grand-père niet, hij was altijd zo zorgvuldig. Is het niet beter haar onder de hoede van haar moeder te stellen? We kunnen vrouw Bezems dan wat geld geven.'

Even was het stil en dan zei ze: 'Maandag gaat vader naar Friesland en Groningen. Hij blijft een week weg. Kom dus zondag naar huis dan zal ik je zeggen wat ik heb besloten. Laten we er nu niet verder over praten. Een ding nog: ik heb het gevoel dat jouw verstandhouding met dat meisje inniger is dan je hebt verteld.' En toen hij niet antwoordde: 'Hoef ik me niet ongerust te maken?'

'Nee, mama.'

'Ik zou dood gaan van verdriet en schande als ik zou horen dat je met haar hebt geleefd.'

De volgende zondag zei Mathilde tijdens het souper: 'Ik ga een paar kennissen opzoeken in Breda. Ik heb graag dat je me vergezelt, Lodewijk.' Daar luchtte hij van op; zijn verzoek om hulp was dus niet zonder meer afgewezen.

Al heel vroeg reden ze de volgende morgen naar Den Bosch waar Mathilde een reiskoets huurde. 'Ik wil dat meisje zelf zien en spreken,' zei ze. Ze bleef doorpraten over Hanneke op luchtige toon waarin hij haar spot hoorde meerinkelen. Hij was een lummel, wat kan men daar anders van verwachten dan lummelachtige dingen. Als ze in de put zitten roepen ze hun moeder om ze eruit te halen.

Om één uur kwamen ze aan in Breda waar Mathilde in het deftige hotel 'De vier Koninkskinderen' kamers besprak en een maaltijd liet serveren.

Daarna zei ze: 'Ik ga nu rusten, ga jij intussen Hanneke halen. Vraag niet de koets van het hotel, men hoeft hier niet te weten wie ik wil ontvangen.'

In opgewekte stemming reed Lodewijk naar Ulvenhout waar hij, nu komend van het zuiden, moeite had de hoeve van Stampers terug te vinden. Toen hij haar had ontdekt gaf hij de koetsier opdracht terug te rijden naar de herberg en daar te wachten. Hij liep om het mastbos heen en zag Hanneke met Stampers bezig op de akker achter het huis. Toen ze hem niet

opmerkte, riep hij haar en ze kwam aanstonds naar hem toegesprongen.

'Kom je me halen?' vroeg ze haar handen afvegend aan haar schort.

Hij antwoordde dat hij haar inderdaad voor een paar uur mee wilde nemen; in de koets zou hij vertellen wat er gaande was. Ze hing aan zijn hals en kuste hem. 'Ik wist dat je zou komen,' snikte ze. 'Maar je hebt zo lang gewacht. Het is drie weken geleden dat ik je geschreven heb.'

Weer zei hij dat hij in de koets alles zou vertellen, en vroeg dan of het beter was dat hij zelf aan Stampers zou vragen of hij haar mee mocht nemen.

Heftig schudde ze het hoofd. 'Nee, je moet hem niets vragen. Hij heeft je gezien, hij staat nu met gerekte hals te kijken of we achter de bomen te voorschijn zullen komen. Hij vertrouwt me niet meer. Weet je nog dat bij vrouw Halewein twee vrachtrijders bij het raam zaten? Een van hen heeft aan Stampers gezegd dat ik daar lang met jou ben geweest. Stampers wilde weten wie jij was en ik heb gezegd: een goede vriend. Ik heb hem gesmeekt er niets van aan mijn vader of aan Driek te vertellen, en dat heeft hij ook niet gedaan. Heel het dorp praat er nu over dat Hanneke een geheimzinnige rijke vrijer heeft. Leuk, hè?'

'En de vrouw . . .?' vroeg Lodewijk.

'Moeder Stampers begrijpt er misschien iets van. Tegen haar hoef ik niet te liegen, want ze vraagt niets. Nu ga ik me omkleden.'

'Zorg dat je er leuk uitziet . . .'

'Ik heb alles nieuw,' lachte ze. 'Een blauwe cheviot japon, een grijze mantel met zwart fluweelband op de kraag en de mouwen, en een zwarte strohoed. Loop om het mastbos heen dat Stampers je niet meer ziet, en laat de koets een eindje hier naar toe rijden.'

Ze had een kleur van opwinding toen ze een half uur later even buiten de dorpskom het portier openrukte en naar binnen wipte. Ze zag er keurig uit. Ze knoopte haar mantel los om de fraaie japon te laten zien; de zwarte glimmende strohoed zat vol bloemen en vruchten. Ze geurde naar reukzeep en naar iets van jeugd en lente. Het was mei; de sproeten op en langs haar neus waren weer duidelijk zichtbaar.

'Hoe vind je me?' vroeg ze.

'Lief, je ziet er schattig uit. Alles weer van de man van de wollen-stoffenfabriek?'

Ze knikte. De japon en de hoed had ze van moeder Stampers gekregen, de mantel had ze zelf betaald. 'Met de knopen en het fluweelband en de voering mee nog geen vijf gulden, Lodewijk.'

Toen hij vertelde dat zijn moeder in Breda met haar wilde praten, schrok ze. Hij stelde haar gerust: 'Moeder zal je onderfragen, wees dus niet te vlug met je antwoorden, en zeg geen dingen waar ze niets mee te maken heeft.'

'Ik begrijp het,' glimlachte ze. 'Je moeder is lief, maar ze is een echte dame. Als ik zeg dat we elkaar gekust hebben valt ze flauw.' Ze zette haar hoed af en legde hem tegenover zich neer. Hij zag de speels verlegen uitdrukking in haar ogen toen ze fluisterde: 'Doe aan jouw kant het gordijntje dicht, Lodewijk. Aan deze kant van de weg staan maar een paar boerderijen.'

Terwijl het oude paard in luie draf voortsukkelde vonden hun lippen elkaar in een lange kus, met korte onderbrekingen, van Ulvenhout naar Breda. Ze lag heel stil tegen hem aan, ze zei geen woord, hij hoorde alleen haar diepe gezonde zuchten. Haar ogen waren heel dicht bij de zijne, hij zag er een tederheid in die hij nooit zou vergeten. Toen ze Breda binnenreden maakte zij zich los uit de omarming. 'Doe het gordijn weer open,' fluisterde ze. Ze pakte haar hoed en zette hem op. 'Komen mijn haren er niet slordig onderuit?'

Hij duwde de springerige krulletjes wat terug.

'Zie ik er opgewonden uit?'

'Een beetje,' zei hij. 'Dat is niet zo erg, moeder begrijpt wel dat je zenuwachtig bent.'

Hij bracht haar naar de kamer van zijn moeder. Mathilde zat op een sofa met gestrekte rug en opgeheven hoofd, de bedeesde groet van Hanneke beantwoordde ze met een matte glimlach. 'Het is lang geleden dat ik je heb gezien,' zei ze op koele toon. En zich tot Lodewijk wendend: 'Ga jij naar freule von Euffelden, dat is hier dichtbij. Ik heb de freule geschreven dat wij haar graag na het souper een bezoek willen brengen; haar antwoord kon niet tijdig op de Meeuwenburg zijn. De freule weet dat jij komt.' Als een geslagen hond liep Lodewijk de brede trap af; hij voelde zich als een kwajongen op het college, die na een paar oorvijgen de klas wordt uitgestuurd. Bij freule von Euffelden, een oude dame met wie hij moest praten met behulp van een luisterhoorn, werd hij vriendelijk ontvangen, en een kwartiertje later op beleefde wijze de deur uitgezet. Die avond waren ze van harte welkom, het zou een saaie bedoening worden. Met zijn vader was hij al eens eerder in Breda geweest. De stād was vergelijkbaar met Den Bosch, maar ze had een andere, heel aparte sfeer. Lang bleef hij niet rondkijken. Bij een stalhouder huurde hij een open calèche en liet zich naar Princenhage, een statig dorp met een boeiend verleden, rijden. Het was heel genoeglijk. De zon stond stralend aan de hemel, maar ze was op die vroege dag in mei nog niet hinderlijk warm. De rijtoer vorderde nogal wat tijd zodat hij toen hij terug was in het hotel, zich moest haasten naar de eetzaal. Zijn moeder was daar al. Na hem kwamen nog enkele gasten binnen en als laatste de hotelhouder in zwarte geklede jas en met een gouden lorgnet op zijn neus. Hij nam plaats aan het hoofdeinde van de tafel. Voordat hij het vlees ging snijden zei hij: 'Met vreugde begroet ik mevrouw van Meeuwen

geboren jonkvrouwe Hölleflakke, en haar zoon meneer Lodewijk van Meeuwen, student in de rechten, die vanmiddag niet tijdig hier konden zijn om aan de middagmaaltijd deel te nemen.' Daarna noemde hij de overige gasten, veelal adellijke lieden en officieren. Een oude tafeldienaar met deftige spierwitte bakkebaardjes serveerde geruisloos.

Mathilde was in gesprek met haar tafelheer ritmeester Baldoon, een charmant man met een opgestoken knevel. Hij kende de Meeuwenburg en de ganse streek daar, hij kwam uit Zaltbommel. Na wat gezellig heen-en-weergepraat zei Mathilde: 'U kunt mij wellicht van dienst zijn met een informatie, ritmeester. Het gaat over Driek Vester, een jongen uit ons dorp, remplaçant voor de loteling Willem Verschueren uit Den Bosch. Om bepaalde reden zou ik graag willen wat deze Vester voor een man is. Kent u hem?'

'Vester is onze beste klant voor het cachot,' glimlachte de ritmeester. Daarna ernstig: 'Een deugniet, mevrouw van Meeuwen, het spijt mij dat ik u geen betere inlichtingen kan geven.' 'Ik dank u zeer voor uw openhartigheid, ritmeester. In het dorp vonden sommigen dat het met hem wel meeviel. Meer een losbol dan een slecht mens. Ik was er niet gerust op.' 'Nu ja,' zei Baldoon, 'hij is geen moordenaar, ook geen dief voor zover ik weet. Maar verder deugt er niets aan hem.' Hij boog zich wat dichterbij Mathilde toe, maakte in een brede glimlach zijn witte tanden bloot en zei met zachte stem: 'Als het ooit mocht gebeuren dat hij een van uw dienstboden aardig gaat vinden, waarschuw het meisje dan.'

'Ik dank u zeer,' zei Mathilde. Ze kon niet verhinderen dat ze even kleurde.

Baldoon was zo galant haar verlegenheid niet op te willen merken. Op badinerende toon zei hij: 'Ik zal de dag prijzen als het remplaçantstelsel wordt afgeschaft, mevrouw van Meeuwen.' 'Dat zou betekenen dat iedere loteling zelf soldaat moet

worden,' zei Mathilde. 'Ik weet dat men daarover praat, maar dacht u dat het ooit zo ver zal komen? Dat kan toch niet, ritmeester.'

'Ik geloof dat het wel kan,' antwoordde Baldoon. 'Men praat er niet alleen over, men drijft de regering in die richting te gaan; vooral het socialistische kamp propageert de persoonlijke dienstplicht. Maar ook anderen zijn er voor, u houde mij ten goede, ik hoor daar ook bij. Thans worden de korpsen voor een deel gevormd door remplaçanten. Sommigen zijn arme jongens, die soldaat worden voor een ander om wat te kunnen verdienen, anderen zijn beroepsreplaçanten en onder deze zijn velen van het kaliber als Vester. Het is tuig, dat men wel een uniform aan kan trekken, maar waar men nooit soldaten van maakt. Wat zouden we met die rekels moeten beginnen als het land in oorlog zou geraken?'

Na het souper wendde Mathilde zich tot meneer van Everdingen, de hotelhouder, met de vraag of hij wilde zorgen dat ze de volgende morgen om zeven uur gewekt werden, en dat een koets voor hen besteld werd. De koetsier, die hen naar Breda had gebracht, had ze niet meer nodig. Hij kon teruggaan naar Den Bosch, liefst nog diezelfde avond. Meneer van Everdingen mocht de man een goed drinkgeld geven. Ze wist niet hoe haar reis zou verlopen, het was waarschijnlijk dat zij een dag later in het hotel zouden souperen en de nacht doorbrengen. Meneer van Everdingen zou het allemaal regelen zoals mevrouw van Meeuwen het wenste. Hij begeleidde haar tot de brede trap waar hij met een diepe buiging afscheid nam. Mathilde tilde haar rok wat op en stevende statig naar boven met een brandend nieuwsgierige Lodewijk aan haar zijde.

'Hoe is het gegaan?' vroeg hij toen ze op haar kamer waren. Mathilde trok haar wenkbrauwen op: 'Ik meen dat ik jou vanmiddag een opdracht heb gegeven.'

Ja, dat was zo. Freule von Euffelden vond het bijzonder prettig dat zij die avond haar gasten zouden zijn.

'Dan moeten we niet treuzelen,' zei Mathilde. 'Het is bijna half acht. Ik heb nog een en ander te doen en we kunnen niet zo laat bij de freule aankomen.'

'Waar gaan we morgen heen?' vroeg Lodewijk.

'We gaan in Assebroek, dat is een klein dorp bij Brugge, een bezoek brengen bij de gravin L'Orante. De gravin is een Nederlandse, Penelope Berrel heet ze met haar meisjesnaam. Ze is van een heel oud geslacht uit het Stichtse land. Ik ben met haar in Sacré Coeur op pensioonaat geweest. Waar ik over ga praten vertel ik morgen. Ga nu naar je kamer en kom me om vijf minuten voor acht halen.'

'Is het echt nodig dat ik u vergezel?' vroeg hij.

'Waarom vraag je dat? Vind je het niet prettig?'

'Nee, ik vind er niets aan om er als een saaie Piet bij te zitten als u in die toeterhoorn roept. Met gewoon praten komt u er niet.'

Mathilde schudde het hoofd. 'Wat is dat nu voor een opmerking, Lodewijk? De jongelui van tegenwoordig durven alles te zeggen wat hen voor de mond komt. Je bent hier niet op je kast in Leiden en ik ben je hospita niet.'

'Nu ja,' zei hij, 'u bent toch ook geen vreemde voor me.'

Opeens zag hij haar ogen vol schrik. 'Je bent toch niet van plan naar Ulvenhout te gaan?'

'Doe niet zo dwaas, moeder . . .' zei hij korzelig.

'Ik dacht het even, het zou voor jou zo gek niet zijn. Het was meneer Lodewijk voor en na, meneer Lodewijk is haar toevlucht, haar afgod. Maar soms' - Mathilde wendde zich af om de spotlichtjes in haar ogen voor hem verborgen te houden - 'soms als ze heel vurig betoogde, zei ze alleen Lodewijk. Ze was vroeger al erg parmantig en zegvrij.'

Hij wist niet wat hij daarop moest zeggen, maar zij wilde hem

ook niet verder plagen. Haastig zei ze: 'Ik vind het goed dat je niet bij me blijft, ik heb dan een excuus om het bezoek niet lang te maken.'

Klokslag acht uur reed de soepel verende met twee paarden bespannen reiskoets weg bij hotel 'De vier Koninkskinderen'. Het was een mooie dag, de blauwe hemel had de kleur van de lente die in de zomer overgaat. Mathilde had goed kunnen slapen en was zeer opgewekt. 'Het is een verre reis,' zei ze. 'We houden de grote baan naar Antwerpen, waar we het middagmaal gebruiken en wat rusten. Daarna rijden we naar Gent en vervolgens naar Assebroek. Ik vrees dat we pas tegen de avond op het kasteel van de graaf L'Orante zullen aankomen. We lopen de kans dat we voor niets gaan, ik heb geen bericht kunnen sturen. Dan hebben we in ieder geval een mooie reis gehad, Lodewijk. Het is nog nooit gebeurd dat wij samen zo ver weg zijn geweest. En dat alles voor een kind waar mijn sentimentele zoon heel bezorgd over is. Je hebt je moeder gedwongen mee te doen in het komplot, en als we het niet goed spelen worden we aangeklaagd wegens hulpverlening bij het zich onttrekken aan de ouderlijke macht door een minderjarig meisje.'

'Dat zal wel meevallen,' dacht Lodewijk.

'Dat geloof ik ook, daarom heb ik doorgezet.'

'Is het uw bedoeling dat Hanneke op het kasteel gaat wonen?'

'Ja, dat is de bedoeling.'

'Weet ze dat?'

'Ik heb haar gezegd dat ik zou proberen haar in België onder dak te brengen. Waar het is weet ze niet. Dat kon ik haar niet zeggen, ik wist niet of het zou lukken. Ik heb er goede hoop op. De gravin L'Orante is een bijzonder charmante vrouw en ze houdt wel een beetje van avontuur.'

'U bent het er dus mee eens dat Hanneke geholpen moet worden.'

'Ja, daar ben ik het mee eens,' zei Mathilde. Er kwam een glimlach om haar mond. 'Daar heeft ze me overigens toe gedwongen. Ze heeft me eenvoudig een ultimatum gesteld: als ik niet kon beloven dat ik haar zou helpen, zou ze nog deze nacht verdwijnen. Onder geen voorwaarde wil ze trouwen met Driek Vester. Ze wil ook niet naar huis omdat daar voor haar alleen moeilijkheden en ellende te vinden zijn. Ze gelooft dat ze zich beter in België schuil kan houden dan in Nederland. Ik kan niet beoordelen of dat juist is, het kan best zijn.'

'Vond u haar brutaal?' vroeg hij.

'Ze was erg vrijpostig, ofschoon niet op een irritante manier. Ze weet precies wat ze wil en daar komt ze openhartig voor uit.'

'Hoe is uw indruk van haar?'

'Goed. Ik heb haar sinds die rampzalige dag toen ze bij ons het gele danseresje heeft weggenomen, niet meer gezien. Het was een vies kind, heel parmantig en ze had ook iets sympathieks. Ik kende haar nauwelijks terug, ze is keurig opgegroeid. Ze heeft me de oren van het hoofd gepraat en ik heb haar maar laten praten. Ze is verstandig, ze weet wat ze zegt. Ze is dooierlijk en ze heeft een sterke wil; dat is overigens al eerder gebleken. Als mijn oudste zoon niet infantiel was, zou ik haar op de Meeuwenburg willen nemen.'

Lodewijk schoot in de lach. 'Als uw zoon op slag zou genezen van zijn infantiliteit, zou uw man haar nog niet dulden op de Meeuwenburg,' zei hij.

'Dat is een moeilijk punt,' antwoordde Mathilde op ernstige toon. 'Wat we nu gaan ondernemen is eigenlijk helemaal fout. Ik heb er lang over nagedacht wat ik er mee aan moet. Er waren drie mogelijkheden: ik had je kunnen verbieden je met de kwestie in te laten, waarmee ik je zou gedwongen hebben je

woord te breken; ik had het geval met vader kunnen bespreken, wat een hoop herrie zou hebben veroorzaakt en geen enkele maatregel ten gunste van Hanneke zou hebben opgeleverd. Vader heeft een hekel aan dat meisje, nog meer aan haar vader. Pas kort geleden heeft hij de man van zijn grondweg moeten jagen. Ik vrees dat het nog eens tot handtastelijkheden zal komen. Vader heeft gedreigd dat als hij de man weer op het goed aantreft, hij hem met de paardezweep zal aflossen, waarna Bezems, een sterke bonkige vent, heeft gedreigd, dat als vader de hand naar hem durft uitsteken, hij hem naar de keel zal vliegen om hem de strot door te bijten. De derde mogelijkheid was dat ik de zaak zou onderzoeken om pas daarna een beslissing te nemen. Dat heb ik nu gedaan en ik ben besloten haar te helpen, om haar eigen bestwil en om grand-père. Hanneke is grand-père dankbaar dat hij zich over haar heeft ontfermd, maar ze vindt het erg dat zijn laatste maatregel verkeerd is geweest. Dat is veel haar eigen schuld, dat erkent ze ook. Ik kan me voorstellen dat het grand-père een schok heeft gegeven toen ze zei dat ze wel in Brussel of Antwerpen terecht zou komen. Stel je voor, een jong onervaren meisje zonder middelen van bestaan. Ik mag er niet aan denken wat er dan zou kunnen gebeuren. Grand-père heeft het goed bedoeld, en als zijn laatste maatregel wat ondoordacht is geweest, ook al omdat hij geen juist inzicht had hoe ze nu is, zullen wij het corrigeren.

Ik zal je nu mijn plan de campagne vertellen. Ik zal de gravin L'Orante vragen Hanneke op het kasteel te nemen. Vanaf de eerste dag zal ze Annette heten; haar achternaam moeten ze vergeten, zij moet hem zelf ook zo weinig mogelijk noemen. Ik zal de gravin iets van haar vertellen, niet alles; dat die sukkel van een zoon van mij verliefd is op dat meisje, hoeft ze niet te weten. Zit niet zo dwaas te grinniken, jongen. Hanneke heeft me geen intimiteiten verteld, daar heb ik ook niet naar ge-

vraagd, dat vond ik niet fair. Maar ik begrijp toch wel dat je onlangs met haar hebt zitten vrijen; gisteren ook toen je haar in Ulvenhout gehaald hebt. Het gebeurt meer dat jongens van onze stand te vriendelijk worden voor aardige dienstmeisjes; als het binnen de perken blijft is dat ook niet zo erg. Maar zo is het met jullie niet. Jij meent het en zij meent het ook. Jij bent haar afgod, haar ideale vriend. Met jouw pop heb je haar tuchthuisjaren veel draaglijker gemaakt. En later . . . ach nee, laten we daar niet meer over praten. Ik zeg je dit omdat ik niet weet hoe ik jou buiten mijn plan kan houden. Als de gravin Hanneke wil nemen zal ik haar vragen, of zij haar op een bepaalde dag in Antwerpen wil laten halen bij het posthuis. De postkoets naar Antwerpen vertrekt 's morgens om zes uur uit Breda, omstreeks het middaguur is ze in Antwerpen. Hanneke moet dus in de nacht uit Ulvenhout vertrekken. Het is niet te doen haar te laten lopen door het donker. Bovendien zal ze haar kleren willen meenemen, wat haar moet worden afgeraden. Ik kan haar beter geld geven om in België nieuwe kleren te kopen. Als ze alles achterlaat zal men niet zo vlug op de gedachte komen dat ze hem is gesmeerd. Maar hoe krijg ik haar van Ulvenhout naar Breda? Voor op je paard, Lodewijk? Zou ze dat durven? Ik vermoed van wel, maar ik ben zo bang om jou met dat meisje in een duistere nacht door een eenzame streek te laten rijden. Of hoef ik daar niet bang voor te zijn?

'Daar hoeft u niet bang voor te zijn,' lachte Lodewijk.

'Daar praktizeer ik dus nog over,' zei Mathilde. 'Als ik het doe omdat ik geen andere oplossing weet, moet je het ook zien als een blijk van groot vertrouwen in jou.'

'Dat zal ik doen,' beloofde Lodewijk zonder aarzelen.

'Dan blijft alleen nog over dat vrouw Bezems en die mensen in Ulvenhout door een man van gezag moeten worden ingelicht, dat zij zich over Hanneke niet ongerust hoeven maken. Bezems en Driek Vester zullen verschrikkelijk tekeergaan, daar

hoeven we ons niets van aan te trekken. Ik zal meneer pastoor vragen vrouw Bezems in te lichten; hij kan zich ook met de pastoor in Ulvenhout in verbinding stellen opdat deze dezelfde boodschap kan brengen aan de familie Stampers. De gravin en de pastoor zijn dus de enigen met wie ik vertrouwelijk moet praten, verder hoeft er niemand aan te pas te komen. Ik heb Hanneke gezegd dat ze onder geen voorwaarde mag vertellen wat ze gister in Breda is wezen doen.'

Lodewijk vond het een knap bedacht plan. Het was moeilijk te zeggen wat Bezems en Driek Vester zouden doen als ze zouden horen dat Hanneke uit Ulvenhout verdwenen was, maar zelfs als ze de justitie ervan op de hoogte zouden brengen, leek het uitgesloten dat het was uit te zoeken. Hanneke moest er dus op bedacht zijn dat ze in de postkoets aan niemand zei, dat ze onderweg was naar Assebroek. In die geest praatte hij met zijn moeder.

Mathilde knikte en zei: 'Alles moet zo stil mogelijk gedaan worden, en toch heel openlijk. Als Hanneke in haar zondagse kleren in de postkoets stapt is daar niets geheimzinnigs aan. Als ze in Antwerpen overstapt in de koets van de gravin en verdwijnt in het Vlaamse land, is ze niet meer terug te vinden. Ze moet dus gehaald worden in een eenvoudige koets zonder wapen of kenteken. Alleen de factor toeval kan ons een kool stoven, dat risico moeten we nemen.'

In Antwerpen gebruikten ze het middagmaal en bleven er een paar uur om de paarden rust te geven. Toen ging het verder over Gent naar Assebroek, een dorpje dichtbij de oude stad Brugge waarvan ze de hoge torens van verre konden zien. Het kleine renaissancekasteel, een sprookje van lieflijke schoonheid, lag diep verborgen in een prachtig park. 'De graaf is thuis, de vlag steekt uit,' zei Mathilde. De koets hield stil voor het bordes en een lakei kwam de brede trap afgedaald om het portier te openen. Hij bracht hen naar een kamer met veel

goud en wit en daar kwam enkele minuten later Penelope Berrel gravin L'Orante met uitgestoken handen op haar toe. De begroeting was zeer hartelijk. In vele jaren hadden ze elkaar niet gezien en maar weinig gecorrespondeerd. Mathilde had de gravin goed getekend, een charmante levendige vrouw, die de jaren niet zoveel verouderd hadden als Mathilde zelf. De graaf kwam de kamer binnen, een wat oudere landelijke man met een kale schedel en een korte grijze sik. Bijzonder snugger was hij blijkbaar niet, of erg vergeetachtig; het duurde even eer zijn vrouw hem aan het verstand had gebracht, dat hij met Mathilde kennis had gemaakt op de dag van haar huwelijk met Nicolaas van Meeuwen. Hij kreeg meteen een opdracht: of hij zo vriendelijk wilde zijn Lodewijk, na het souper, het kasteel en het park te laten zien. Dat wilde Lodewijk ook het liefst en een poos later vergezelde hij de graaf op diens trage tocht. De man sprak zachtjes en binnensmonds een typisch Frans met Vlaamse inslag, waar Lodewijk vrijwel geen woord van verstond. Dat kon hem weinig schelen, hij snapte wel wat de graaf wilde beduiden. Het kasteel was met exquisite smaak ingericht en het ruime park met eeuwenoude bomen leek een sprookjesbos. Het maakte een overweldigende indruk op hem.

Toen ze later terugkeerden zag Lodewijk aan de houding der dames dat de kwestie geregeld was; zijn moeder zag er blij en tevreden uit; in de ogen van de gravin zag hij nieuwsgierige aandacht en lichte spot. Moeder heeft haar meer verteld dan ze van plan was, of die slimme Penelope heeft gesnapt hoe het is, dacht hij.

De volgende morgen vertrokken ze weer vroeg. 'Hoe is je indruk?' vroeg Mathilde.

'Fantastisch. U had voor mij ook rustig een baantje kunnen vragen.'

Mathilde zei: 'Het is allemaal afgesproken zoals ik het je

gisteren heb verteld. De gravin zal Hanneke bij zich houden als tweede kamermeisje. Dan komt ze het minst met het andere personeel in aanraking, en kan de overgang naar het Frans geleidelijker gaan.'

Mathilde was veel stiller dan tijdens de heenreis. Maar heel in het kort vertelde ze iets van haar gesprek met de gravin. De tevredenheid om het gelukken van het plan was na een nacht geheel verdwenen. Het leek of ze bang was geworden voor mogelijke gevolgen van haar doortastendheid. Het plan was niet langer een spelletje. Lodewijk hoorde de onrust meeklinken in haar stem. Het avontuur begint haar te benauwen, dacht hij.

In Breda gebruikten ze op de kamer van Mathilde een eenvoudig souper; ze waren te laat aangekomen voor de gezamenlijke tafel. Daarna zei ze: 'Ik ga vroeg slapen, Lodewijk. Ik ben doodmoe. Morgenvroeg na het ontbijt ga ik naar Ulvenhout waar ik zal zeggen dat ik heb gehoord dat Hanneke een dienst zoekt in Den Bosch, en daarover met haar wil praten. De mogelijkheid dat ik zou komen heb ik haar voorgehouden. Zij zal doen of ze mij niet kent.'

'Moet ik hier op u wachten?' vroeg hij.

'Je veronderstelt toch niet dat ik je meeneem,' antwoordde ze. Even voor het middagmaal kwam ze terug uit Ulvenhout. Lodewijk zag terstond dat de beklemming geheel was geweken. 'Hanneke is een slim meisje,' zei Mathilde. 'Het kan allemaal veel eenvoudiger gaan. De keren dat ze naar huis is geweest, heeft ze steeds gereisd met de postkoets uit Breda naar Den Bosch, die omstreeks dezelfde tijd vertrekt als de postkoets naar Antwerpen. Stampers heeft haar altijd weggebracht met de boerenkar; hij ging heel vroeg omdat hij tijdig terug moest zijn om zijn vee te verzorgen. Dat doet ze nu weer, maar nu stapt ze in de postkoets naar Antwerpen. De laatste zondag voor haar vertrek zal ze overdag naar Breda gaan om een

plaats te laten reserveren. Ook de pastoor hoef ik niet in te lichten. Als ze niet thuis komt begrijpt haar moeder wel dat ze er tussenuit is gegaan. Ze vond het ook niet nodig dat de gravin L'Orante haar in Antwerpen laat halen, ze komt wel terecht in Assebroek. Maar dat vind ik een beetje gewaagd. Ik zal de gravin schrijven dat het vertrek twee weken verschoven is. Ik vind dit een goede oplossing; als ze vrijwillig en alleen naar Antwerpen gaat is daar niets op te zeggen. Ik heb alleen bemiddeld bij een andere dienst, dat is niet strafbaar.'

'Het zal wel in orde komen,' zei Lodewijk. 'Ik ben blij dat ik er met u over gesproken heb, en u erg dankbaar dat u hebt willen helpen.'

'Jij bent handig in het kiezen van je trawanten,' zei Mathilde, en hij hoorde de plaaglust weer meeklinken. 'Vroeger heb je grand-père voor je kar gespannen en nu je moeder. Ik heb getracht me voor te stellen hoe het gegaan zou zijn als jij er voor had moeten zorgen. Je zou haar in een stikdonkere nacht voor op je paard hebben gezet en bij Galder over een smokkelpaardje de grens zijn overgegaan. Dat zou een romantisch avontuur geweest zijn. Wat zou je verder gedaan hebben? Zou je geprobeerd hebben haar kwijt te raken bij een of andere boerderij, of zou je in een Kempisch bos een hol gegraven hebben om daar samen te gaan wonen?'

'Heeft ze nog iets gezegd?' vroeg Lodewijk.

'Ja,' zei Mathilde met typische nadruk. 'Ik moet je de groeten doen en zeggen dat ze jouw pop meeneemt naar het kasteel.'

Het verliep allemaal zoals het was gepland. Stampers bracht haar met de kar naar Breda waar hij om vier uur in de nacht aankwam, zodat ze nog twee uur in het posthuis moest wachten eer de koets vertrok.

'Het beste ermee,' zei Hanneke ontroerd. 'En nog eens hartelijk bedankt voor alles.'

'Ajuus,' antwoordde Stampers niet erg vriendelijk. Hij kon er zich maar moeilijk overheen zetten dat hij zijn goedkoop manusje van alles kwijt was.

In Antwerpen stond een eenvoudige koets al te wachten zodat ze meteen kon overstappen. Een paar weken later kreeg Lodewijk haar eerste brief uit Assebroek. Op haar stuntelige manier schreef ze dat ze het goed maakte.

Mathilde had een brief gekregen van de gravin L'Orante. Hanneke was nog te kort in Assebroek om al een gefundeerd oordeel over haar te hebben. De eerste indruk was gunstig, ze was vriendelijk, vlijtig en handig. Lodewijk zag haar in gedachten bezig op het kasteel, dat steeds meer tot zijn verbeelding ging spreken. Soms droomde hij ervan; dan nam hij Hanneke bij de hand en samen doolden ze door de somptueuze zalen en het prachtige park. Het begin was goed verlopen, maar zo bleef het niet. Toen Hanneke niet thuis kwam na beëindiging van haar dienst, verbaasde Bezems zich meer over de geringe onrust van zijn vrouw dan over het wegblijven van Hanneke. Een dag later werd hij wantrouwig, hij ging naar Driek Vester en toen bleek dat deze niet beter wist of Hanneke was naar huis gegaan, togen ze samen naar Ulvenhout.

'Is ze niet thuis?' vroeg Stampers verbaasd. 'Waar is ze dan?'

Ze waren naar Ulvenhout gekomen om hem dat te vragen.

Stampers schudde het hoofd als een man die er niets van begrijpt: 'Ik heb haar bij het posthuis gebracht. Ze zou met de postkoets naar Den Bosch gaan.'

Bezems en Vester waren met zijn verklaring niet tevreden. In de kortste keren hadden ze de grootste ruzie met Stampers, die de buurt bij elkaar schreeuwde en naar een hooivork greep. Tenslotte werden ze door toegesnelde boeren het dorp uitgeranseld. Voor Stampers was de zaak daar echter niet mee afgelopen; hij ging er over nadenken. Dat de geheimzinnige vrijer, die bij vrouw Halewein lang met Hanneke had zitten praten,

en de slanke jongeman die haar kort geleden mee naar Breda genomen had, een en dezelfde was, was heel waarschijnlijk. Hij herinnerde zich dat meneer Hölleflakke indertijd iets gezegd had over een zoon van gegoede mensen uit de buurt van Hanneke, met wie ze op niet te tolereren wijze was omgegaan. Met die rijke vrijer was ze er vandoor; als ze gewoon in een andere dienst was gegaan, zou ze zeker iets van zich hebben laten horen. Stampers was een fatsoenlijk man met verantwoordelijkheidsgevoel en toen hij enige tijd later naar de Bossche veemarkt ging waar hij Bezems in een herberg aantrof, vertelde hij hoe hij over de zaak dacht.

De varkensoogjes van Bezems vernauwden zich, de walgelijke man begreep dat de rijke snuiter alleen Lodewijk van Meeuwen kon zijn. Nog diezelfde avond stelde hij zich op bij de Plas, zó dat hij vanuit de Meeuwenburg gemakkelijk gezien kon worden. Wat hij verwachtte gebeurde. Nicolaas kwam naar hem toegereden op zijn zwarte hengst. Maar Bezems was niet bang voor de woedende hereboer, breeduit stond hij daar met opgestoken arm. Met een treiterende lach op zijn ongeschoren gezicht, riep hij: 'Waag het niet me te slaan, Van Meeuwen! Ik weet nu waar Hanneke is. Jouw oudste zoon houdt haar verborgen. Als ik morgen geen bescheid hoor ga ik naar de rechter.' Verdere uitleg gaf hij niet, brutaal liep hij over de grond van de Meeuwenburg naar de sluis om zo naar het dorp te gaan.

Nicolaas voelde een siddering van woede door zich heengaan, hij begreep dat Bezems sterke troeven in handen had. Zou die jongen zich dan voor de derde keer met die meid hebben afgegeven? Hij reed naar huis en wenkte Mathilde, die met Suzanne bezig was, hem te volgen. In zijn werkkamer blafte hij haar toe wat hij zojuist gehoord had. Mathilde, volkomen overrompeld, werd doodsbleek. Een moment bleef ze voor zich uitkijken en zei dan: 'Ik zal Suzanne in haar bedje leggen,

wacht hier even op me.' Het korte verwijl gaf haar zelfbeheersing terug, ze begreep dat ze eerlijk moest opbiechten wat er was gebeurd.

'Laten we gaan zitten, dan kunnen we rustig praten,' zei ze. 'Het is niet zo dat Lodewijk Hanneke verborgen houdt. Hij weet wel waar ze is, dat weet ik ook.' Toen vertelde ze hoe het was gegaan, waarbij ze de verantwoordelijkheid geheel op zich nam. Ze stelde het zo voor dat Lodewijk, die van grand-père had gehoord dat deze van plan was Hanneke met Driek Vester te laten trouwen, door de plotselinge dood van grand-père in verwarring was geraakt omdat hij niet wist hoe het plan zich verder had ontwikkeld. Hij was bij haar gekomen en ze hadden het samen uitgezocht. Hanneke was nu kamermeisje bij de gravin L'Orante in Assebroek. Nog een klein jaar, dan was ze meerderjarig en kon ze doen en laten wat ze wilde. Mathilde, ofschoon ze zag dat de spieren in zijn nek strak stonden van spanning, vertelde het rustig. Ze voelde dat ze de situatie meester was.

Toen ze was uitgesproken bleef het lang stil. Dan zei hij met harde stem: 'Het is een misselijke geschiedenis. Het is nooit voorgekomen bij de Van Meeuwens dat een vrouw haar man op die manier durfde tegenstreven. Het is schandelijk!'

'Ik heb je indertijd gevraagd geen aangifte te doen,' zei Mathilde. 'Meneer pastoor is voor Hanneke komen pleiten, het kind had er geen besef van wat ze had gedaan. Maar jij wilde niet luisteren. Zes jaar is ze opgesloten geweest, een veel te zware straf, dat vond grand-père later ook. Grand-père heeft gedaan wat hij kon om het onrecht zo goed mogelijk te herstellen.'

Nicolaas stond op, met grote stappen liep hij de kamer op en neer. Opeens laaide zijn woede weer op en hij schreeuwde: 'Ze was een dievegge!' Hij kwam vlak voor haar staan. 'Jij zult hiervan de consequenties moeten nemen!'

'Dat zal ik doen, Nicolaas.' Even wachtte ze en zei dan: 'Ik ben het met je eens dat ik niet buiten jou om had mogen handelen. Maar ik had geen keus; jij wordt al woedend als je de naam van dat meisje hoort. Denk even na. Zou jij het goed vinden dat zo'n kind, dat werkelijk tot een keurig meisje is opgegroeid, wordt verkwanseld aan Driek Vester? Jij kent die man toch.'

Met schuwe blik keek hij haar aan en begon weer de kamer op en neer te lopen. Haar laatste woorden brachten hem tot nadenken, toen hij weer bij haar kwam was hij veel rustiger geworden. 'Wat wil je er mee doen?' vroeg hij. 'Die schooier wil morgen bescheid horen of hij gaat naar de rechter. Een kind onttrekken aan het ouderlijk gezag, of kinderroof, ik weet niet wat ze je ten laste zullen leggen.'

'Ik laat me door Jan overvaren en ik ga met de pastoor praten,' antwoordde Mathilde. 'Je ziet het veel te somber in. Ik heb bemiddeld dat zij een andere dienst kreeg; dat is alles wat ze me ten laste kunnen leggen.'

De oude pastoor was zeer verrast toen op de late avond mevrouw van Meeuwen bij hem werd aangediend. Hij ontving haar in zijn werkkamer en luisterde naar haar sober relaas. Een glimlach gleed over zijn gezicht toen hij zei: 'Ik geloof niet dat u zich bezorgd hoeft te maken, mevrouw van Meeuwen. Hanneke heeft mij geschreven, ze heeft me ook geld gestuurd voor haar moeder.'

Even keek hij peinzend voor zich uit. 'Wat doen we met Bezems?' vroeg hij zich af. 'Ik geloof dat er maar één mogelijkheid is. Die man is alleen gevoelig voor geld.'

'Daar kunt u over beschikken,' zei Mathilde.

'Ik zal hem morgen bij me laten komen. Ik zal hem zeggen dat Hanneke het goed maakt, maar dat ze niet naar huis durft te komen omdat ze niet met Driek Vester wil trouwen. Ze heeft een deel van haar huur gestuurd voor haar ouders; dat zal ik

hem geven met de belofte dat dat vaker zal gebeuren. Zodra het mogelijk is komt ze naar huis, maar dat zal wel niet voor het volgend jaar zijn, ze is in België.'

'Zou hij daar genoeg mee nemen?'

'Als ik kan zorgen dat hij regelmatig wat geld krijgt, neemt hij er genoeg mee. Deze oplossing is niet erg fraai, mevrouw van Meeuwen, maar met die man kun je niet anders handelen. U kunt er zeker van zijn dat hij naar de rechter gaat, waarbij hij geleid wordt door de gedachte dat er wat aan te verdienen is. Het minste dat u kunt verwachten is dat men u dwingt de verblijfplaats van Hanneke te noemen. Dan eist hij dat ze terug komt, desnoods met de sterke arm. Hij kan haar hier of in de stad verhuren. Dat hij dat nooit gedaan heeft, kwam omdat hij bang was van meneer Hölleflakke.'

Het ging precies zoals de pastoor het had verwacht. Toen Bezems, met de twee zilveren schijven voor zich, hoorde dat Hanneke op een kasteel diende, was hij daar verrukt over. Driek Vester werd op hetzelfde moment verloochend. Het kostte de pastoor weinig moeite de vieze kerel tot zwijgen te bewegen. Hanneke was in volle vrijheid naar België gegaan. Als hij de rechter erover aansprak kon hij alleen maar zichzelf belachelijk maken, bovendien zou Hanneke dan geen geld meer sturen.

Mathilde vertelde aan Lodewijk hoe het was gegaan en zei dan: 'Ik heb met vader afgesproken dat ik deze kwestie met jou uit zou praten. Als je er op staat de paar gulden per week voor die man tot april zelf te betalen, geef het dan terug zodra je geld verdient. Vraag vader niet je het legaat van grand-père uit te betalen. En maak alsjeblieft een einde aan die geschiedenis met Hanneke. Tenzij je met haar wilt trouwen.'

'Als dat maatschappelijk mogelijk was zou ik niets liever doen,' antwoordde Lodewijk op korzelige toon. 'Ik vind nooit een vrouw waar ik zoveel van hou als van Hanneke. Ik vind

ook nooit een vrouw die zoveel van mij zal houden als zij het doet.'

'Dat zal wel meevallen,' zei Mathilde. 'De jonge vrouw, die bij jou past, komt wel. Je kunt niet met haar trouwen, daar is alles mee gezegd. Doe me het plezier, niet om de zoveel jaar de Meeuwenburg in opschudding te brengen met weer een nieuwe affaire met Hanneke Bezems. Moeder Stampers heeft van een wilde kat weer een normaal meisje gemaakt, de gravin L'Orante zal haar wat beschaving bijbrengen. Ook zij vindt wel een man, die bij haar past en die goed voor haar zal zijn.'

Nog een keer bracht Hanneke de Meeuwenburg in opschudding, maar daar was Lodewijk niet bij betrokken. Anderhalf jaar later kwamen de graaf en de gravin L'Orante naar het Stichtse land om het diamanten huwelijksfeest van Penelope's ouders mee te vieren. Op de terugweg brachten ze een bezoek aan de Meeuwenburg waar ze een nacht logeerden. Voorop de fraaie reiskoets met het wapen van de graaf op de portieren, getrokken door twee schimmels, daarachter de koets voor de kamenier en de kamerknecht. Nicolaas en Mathilde stonden op het voorplein om hun illustere gasten te begroeten, doch zodra Mathilde hen had verwelkomd, gleed haar blik naar het knappe meisje met het geliggouden haar, dat uit de tweede koets was gestapt.

Nicolaas vroeg fluisterend: 'Is dat meisje Hanneke Bezems?'

'Ja, ze is het,' fluisterde Mathilde terug.

'Dan ben ik blij dat die lummel niet hier is,' zei Nicolaas.

Die keer was Mathilde het volkomen met hem eens.

Annette en de kamerknecht zouden op de Meeuwenburg overnachten, maar zij kreeg wel toestemming haar moeder te bezoeken. Ze was een sensatie voor het dorp; dat begon al in de roeiboot waar Jan zijn ogen zat uit te kijken. 'God, god hoe is het mogelijk?' zei hij. 'Ben jij echt Hanneke Bezems?'

'Oui mesjeu, je suis Annette,' plaagde ze met een olijke glimlach.

Maanden later praatte het dorp er nog over dat ze Frans sprak alsof ze in Frankrijk was geboren.

Toen ze na het bezoek aan haar moeder en de pastoor weer terug was op de Meeuwenburg, kreeg ze kans te vragen: 'Is meneer Lodewijk er niet, mevrouw van Meeuwen?'

'Meneer Lodewijk is in Leiden,' antwoordde Mathilde op stoeve toon.

'Dat is jammer,' zei Hanneke. 'Ik had hem graag even gezien. Hebt u hem niet laten weten dat de gravin op bezoek zou komen?'

Mathilde was te beduusd om antwoord te kunnen geven, ze wendde zich van het meisje af. Hoe durft ze het te vragen, dacht ze. Als hij wel thuis was geweest hadden ze waarschijnlijk in het prieel gaan zitten vrijen.

Op veertien juli achttienhonderdvijfennegentig, enkele dagen na zijn vierentwintigste verjaardag, kreeg Lodewijk van Meeuwen zijn bul. Het was de eerste keer dat een Van Meeuwen van zijn geslacht een academische graad had verworven. Over hetgeen hij zou gaan doen als hij klaar was had hij veel nagedacht. Op de dag dat hij afscheid nam van de Sleutelstad had hij evenwel nog geen besluit genomen. De advocatuur stond hem niet aan; hij voelde er niets voor steeds op een of andere manier met de misdaad bezig te zijn. De magistratuur had soortgelijke bezwaren. Thuis blijven om zijn vader te helpen zou erg saai zijn; bovendien was hij bang dat als zij dag aan dag samen zouden zijn er spoedig botsingen zouden komen. Als juridisch adviseur aan een of andere instelling of onderneming verbonden worden, leek hem interessant; alleen al de vraag waar hij terecht zou komen was boeiend. Maar dat zou zijn vader wel niet goed vinden.

Vaak dacht hij terug aan hetgeen pater Ignatius vroeger had gezegd: Jij zult nooit een groot vechter worden voor een of ander ideaal, maar je zult wel sterk gespannen zijn op het leven. Van deze kenschetsing erkende hij dat er veel waars in was. Talloze keren had hij zich de vraag gesteld of er een ideaal was waar hij zijn leven voor in zou willen zetten. Er was er geen, althans hij zag het niet.

Toch was hij niet passief. Vooral in de laatste jaren was hij allerm minst een bleue jongen geweest, die zich door groot-schreeuwers in een hoek liet drukken. Met zijn scherpe opmerkingsgave, zijn grote interesse voor alle dingen van het leven, en een welbespraaktheid die steeds beter werd, domi-

neerde hij vaak tijdens disputen. De vernieuwing van het maatschappelijk leven waar pater Ignatius over had gesproken, was zich in de loop der jaren duidelijker gaan aftekenen. Rerum Novarum waarin Paus Leo XIII richtlijnen gaf voor een nieuwe maatschappelijke ordening, was verschenen en werd druk besproken. Ook andere aspecten van een zich vernieuwende wereld kwamen aan de orde. Sören Kierkegaard was een man die iets te zeggen had; de kunst zocht naar nieuwe uitdrukkingsmiddelen, de schilders vooral. De vrouwen vochten met verwoed elan om de knellende boeien van een eeuwenlange kneveling van zich af te werpen. Mannen als Abraham Kuyper en de priester Schaeepman trokken de aandacht door hun militante houding. Een veeg teken was dat de opkomst van het socialisme gepaard ging met een sterke geloofsafval; dit was eigenlijk onnodig en toch scheen het onvermijdelijk te zijn. De strijd van het socialisme tegen de kerken was voornamelijk gericht tegen verouderde maatschappelijke en sociale inzichten. Dat de kerken in dat opzicht in het verleden te kort geschoten waren, werd door velen als juist erkend.

Lodewijk volgde de ontwikkeling van de tijd met grote aandacht, waarbij het mentale verschil tussen pro en contra vernieuwers zijn grootste belangstelling had. Dat was wellicht het meest opmerkelijke facet in de voortstroming van de tijd. In Leiden stonden de partijen scherp tegenover elkaar: de vernieuwers die met tomeloos geweld alle oude decors wilden afbreken, contra de conventionelen, die het goede leven in al zijn uiterlijke vormen wilden behouden. Ofschoon hij niet diep godsdienstig was, verdedigde hij de stelling dat het menselijk gebeuren niet door mensen wordt geleid. De gevaarlijke electriciteit is in opmars en geen macht ter wereld houdt haar tegen. Er zijn al fysici, die durven verkondigen dat de mens uiteindelijk in staat zal zijn de bindende krachten van de natuur te ontbinden, om de vrijgekomen energie te kunnen ge-

bruiken voor het menselijk bestaan. Wat zou men er tegen kunnen doen, als men er iets tegen zou willen doen? Dat heeft geen zin; de mens voert bevelen uit, zo is het en niet anders. Al deze dingen volgde Lodewijk van Meeuwen met aandacht. Zijn nieuwsgierigheid wilde er alles van weten, maar het lag niet in zijn aard er daadwerkelijk mee bezig te zijn. Hij voelde er niets voor zich op te werpen als een paladijn, wat velen wel deden, voor de om een beter lot schreeuwende arbeidersmassa. Politieke en godsdienstige kwesties interesseerden hem het meest om de tegenstellingen en om het spitse vernuft waarmee geargumenteed werd. Hij geloofde dat voor de toekomst de voornaamste eis voor ieder zou zijn de persoonlijke aanvaarding van God, die het heelal heeft geschapen en de wereld heeft geleid vanaf het begin van haar bestaan. Veelbesproken begrippen zoals naastenliefde en rechtvaardigheid kan men niet omschrijven op schreeuwende affiches met eisen om meer loon en betere behandeling; zij moeten in de mens levende werkelijkheden worden.

Na het uitbundige feest op de Meeuwenburg vertrok Lodewijk in gezelschap van Willem Verschueren en van meneer Kolda, de gouverneur van Roland, voor een reis van drie maanden naar Italië. Dat zijn vader hem een reis zou aanbieden had hij verwacht, dat hij echter in gezelschap zou reizen van Willem Verschueren was geen moment bij hem opgekomen. De Bossche notariszoon had eveneens in Leiden rechten gestudeerd, maar hij had weinig omgang met hem gehad. Willem was jonger dan hij, een pedante praatjesmaker, die overigens wel iets in zijn mars had. Een vol jaar was hij ingelopen op Lodewijk, die zijn studie toch in een behoorlijke tijd had volbracht. Mathilde had het zo geregeld. Toen ze hem vroeg of hij ermee akkoord ging, was hij even heel verbaasd, om dan te antwoorden dat hij, ofschoon ze geen vrienden waren, geen

bezwaar had tegen deze reisgezel. Dat meneer Kolda als toezichthouder mee zou gaan, was uitstekend. De man, een beedeerde veertiger, was wat zeurig in zijn conversatie, maar hij wist veel. Een half jaar geleden toen Mathilde er ernstig aan begon te twijfelen of Roland het college wel zou kunnen volgen, was hij op de Meeuwenburg gekomen, tegelijk met juffrouw Adang, een kreupele onderwijzeres met een zonnig humeur, die Godelieve en Suzanne klaar zou maken voor het pensioonaat. Mathilde die het onmogelijk allemaal zelf kon blijven doen, had tot deze maatregel over moeten gaan. Wat Roland betrof bleek spoedig dat haar vrees gegrond was; de jongen was weinig intelligent en niet leergierig. Of meneer Kolda hem klaar zou kunnen krijgen voor de universiteit was voor hem zelf echter geen zorgelijke vraag; hij wilde naar de krijgsschool gaan als hij zestien jaar was.

De komst van meneer Kolda en juffrouw Adang bracht enige spanning teweeg. Nicolaas, ofschoon hij begreep dat hun aanwezigheid noodzakelijk was, had moeite met zijn houding tegenover deze mensen, ondergeschikten die men niet kon behandelen als dienstboden en knechts. Vooral Kolda, die in kennis hem verre de baas was, kon hij niet uitstaan. Later toen ze wat aan elkaar gewend waren, werd de verstandhouding beter. Lodewijk kon van begin af aan goed met Kolda opschieten. De man had het vermogen zijn functie te verbinden aan een zeer duidelijke persoonlijke vrijheid. Daarom vooral kon Lodewijk de man waarderen, maar ook om de prettige wijze waarop hij zijn kennis aan anderen overdroeg. Een week na zijn terugkeer uit Leiden vertrokken ze op een zonnige juli-morgen.

De reis ging over Breda, Antwerpen, Brussel naar Parijs waar zij enkele dagen zouden blijven. Een gesprek wilde nog niet op gang komen. Lodewijk had daar ook weinig behoefte aan. In zijn herinnering ging hij dezelfde weg met zijn moeder. Dat

was weer enkele jaren geleden, in welke tijd geen bijzondere dingen waren voorgevallen. De wens van Mathilde om de correspondentie met Hanneke te laten ophouden, had geen moeilijkheden veroorzaakt, want zij had zelf daartoe het initiatief genomen. Na haar eerste brief uit Assebroek, die hij vlug beantwoord had, volgden enkele maanden dat hij niets van haar hoorde. Toen schreef ze haar tweede, tevens haar laatste brief. Iets minder stunteling dan de vorige en met enkele foutloos geschreven Franse woorden. Ofschoon ze niet geloofde dat haar vader iets zou ondernemen nu hij geld kreeg van de pastoor, zou ze pas gerust zijn als ze meerderjarig was. Het geld dat wel van hem of van zijn moeder afkomstig zou zijn, zou ze teruggeven zodra ze dat kon. Daarna de mededeling dat ze niet meer zou schrijven, tenzij er iets heel bijzonders te vermelden was.

Hij hoefde niet terug te schrijven, maar deed het toch. Een vriendelijke brief waarin hij zei dat hij het geheel aan haar overliet of ze wilde schrijven of niet. Als ze moeilijkheden had moest ze het zeker laten weten. Van haar persoonlijk hoorde hij daarna niets meer; van zijn moeder, die regelmatig correspondeerde met de gravin L'Orante, vernam hij dat ze het goed maakte.

Nu reed hij dezelfde weg als toen. Na Antwerpen zouden ze niet naar rechts afbuigen, wat hij graag had willen doen. Om Hanneke, en om het kleine kasteel in het sprookjesbos terug te zien. Het had een overweldigende indruk op hem gemaakt, en hij was er te kort geweest. In zijn verbeelding was hij vaak met haar samen, in het park, of hij nam haar mee naar Brugge, de mooie oude stad waar hij veel over had horen praten. Merkwaardig was dat dichtbij Antwerpen, toen zijn innerlijke aandacht geheel naar Hanneke en het kasteel uitging, Willem Verschueren plotseling begon te praten over Driek Vester, die voor hem had gereplaceerd toen hij was ingeloot. De kerel

had een dikke duit gekregen op voorwaarde dat hij met een bepaald meisje zou trouwen. Daar was niets van gekomen en nu was de vent kort geleden - hij was weer soldaat voor een ander - in de stallen in Breda doodgetrapt door een schichtig paard. Willem Verschueren vertelde het verhaal met een zekere nadruk; in zijn lichte grijze ogen meende Lodewijk spot op te merken. Het bloed steeg hem naar het hoofd, maar hij wist zich vlug te beheersen. Omdat hij zekerheid wilde hebben of Verschueren iets van zijn geschiedenis met Hanneke afwist, zei hij: 'Daar weet ik wat van. Het ging om een meisje uit het dorp bij de Meeuwenburg. Zij is indertijd gevlucht om aan een huwelijk met die man te ontkomen.'

Hij zag geen spoor van verrassing of instemming op het smalle aristocratische gezicht van zijn reisgezel. Verschueren schokte met de schouders en zei: 'Jij weet er meer van dan ik.'

Wat was dit nu? Had Verschueren het verhaal, dat geheel buiten de sfeer viel van hun kalme conversatie, verteld omdat het hem toevallig in de gedachte kwam dat Driek Vester was doodgetrapt, of was hij op een of andere geheimzinnige manier beïnvloed door het sterke denken van Lodewijk aan Hanneke? Of speelde hij een naar spelletje? Hij was een typische jongeman, hoogbegaafd en met een krachtige wil, volledig man al op drieëntwintigjarige leeftijd. Hij zou het ver brengen; een rechter, een diplomaat of een staatsman zou uit hem groeien, maar wat hij ook zou worden, overal zou zijn persoonlijkheid domineren. Een aangenaam karakter had hij niet; een zelfzuchtige natuur, dat was nu al gebleken. Ofschoon hij de reis maakte op kosten van Nicolaas, had hij gevraagd om een plaats op de achterbank, hij werd duizelig als hij lang met zijn rug naar de paarden moest zitten. Om prettig te kunnen converseren zou het leuk zijn als Lodewijk tegenover hem plaats wilde nemen. Schertsend had hij er aan toegevoegd: 'Kolda

graag aan mijn linkerzijde, Lodewijk. Jij bent aan het weeïge gezicht van die man gewoon, ik niet.'

Lodewijk, inschikkelijk als hij was, had het goedgevonden. Later, toen hij erover na was gaan denken, zei hij: 'Ik geloof dat het verstandig is dat we tijdens de reis nu en dan van plaats verwisselen. Het gezicht van meneer Kolda irriteert mij niet in het minst, ik denk dat jij ook vlug aan hem zult wennen.' Deze terechtwijzing maakte in zoverre indruk op Verschueren dat hij niet meer openlijk blij gaf van zijn afkeer voor de gouverneur, zijn houding gedurende de hele reis bleef echter die van de telg van een voorname familie tegenover een om zijn kunde gewaardeerde ondergeschikte.

De dagen in Parijs vlogen voorbij met het bezoeken van musea en kerken, en met lange rijtoeren door de grote boeiende stad. Daarna ging de reis door Midden-Frankrijk naar Marseille vanwaar ze met een stoomboot naar Napels voeren. In deze stad vond een incident plaats. Volgens het reisplan zouden ze enkele dagen in Napels blijven om dan over de Via Appia, misschien wel de oudste, en zeker de mooiste weg van heel de wereld, naar Rome te gaan. Lodewijk echter wilde naar Castellammare, een oud zeeplaatsje in de buurt van Napels waar het stamslot van graaf D'Orini dichtbij gelegen was. Op de Meeuwenburg was het ter sprake gekomen, maar Mathilde had het hem ontraden. De oude gravin was overleden, het kasteel was onbewoond, het had dus geen zin er heen te gaan. Toen Lodewijk in Napels zei dat hij toch naar Castellammare wilde gaan, verzette Willem Verschueren zich er tegen; hij voelde er niets voor de wildernis in te trekken, bovendien was het gevaarlijk. Toen ook meneer Kolda het hem ernstig afried, wilde hij zijn plan zeker doorzetten, ofschoon hij begreep dat de gouverneur een bepaalde opdracht had. Toen ze bleven weigeren, zei hij op stugge toon: 'Goed, dan ga ik alleen.' Dat

durfden Verschueren en Kolda niet aan en de volgende morgen vertrokken ze al heel vroeg. Het werd een barre tocht, de weg was slecht, meer dan eens moesten de koetsier en de bijrijder van de bok af komen om rotsblokken op te ruimen. Ofschoon het plaatsje nauwelijks vijftien kilometer van Napels lag, waren ze er pas omstreeks het middaguur. Lodewijk herkende het slot tegen de berg van de foto, het zag er nog triester uit dan hij zich had voorgesteld. De spiraalweg erheen was niet berijdbaar voor de zware koets en daar Verschueren zich niet aan de brandende zonnehitte wilde blootstellen, vergezelde alleen Kolda Lodewijk op zijn afmattende tocht naar boven. Zwijgend liepen ze naast elkaar voort, zwijgend stonden ze voor het sombere bouwwerk. Het was er doodstil, zelfs geen vogel scheen zich te wagen in dit naargeestige oord. Terwijl ze nog rondkeken stak plotseling een oude vrouw haar hoofd door een kleine opening in de muur en riep iets met schelle stem. Even later werd de poort opengedaan door een sombere slordig geklede man met een zware grijze knevel. Zijn rechterhand omklemde de steel van een bijl. Kolda, die wat Italiaans kende, kon de man aan het verstand brengen wie Lodewijk was. Hij deed de poort wat verder open zodat ze naar binnen konden gaan. Na veel heen en weer gepraat met de man en de vrouw, die er bij was komen staan, begrepen ze dat de oude gravin zeven jaar geleden was gestorven. De graaf was daarna nog een keer in het kasteel geweest. Alles wat waarde had was er uit gesleept en verkocht. Van de jonge Hollandse gravin had de man gehoord, dat ze jaren geleden een paar maanden op het kasteel had gewoond; hij had haar nooit gezien.

Lodewijk en Kolda doorliepen de zalen waarvan in sommige het behang en het schilderwerk er nog goed uitzag; in andere was het vrijwel geheel vergaan. Ze klommen naar het terras waar Lodewijk het stenen bankje van de foto terugvond. Hier

had tante Charlotte gestaan met haar graaf, en zijn moeder tussen hen beiden in. De weelderige tuin was een woestenij geworden, onzegbaar triest. Vóór hen was de zee met haar prachtige groenigblauwe kleur; een uitzicht zo mooi als nergens ter wereld.

Toen ze weer beneden waren trachtte Kolda nog wat te weten te komen over de graaf, de oude mensen hadden nooit meer iets van hem gehoord. Ze mochten daar wonen, en ze hadden een klein lapje grond om wat groente en citroenen te kweken. In het kasteel en in de verwaarloosde tuin mochten ze niet komen, ze mochten niemand binnen laten, wat ze in de zomer toch wel eens deden om een paar centen te verdienen. Toen Kolda op een vraag van de man had uitgelegd dat hun koets beneden stond en dat nog drie andere personen daar waren, zei de oude dat zijn vrouw een paar kippen zou braden als ze geld hadden om te betalen. Het was een goed voorstel, ze hadden al begrepen dat er in een verre omtrek niets eetbaars te vinden was.

Voor ze later met vieren de spiraalweg afdaalden, wees de man naar de bijl, die hij tegen de muur had gezet. Die wilde hij leveren en nog een paar. Hij werd boos toen Lodewijk lachend te kennen gaf daar geen prijs op te stellen. Met opgeheven armen riep hij de Maagd Maria aan. Wat een domkoppen! Pistolen hadden ze nodig in dit oord van de wereld.

In de koets aten ze de kippen met brood en vruchten. Lodewijk liet Kolda de Italiaan overvloedig betalen en nam afscheid met een vriendelijke handdruk. Voor ze de bergweg opgingen staken de oudjes weer hun gevouwen handen op en riepen hun luide smeekbede de hemel in. Driftig zei de man dat ze moesten zorgen voor donker in Napels te zijn.

'Hij is ongerust over ons,' zei Lodewijk tegen de koetsiers.
'Hij wilde ons bijlen verkopen. Nog beter waren pistolen.'

Hij verbaasde zich over het antwoord: 'We hebben pistolen, meneer van Meeuwen. Maakt u zich nergens ongerust over.'

De terugweg ging wat vlugger. Dat was ook wel nodig, in de koets heerste een nerveuze stemming. Kolda zat onrustig heen en weer te schuiven en door het raam te gluren, Willem Verschueren was helemaal van de kook. Om zijn vrees neer te drukken praatte hij op luide toon: 'Ik heb je gewaarschuwd dat je hier niet veilig kunt reizen.' Hij bleef doorrazen over dat prachtige land van dieven en moordenaars tot Lodewijk er stug een eind aan maakte: 'Als jullie niet waren meegegaan, was ik alleen gegaan. Ik ben blij dat ik er ben geweest, ik zal dit nooit vergeten.'

In de stilte die er op volgde, was hij met zijn gedachten bij tante Charlotte. Hij zag zich weer naast haar voortstappen door de oude deftige stad, proberend zijn stappen aan te passen bij haar statige tred; haar lief gezicht als ze tegenover hem zat in de eetkamer. Er was iets niet goed met haar, dat wist hij nu zeker. Indertijd had hij het al heel merkwaardig gevonden, dat ze had gevraagd of Nicolaas het patriciërshuis met de inboedel wilde verkopen, en haar deel in Nederland beleggen. Haar deel van de Hölleflakke-juwelen mocht hij niet verkopen en haar ook niet toesturen. Zo was het gebeurd. Het was duidelijk dat tante Charlotte deze spaarpot in Nederland achter de hand wilde houden. In gedachten zag Lodewijk graaf D'Orini en een diepe woede welde in hem op. Hij had zich indertijd voorgesteld dat de graaf uitzinnig verliefd zou zijn op tante Charlotte. Hoe kon dat anders? Wat mankeerde er aan de man? Was hij tante Charlotte ontrouw, of was hij een gokker, die zijn vermogen had verspeeld? Het had geen zin er over na te denken, hij kende geen feiten.

Bijna vier maanden bleven ze weg, pas eind november toen de stormen over de polders loeiden, stopte de koets op het voorplein van de Meeuwenburg.

De maanden december en januari bleef Lodewijk nog op de Meeuwenburg. Met februari begon voor hem het werkzame leven als substituut-griffier bij de rechtbank in Den Bosch. Uiteindelijk had hij hiertoe toch besloten, en het was voor hem, een kleinzoon van rechter Hölleflakke, niet moeilijk geweest zijn aanstelling te krijgen.

Gedurende de maand december schreef hij zijn reisverhaal in zijn goed verwarmde kamer in de noordbouw, waar hij het uitzicht had over het wijde vlakke land. Vanaf zijn jeugd had hij veel gevoel voor tekenen; het uitwerken van zijn vluchtige schetsen en het daarna met waterverf kleuren van de tekeningen was een genoegen apart.

Mathilde kwam vaak bij hem zitten. Nieuwsgierig naar hetgeen hij had beleefd pakte ze de gereedgekomen vellen onder zijn handen vandaan. Toen ze zijn wedervaren in Castellammare had gelezen, zei ze: 'Je bent er dus toch heen gegaan, terwijl ik het je ontraden had.'

'Ik ben erg blij dat ik er ben geweest,' antwoordde hij.

'Je indruk was dus dat met tante Charlotte iets niet goed is. Ik kan je er wel iets van vertellen, ofschoon het me moeilijk valt er over te praten. Ik vrees dat je tante zal weggaan van haar man. Ze heeft vader gevraagd of hij uit wil zien naar een geschikt huis ergens in Frankrijk; ze wil niet naar Nederland terugkomen. Omdat alles heel stil moet gebeuren, vlot het niet erg; vader is er al enige tijd mee bezig. Hij heeft nu een tip gekregen dat in de buurt van Bordeaux een oud kasteeltje te koop is. Ik vertel dit in vertrouwen, Lodewijk.'

Het was even heel erg stil en dan zei hij: 'Ik heb dit voelen aankomen. Tante Charlotte schrijft bijna niet meer, en als ik een brief krijg is hij tam en triest. Ik vind het vreselijk erg voor haar.'

'Wat er gaande is wil ik je liever niet zeggen,' zei Mathilde.

'Wellicht vertelt tante Charlotte het jou zelf nog wel een keer.'

Een dag later zei ze: 'Ik moet je iets zeggen over Bezems. Vrouw Bezems is kort nadat jullie naar Italië zijn gegaan, gestorven.'

Dat had Lodewijk intussen van de stalknecht gehoord.

'De moeilijkheid was wat er met die man moest gebeuren. Geen van zijn kinderen wilde hem in huis hebben en toen is hij, omdat er toch iets moest gedaan worden, naar een rijks-werkinrichting overgebracht.'

De manier waarop ze het zei trof hem meer dan het feit zelf. Hoewel hij begreep hoe het was gegaan, vroeg hij toch: 'Heeft vader daar achter gezeten?'

Mathilde knikte. 'Indertijd heeft meneer pastoor de man tot zwijgen gebracht met een paar gulden iedere week; alleen met geld was bij Bezems iets te bereiken. Vader stond er op het geld zelf te geven met de bedoeling er controle op te hebben. Met vrees heb ik de dag van Hannekes meerderjarigheid tegemoet gezien; ik dacht dat vader geen week langer zou willen betalen dan noodzakelijk was. Zo was het ook. Meneer pastoor, ofschoon hij moeilijkheden vreesde, was het met vader eens. Het ging niet aan om die man zonder enige noodzaak geld te geven alleen om te drinken. Verstandelijk bezien is dat ook wel zo, maar het was toch een vervelende geschiedenis. Toen meneer pastoor Bezems heeft gezegd dat hij voortaan geen geld meer zou krijgen, is hij verschrikkelijk tekeergaan. Hij zou naar Assebroek gaan om Hanneke uit het kasteel te sleuren, en nog meer dreigementen heeft hij geuit. Het is bij dreigen gebleven, er is niets gebeurd. Wel heeft hij overal verteld dat Lodewijk van Meeuwen zijn dochter verborgen hield, en hoewel niemand hem geloofde was het toch erg onaangenaam. Tenslotte is hij veel erger gaan stropen dan hij de laatste tijd gewoon was. Hij werd steeds brutaler; op een keer

heeft hij 's nachts in de achtertuin alle rozestruiken uitgetrokken en in de rivier gegooid. Zijn klompen had hij met stro omwikkeld en zo is hij de tuin ingegaan. Het stro met de tuinaarde er nog aan, is bij de sluis teruggevonden. Je begrijpt dat vader woedend was. Die gespannen toestand heeft geruime tijd geduurd; later is het wat beter geworden, maar toen vrouw Bezems is gestorven heeft vader de kans aangegrepen om die man te laten opbergen.'

Het was even heel stil en dan zei Lodewijk: 'Ik vind het nogal erg.'

'Het lijkt erger dan het is, Lodewijk. De man is zijn vrijheid kwijt en hij moet hard werken. Maar hij wordt behoorlijk gevoed en hij krijgt geen drank meer.'

'Ik vraag me af,' zei Lodewijk, 'of wij het recht hebben die man dat aan te doen. In de kwestie met Hanneke hebben we gespeculeerd op zijn mentaliteit en zijn drankzucht. Had het anders gekund? Dat geloof ik ook niet. Of we hadden Hanneke moeten prijsgeven. Maakt ze het goed? Of weet u het niet?'

'Ze maakt het bijzonder goed,' zei Mathilde. 'Verleden jaar is het eerste kamermeisje van de gravin L'Orante getrouwd en toen is Hanneke in haar plaats gekomen. De gravin houdt erg van reizen en ze neemt haar overal mee naar toe. Ze is al in Frankrijk geweest, in Italië en in Spanje. In het voorjaar gaan ze naar Oostenrijk. Dat meisje ziet heel wat van de wereld.' Mathilde wachtte even en zei dan heel levendig: 'Ik moet je een pluim op je hoed steken voor hetgeen je voor dat meisje hebt gedaan. Ik ben mee in het komplot geweest en daar heb ik geen spijt van. En toch... het bezwaart me dat door ons toedoen aan die vagebond de vrijheid is ontnomen.'

Tijdens de kerstvakantie kwam Lodewijk zover klaar met zijn reisverhaal, dat hij zich kon veroorloven er met Roland en de zusjes op uit te gaan. Roland was nu twaalf jaar, hij was klein

van stuk maar hij vertikte het om op een pony te rijden. Een echt paard wilde hij hebben en dan hoefde het niet van het grootste soort te zijn. Zijn vader had een roodvos voor hem gekocht, een kalm betrouwbaar dier. Roland reed goed, hij zat op zijn paard als een generaal die voor de troepen uitrijdt. Roland had wel een ideaal voor het leven: officier wilde hij worden bij de huzaren; hij hoopte op ten minste een oorlog tijdens zijn militaire loopbaan. Godelieve en Suzanne bereden een pony, meneer Kolda een sloom koetspaard waar hij op zat als een houten klaas, met schrik in de ogen en kramp in de dijen.

Na nieuwjaar sloeg het zachte weer om. Vanuit het noordoosten kwam een felle kou aangewaaid, die het ondergelopen land rondom Den Bosch in een ijsvlakte veranderde. Bij de Deuterse weg waren ijsbanen gemaakt waar ze met zijn allen heengingen. De meisjes en juffrouw Adang met de dogkar, Lodewijk, Roland en Kolda te paard er achter aan. Lodewijk bereed een Arabische hengst, die zijn vader hem had toebedacht bij het behalen van zijn bul, doch die pas tegen nieuwjaar op de Meeuwenburg arriveerde. Hij werd er volkomen door verrast, na de dure reis naar Italië had hij zo'n kostbaar geschenk niet meer verwacht. Maar hij was er erg blij mee. De slanke vijfjarige hengst, Karoune, was heel vurig en toch voorzichtig, sterk en oergezond.

Er was een ijsbaan vlak langs de weg gelegen voor de adel en de notabelen, met daarnaast een tweede voor de burgerij; op de grote ijsvlakte schaatste het gewone volk. Het was een feest voor de kinderen, voor Roland vooral die zich vergaapte aan de prachtige officiersuniformen. Suzanne keek haar ogen uit naar een kunstrijderspaar, dat met gracieuze bewegingen allerlei figuren op het ijs toverde.

Met het ijsfeest was die winter voor Lodewijk nog niet voorbij. Toen de vorst begon te minderen viel een sneeuwtapijt in

vlokjes uit de hemel op de polder. Lodewijk liet de arreslee inspannen en gleed met de kinderen naar de dorpen in de omtrek. Een keer ging Mathilde mee. 'Weet je nog,' vroeg ze, 'dat we samen met de arreslee naar Rossum zijn geweest. Dat is lang geleden, je was pas op het college.'

Hij antwoordde dat hij zich dat heel goed herinnerde, en dat het jammer was dat niet ieder jaar voldoende sneeuw viel om er op uit te gaan. 'Het is zo romantisch.' 'Ik vrees,' zei Mathilde, 'dat de mensen zich meer en meer van de romantiek zullen gaan afkeren. Romantiek en een haastig tempo verdragen elkaar niet. Of denk jij daar anders over? Vind je het niet spijtig dat zoveel goede dingen zullen verdwijnen?' 'Er komen andere goede dingen voor in de plaats,' zei hij. 'Bovendien, wat zal ik er tegen doen? Ik vind het prettig te glijden in een arreslee, ik hou van mijn paard en ik vind de koets een aangenaam vervoermiddel. Maar ik zal straks even graag achter het stuur van een automobiël gaan zitten.'

'Dat meen je toch niet?' zei ze. 'Je zult toch niet zelf zo'n stinkende machine willen besturen? Het komt toch ook niet in je hoofd op, op de bok van een koets te gaan zitten.'

'Dat zijn we niet gewoon, maar het zou me niets kunnen schelen,' zei hij droog. 'We beleven het ook nog dat we met een machine de lucht ingaan.'

'Ach, jongen, je bent niet wijs. En zoiets zeg je rustig waar de kinderen bij zijn. Het zijn allemaal avonturiers, of tenminste lichtzinnige mensen, die zich met die dingen bezig houden.'

'Moeder, denk nu eens even na. Zijn de directeurs van spoorwegmaatschappijen en stoombootondernemingen avonturiers?' Ze was even stil en zei dan: 'Ik weet niet waar we heengaan. Maar vind jij dan ook niet dat al deze dingen God verzoeken is?' Hij peinsde even over de goede formulering van zijn antwoord: 'Ik geloof dat we het woord verzoeken moeten veranderen in bevelen, maar dan in omgekeerde zin. God heeft de

mensen bevolen het gas, de stoom en de elektriciteit uit te vinden. God heeft de mensen de plaatsen gewezen waar diep in de aarde de steenkool en de olie te vinden zijn. Dat heeft God altijd gedaan en dat zal Hij blijven doen. Ik vermoed dat u vindt dat mijn redenering op de grens van heiligschennis ligt, of het zelfs is.'

'Je bent niet wijs meer,' antwoordde Mathilde geërgerd.

'Het kan zijn,' zei Lodewijk met een plagerige glimlach, 'dat mijn infantiliteit waar ik al vele jaren aan lijd, hopeloos verdergerd is.' In de stilte daarna zag hij de reacties bij de kinderen. Roland had het gesprek blijkbaar niet gevolgd; over het witte veld zat hij te staren naar de soldaten van zijn verbeelding. Suzanne wees geëmotioneerd naar een haas, die over de blanke sneeuw vluchtte. Godelieve keek hem aan met peinzende ogen. Met een echt meisjesgebaar duwde ze de krulletjes wat dieper onder haar muts en zei: 'Jij weet al heel veel, Lodewijk. Als ik goed blijf opletten onder de les kan ik het misschien ook allemaal leren.'

Met februari nam Lodewijk zijn intrek in het deftige hotel 'De Gouden Kroon' in Den Bosch, waar hij twee appartementen tot zijn beschikking kreeg. Hierover waren op de Meeuwenburg langdurige gesprekken gevoerd. Nicolaas wilde voor zijn zoon een huis kopen in de binnenstad. Hij had het oog op een voorname behuizing in een stille deftige straat, met voldoende accommodatie ook als Lodewijk spoedig zou gaan trouwen. Mathilde was het eens met Nicolaas, dat het betrekken van kamers in een hotel slechts dan zin had als men noodzakelijk in de stad moest wonen en niet terstond de beschikking had over een eigen huis. Het paste een Van Meeuwen niet op kamers te gaan wonen als een oude vrijgezel. 'Bovendien,' voegde ze er glimlachend aan toe, 'is een eigen huis een stimulans voor het huwelijk.' Ze hoopte dat hij daar niet lang

mee zou wachten; er waren in Den Bosch en elders geschikte partijen genoeg. Als Lodewijk het zo wilde zien vond ze het goed dat hij zijn intrek nam in 'De Gouden Kroon' tot het huis was overgedragen en ingericht.

Lodewijk wilde het zo helemaal niet zien. Hij was overtuigd dat zijn moeder een heel rijtje namen van huwelijkskandidaten in haar hoofd had, die hem in de loop van de volgende maanden zouden worden toegefluiserd; de uitnodigingen voor avondfeesten zouden daarmee verband houden. Hij bleef zich verzetten en tenslotte zei hij: 'Ik weet nog niet hoe het met mij zal gaan. Ik moet iets gaan doen, maar of een functie bij de rechterlijke macht mij zal voldoen, betwijfel ik sterk. Ik heb er ook geen idee van of ik vlug of niet vlug zal trouwen. Daarom voel ik er niets voor een eigen huis, met al de rompslomp daaraan verbonden, te gaan bewonen. In 'De Gouden Kroon' is plaats genoeg voor een koets en voor Karoune. Ofschoon ik begrijp dat ik niet altijd op kamers kan blijven wonen, wil ik het toch voorlopig doen, waarbij ik niet graag de druk op me voel van een huis dat voor me gereed staat.'

Mathilde en Nicolaas gingen er fors tegenin: hij begreep er niets van, bovendien was hij ondankbaar, zei Nicolaas. Daar werd Lodewijk boos over. 'Ik ben niet ondankbaar,' zei hij stug. 'Ik weet dat ik bevoorrecht ben boven vele anderen; een Van Meeuwen neemt een hoge plaats in in het leven. Dat is niet abnormaal, maar toch benauwt het me. Zelfs als ik ga wonen in 'De Gouden Kroon', kan ik niet rondkomen van mijn wedde. Ik wil de toelage, die u mij graag zult geven, zo laag mogelijk houden.'

Nu was alles gezegd en het werd heel stil. Nicolaas zat somber voor zich uit te kijken, in de ogen van Mathilde was de grootste verbazing. Eindelijk zei Nicolaas: 'Wat zijn dat voor theorieën? Het is toch normaal dat ik voor je zorg. Voor jou komt ook de tijd dat je voor anderen moet zorgen. Of is het de be-

doeling dat ik je nu al een kapitaal geef waar je zelfstandig van kunt leven?’

‘Nee, dat is niet de bedoeling,’ antwoordde Lodewijk.

‘Het is de geest van de tijd, Nicolaas,’ zei Mathilde. ‘De jongelui van thans hebben geen gevoel meer voor orde, althans sommigen hebben dat niet. Lodewijk is een van hen, een van de ergsten, laat hem dus maar doen wat hij wil.’

Na dit gesprek volgden enkele verdrietige dagen, maar Lodewijk zette zijn zin door, hij nam zijn intrek in ‘De Gouden Kroon’. Daar begon het leven in een geheel andere daadwerkelijkheid dan in Leiden het geval was geweest. Er was geen sprake meer van studentikoze kolder en van praatjesmakerij. Het leven was ernstig en tegelijk heel vrolijk, en zeer interessant. Het hotel had dezelfde allures als ‘De vier Koninkskinderen’ in Breda. Tijdens de maaltijden in de deftige eetzaal zat de eigenaar, meneer van Swalmen, een pendant van meneer van Everdingen, aan het hoofd van de tafel. Ook de oude bediende met zijn witte bakkebaardjes en geruisloze tred, was een pendant. Er waren slechts enkele vaste gasten, officieren en leden van de rechterlijke macht, maar er was een druk bezoek van gelegenheidsgasten. De hoofdstad van de provincie was nog meer een centrum waar belangrijke zaken hun beslag kregen dan Breda. Onder de gasten waren departementsambtenaren, hoge officieren, ministers en zelfs prinses en prinsessen. De toon der gesprekken was hoffelijk onpersoonlijk, soms levendig bij een onderwerp dat de aandacht van allen had. Lodewijk nam er weinig aan deel, hij luisterde liever. Wat hem het meest opviel was dat deze mensen heel anders converseerden dan de studenten in Leiden. Ofschoon ook hier het fraaie woord kunstig werd beoefend, was er geen sprake van argumenteren om het argumenteren. Deze lieden waren realisten. Zij hadden hun standpunt bepaald: de deining in de wereld kan men niet in een ommezien tot bedaren

brengen; het was ook niet nodig verhitte mensen in koud water onder te dompelen. Te zijner tijd koelden ze vanzelf wel af; als ze te brutaal werden had men middelen ter beschikking om hun het zwijgen op te leggen. De geschiedenis kende meer bewogen perioden, maar nog altijd had het besef dat men een door God gewilde orde niet kan veranderen, gezegevierd.

In de avond zat Lodewijk graag voor het venster van zijn zitkamer, waar hij de markt, het grote Bourgondische plein, kon overzien, te lezen of alleen maar te peinzen. De speelse klanken van het carillon klonken door in zijn hotelkamer en hij neuriede de vaderlandse wijsjes mee. Het werk bij het gerechtshof was hem niet meegevallen, hetgeen hij overigens ook had verwacht. Zodra hij de zwarte toga om zijn schouders sloeg, had hij de indruk dat hij zijn eigen wezen verborg onder dit statige gewaad. Voor zijn gevoel was hij een administrateur van de misdaad, een bezigheid die niet strookte met zijn natuur.

'Heb je dan geen begrip voor de hoge waarde van het ambt van de soevereine rechter?' vroeg Mathilde.

'Ik begrijp het nut ervan, moeder, de noodzakelijkheid en hoogheid. De wereld kan het niet stellen zonder rechters, maar het past niet bij mij.'

Overigens was hij snel een bekende figuur geworden in de stad. Een slanke, knappe, goedgeklede jongeman, die zich met statige tred voortbewoog door de straten. De nieuwe koets, die Nicolaas voor hem had laten maken, gebruikte hij niet veel. Het gerechtshof was niet ver van het hotel vandaan, en hij vond het prettig om te lopen. Als hij een rondgang maakte om de stad heen, deed hij dat op Karoune. De wonden in haar aanzien, nadat de wallen waren weggegraven, waren nu geheeld; de stad zag er aan alle kanten weer ordelijk en proper uit. De intimiteit van haar beslotenheid lag voor de tijd van zijn be-

grijpen, daar wist hij niets van en hij had er ook geen gevoel voor. Deze open stad was hem liever. Nu kon ze ademen en uitgroeien; de krotten in de smalle steegjes konden worden opgeruimd. Zo was het goed, het ging alleen te langzaam. Hij hield ervan door de binnenstad te dwalen, en liep wel eens de prachtige kathedraal binnen. Als het goed weer was zat hij graag een poos op het hardstenen terras voor de deftige sociëteit. Daar dronk hij zijn groene pomerans en praatte met de garnizoenscommandant, met de officier van justitie, met de burgemeester, of met andere heren. Op een keer ging hij naar het oude patriciërshuis. Een der directeurs van de Verzekerings Maatschappij, een Bossche notabele, lid van de sociëteit, had hem voor een bezoek uitgenodigd. Tegen de oude gevel, die intact was gelaten, prijkte in gouden letters de naam van de Maatschappij; de geprofileerde architraven van de vensters waren vervangen door strakke banden blanke natuursteen; de grote glasramen hadden plaats moeten maken voor kleine ruitjes lichtgroen Engels glas. Het was duidelijk dat men het deftige aanzien van het huis had willen behouden en het toch had willen aanpassen aan het huidige doel.

De salon waar grand-mère vroeger haar Franse romans las, was nu ontvangkamer met nieuwe meubels op een effen rood tapijt. De vroegere eetkamer was zeer smaakvol ingericht tot directeurskamer; het goudleerbehang was met grote zorg gerestaureerd. De stallen waar Guido de paarden roskamde, waren kantoorlokalen geworden waar heren op hoge krukken voor hun lessenaar zaten.

De verdieping was zo grondig veranderd dat Lodewijk er zich niet meer kon oriënteren. Alleen de studeerkamer van grand-père, die op het oosten lag, kon hij terugvinden. Ze was in tweeën verdeeld door een met grauw papier beplakt schot. Van het voorste gedeelte waar vroeger het bureau van grand-père stond, was een koffiekeukentje gemaakt, met een geel ge-

verfd houten aanrecht, een tafeltje en een stoel. Niets op de vloer dan naakte planken, een lapje vitrage voor het raam; het gebloemde behang was overgewit, de vormen van het dessin waren nog te zien. Even stond hij voor zich uit te staren. In zijn verbeelding zag hij het moment terug toen hij bij grand-père zat om hem te vertellen hoe het in elkaar zat met het geld van Hanneke. De kamer kwam weer tot leven. Het donkere behang, de statige pluche gordijnen, het marmeren inktstel met bronzen engeltjes, het dikke tapijt, en grand-père met zijn moe bleek gezicht en de streng-goedige ogen. Na de bezichtiging van het huis wilde meneer van Ogtrop hem niet loslaten voor ze een glas wijn hadden gedronken en een sigaar hadden gerookt. Lodewijk, die zelden rookte, accepteerde een kleine sigaar, en dronk met zijn gastheer een glas bourgogne in de directiekamer. 'Wij zijn erg gelukkig met dit pand,' zei meneer van Ogtrop. 'Het is groot, in de tuin kunnen we nog heel wat bijbouwen. Dat zal ook nodig zijn, onze Maatschappij wordt steeds groter. Veel is intact gelaten en veel is verbouwd. Heeft het u verdriet gedaan dat het huis van uw grootouders zo is verzakelijkt?'

'Ik ben nog wat jong voor nostalgie,' glimlachte Lodewijk. 'Het bezoek heeft herinneringen aan vroeger bij me opgeroepen, het heeft me geen verdriet gedaan. We kunnen de tijd niet stilzetten, evenmin terugroepen. Ik stel me voor dat over een halve eeuw het hier weer heel anders zal uitzien dan nu.'

Toen na een paar maanden bleek dat Lodewijk een sterke neiging vertoonde een openbaar kluizenaar te worden, greep Mathilde in. Op de adressen waar hij zijn kaartje slechts hoefde af te geven om er zeker van te zijn dat hij zou worden uitgenodigd voor een avondfeest, of tenminste voor een bezoek, had hij niets van zich laten horen. Hij bepaalde zich tot zijn werk bij het gerechtshof, wat dwalen door de stad, nu en dan

een half uurtje op het terras van de sociëteit, en veel op zijn kamer zitten. De zondagen bracht hij door op de Meeuwenburg. Deze kalme bezigheden zouden hem meer kwaad dan goed doen, meende Mathilde. Haar methode om er wat meer vuur in te brengen was heel typisch. Ze stuurde Willem Verschueren, die zich voorbereidde op de diplomatieke dienst en om die reden vaak in Den Haag was, op hem af. Kort na de Italiaanse reis hadden zij elkaar nog een keer ontmoet, daarna niet meer. Het was voor Lodewijk dan ook een min of meer onaangename verrassing toen zijn reisgezel zich onverwacht bij 'De Gouden Kroon' liet aandienen. Na de wat vormelijke begroeting praatten zij een poos over de onvergetelijke reis, waarna Willem Lodewijk uitnodigde tot een bezoek bij de Verschuerens.

Van het bezoek, dat hij niet kon weigeren, stelde hij zich niet veel voor, maar het viel toch mee; vooral mevrouw Verschueren, die hem deed denken aan bonne-maman van Meeuwen, was aardig. De notaris was zonder twijfel het voorbeeld geweest voor Willem. Een protserige eigengereide man, die evenmin als zijn zoon genuanceerd kon denken. Maar hij was wel geestig en ad rem.

Het hernieuwde contact met zijn reisgezel had voor Lodewijk tot gevolg dat hij zich meer onder de mensen ging begeven. Willem kwam regelmatig, waarbij hij niet de indruk maakte dat hij zich wilde opdringen. Hij praatte over alle mogelijke dingen met een gemak of hij het ganse weten in zijn mars had. Zelden waren zij het samen eens, maar het was juist om deze tegenstelling dat Lodewijk met hem bleef omgaan. Verschueren irriteerde hem en wekte zijn strijd lust op - pas later zou hij uit een plagerige opmerking van zijn moeder begrijpen dat zij er achter had gezeten. Willem kon paardrijden, maar hij deed het niet graag. Het was echter een feest voor hem om in de koets te zitten, en daar hij niet steeds kon beschikken over

de koets van zijn vader gingen ze vaak rijden in de koets van Lodewijk.

Ze maakten rijtoeren door de stad en naar de dorpen in de omtrek, druk converserend over vele onderwerpen. Willem Verschuieren luchtte zijn kennis in citaten van dichters en schrijvers en commentarieerde nu en dan het inzicht van de auteur. De voortstroming van de tijd, waar Lodewijk zo op gespannen was, zei hem niet veel. Deining was er altijd geweest in de wereld; een sterke deining zoals nu werd verwacht door het opdringen van het proletariaat, was te vergelijken met de golfslag op zee tijdens een storm. Altijd raakt de storm uitgewoed en dan is de zee weer glad. De meest waanzinnige stelling is die van het christendom, welke zegt dat alle mensen broeders van elkaar zijn. Op een keer toen hij de zegeningen van de Loge van Vrijmetselaars verkondigde, werd hij onderbroken door Lodewijk die op stugge toon zei dat hij over dat onderwerp niet wilde discussiëren.

Willem was een ogenblik verbluft en barstte dan los: 'Jij bent een kleurloze schaapskop. Jij interesseert je zogenaamd voor alles, doch in werkelijkheid gaat alles langs je heen.'

'Ik interesseer me niet voor álle dingen,' antwoordde Lodewijk. 'Sommige staan me van nature tegen, ik wil er niet mee te doen hebben. Heel veel zaken die jij helemaal zeker weet, weet ik niet zeker, ofschoon ik ze wel ken. Jouw geest is flitsender, scherper dan de mijne, dat erken ik. Jij bezit overvloed aan intellect, maar je komt gezond verstand te kort. Nooit lukt het jou andermans gedachten te volgen vanuit het standpunt van de ander.'

Willem nam Lodewijk mee naar vrienden en bekenden in de stad. Aanvankelijk wat beschroomd overwon hij zijn verlegenheid toen hij ontdekte hoe prettig het was met veel mensen op vriendschappelijke wijze om te gaan. In september toen zij pas terug waren van een studentenfeest in Leiden, gaven zij

hun kaartje af bij dokter Frankenstadt. 'Bianca is terug uit Angoulême waar ze op pensioonaat is geweest,' zei Willem. 'Ik herinner mij haar uit de tijd toen zij een meisje was van twaalf jaar; ze zal nu negentien of twintig zijn. Een allerliefst kind met prachtig kastanjebruin haar en donkere ogen. Men zegt dat ze is opgegroeid tot zulk een etherisch wezen als men alleen in de droom aanschouwt.' Lodewijk had nooit iets gehoord over Bianca Frankenstadt. Wel herinnerde hij zich haar vader, die een poos nadat Roland was geboren, door dokter Brandecourt in consult geroepen was bij een dienstbode op de Meeuwenburg. De toen al befaamde chirurg had het meisje zelf in zijn koets meegenomen naar het ziekenhuis, waar hij haar met gunstig gevolg had geopereerd. Hij herinnerde zich de scherp getekende met zwierige, al vergrijzende manen omkranste leeuwepok heel goed. Een man die men niet makkelijk vergeet. Hij herinnerde zich ook de nonchalance van de dokter. Zijn moeder mocht hem niet; voor haar gevoel stond hij te ver af van de mensen; het kon hem niet schelen of hij te doen had met een Hölleflakke of met haar dienstbode. Willem vertelde nog dat dokter Frankenstadt zich een kleine dertig jaar geleden in Den Bosch had gevestigd, waar zijn uitzonderlijke bekwaamheid heel vlug was gaan spreken tot de verbeelding van de bevolking. Hij werd meer gevreesd dan bemind; zoals vele hoogbegaafden was hij een moeilijk man.

De uitnodiging kwam veertien dagen later. Ze waren niet de enige bezoekers, nog vier bekende jongelui werden de salon binnengeleid, waar mevrouw Frankenstadt met haar dochters Bianca en Lucia - een meisje van zeventien jaar - en haar achttienjarige zoon Charles hun gasten ontvingen. De ouders van mevrouw Frankenstadt waren Italianen van origine; dat was goed aan haar en aan haar kinderen te zien. Er werd gepraat, gemusiceerd en gesnoept; het was heel onderhoudend, maar niet gezellig. Een zekere gedwongenheid, die vooral Lodewijk

een onbehaaglijk gevoel gaf, bleef lang voortduren. Pas toen de dokter zich omstreeks tien uur bij het gezelschap voegde, werd het beter. Zijn vergrijzende manen van twaalf jaar geleden waren wit geworden, overigens was hij dezelfde gebleven. Een vitale levendige man. Zijn scherpe ogen onder borstelige wenkbrauwen priemden van de een naar de ander, en dwaalden dan weer af naar dingen, die alleen voor hem te zien waren. Er ging iets van hem uit dat beklemde en tegelijk ontspande; Lodewijk, die dat heel sterk voelde, vond hem de meest interessante man die hij in zijn leven had ontmoet. De dokter was geen aangenaam causeur, maar elk woord was de moeite waard om naar te luisteren. Hij was zeer openhartig, soms op het onbeleefde af; zijn humor was scherp als naaldprikken, maar hij kon ook onverwacht uitbarsten in een zware gulle lach. Bianca sprak het mooiste Frans dat hij ooit had gehoord, ze zei echter niet veel, ze was erg gereserveerd. Zij was niet het type vrouw zoals tante Charlotte, en in ruwe afschaduwing daarvan Hanneke Bezems, waar zijn voorkeur van nature naar uitging. Haar gezicht had een licht bruinachtige glans; het laatst had haar schoonheid iets fondantachtigs. Soms ontmoetten hun blikken elkaar een moment; hij meende in haar donkere ogen sympathie of tenminste belangstelling op te merken. Daar was hij overigens al aan gewoon geraakt. Overal waar ze kwamen kreeg hij dezelfde indruk: Willem Verschueren vond men een arrogante toch niet onsympathieke jongeman, en voor hem had men vriendelijke aandacht. Nadien ontmoette hij Bianca Frankenstadt vaker, bij haar thuis of elders, en steeds was ze op een bepaalde manier voorkomend. Er scheen een sterke invloed van haar uit te gaan, althans hij begon steeds meer aan haar te denken. Ben ik verliefd? vroeg hij zich af. Dat wist hij weer niet. Wanneer zal ik nu eens ooit iets zeker weten? Dat verscheidene jongelui om haar heen fladderden, was hem uiteraard bekend; het was voor

hem juist een reden om zich wat achteraf te houden. Dat Willem dol verliefd was op Bianca was vermakelijk en tegelijk tragisch. Willem was geen mededinger; al bood hij haar een gouden paleis aan, dan zou ze hem nog niet accepteren.

Op nieuwjaarsdag toen hij in geklede jas met de hoge hoed op, de witte handschoenen aan, zich door de stad liet rijden om hier en daar zijn kaartje af te geven, en bij de beste relaties even naar binnen te wippen om met een handdruk nieuwjaar te wensen, steeg hij ook bij dokter Frankenstadt uit de koets. Nadat hij aan de beleefdheid had voldaan en zich terugtrok om anderen gelegenheid te geven de dokter en mevrouw Frankenstadt hun goede wensen aan te bieden, was hij even met Bianca alleen. Hij was niet in het minst nerveus of gespannen; wat hij zei was ook voor hem zelf verrassend: 'Ik zou wel eens graag met je willen praten, Bianca. Of schrijven. Wat is het beste?'

Er kwam een glimlach in haar mooie ogen toen ze hem aankeek. Zachtjes zei ze: 'Mij dunkt dat praten prettiger is dan schrijven, ofschoon schrijven ook een bepaalde bekoring heeft.' Even stond ze voor zich uit te kijken en zei dan: 'Ik zal er over nadenken en je laten weten waar ik de voorkeur aan geef.'

Een week later verraste ze hem volkomen toen ze zich na het souper bij 'De Gouden Kroon' liet aandienen. Geschokt omdat hij dit zag als een vergrijp tegen de welvoeglijkheid, keek hij haar bedremmeld aan, en dan de hotelbediende, die zich met een beleefde buiging verwijderde. Maar zij scheen daar anders over te denken. Met een glimlach in de ogen kwam ze de kamer in. 'Zo, Lodewijk van Meeuwen, hier ben ik dan. Ik ben naar het hotel gekomen omdat ik niet weet waar anders we rustig kunnen praten. We kunnen ook buitenom de stad gaan wandelen, maar ik wil liever eerst weten wáár je over wilt praten.' Hij wees naar een fauteuil bij het raam en nam tegenover haar plaats. Haar zachte melodieuze stem zong in hem na.

Hetgeen ze gezegd had klonk erg verstandig, en hij vond haar gracieuze parmantigheid ook wel grappig. Ze was vanaf haar twaalfde jaar in Frankrijk geweest; zou ze niet weten hoe het hoorde? Als haar moeder dit te weten kwam zou er wat voor haar opzitten. Of heersten er bij de Frankenstadts andere wetten dan de normale? Ze zag er lief uit in haar lichte winterkleding en toen ze haar voile losknoopte en over haar hoedschoof, zag hij de fraaie lijnen van haar gezicht. Sterk viel hem haar teint op, de matte lichtbruine glans, die hem deed denken aan een oude icoon.

Beseffend dat het gesprek in deze omstandigheden niet lang mocht duren, zat hij te denken over een korte duidelijke formulering. Maar toen hij begon te praten zei hij geen fraaie volzinnen. Hij was nerveus, gespannen, en diep geroerd; dit moment was heel belangrijk. Met zachte stem, jongensachtig verlegen, zei hij dat hij vanaf het moment dat hij haar voor het eerst had gezien niet meer rustig was geweest. Hij had niet toegegeven aan sentimentele opwellingen, integendeel, hij had zichzelf zwaar beproefd. Nu wist hij zeker dat hij van haar hield, hetgeen de vraag of zij met hem wilde trouwen een redelijke basis gaf. Dat was het dus, hij was al uitgepraat.

Even was het stil en dan klonk haar lach als een klokje door de kamer. Ze zei: 'Ik verwachtte dit, anders was ik niet gekomen. Toen ik vertrok uit Angoulême begreep ik dat het echte leven nu zou beginnen. Mijn moeder zei dat ik vlug gevraagd zou worden en dat ik voorzichtig moest zijn. Hoe moest ik voorzichtig zijn? Ik ben pas een half jaar thuis en ik heb al zoveel aanzoeken gehad dat ik er geen raad mee weet. Ik kan maar met één man trouwen en welke moet ik kiezen? Als ik bij mijn verstand te rade ga kom ik er niet uit. Kan men het geluk van het leven lezen uit vurige minnebrieven? Is de mededeling van een van hen, dat hij op zijn knieën naar me toe wil komen, en verder heel zijn leven op zijn knieën naast me

wil zitten, van belang? Hij zegt dat de schoonheid van Cleopatra volkomen wegvalt bij mijn schoonheid. Wil deze jongeman een vrouw voor het leven of een schoonheid, waar hij op den duur leren kniestukken voor zal moeten aanschaffen? Ik weet niet hoe ik voorzichtig moet zijn, ik geloof wel dat ik vertrouwen mag hebben in iets van me zelf dat zeer duidelijk adviseert. Ik dacht: als Lodewijk van Meeuwen me vraagt, zeg ik ja. Misschien vraagt hij me niet. Maar je hebt het wel gedaan en ik zeg dus ja. Je hebt het leuk gedaan: ik zou graag even met je willen praten, of zal ik je een briefje schrijven? Ik was erg benieuwd hoe jij het zou zeggen. Je hebt het goed gedaan. Je hebt gewacht tot je zeker wist dat je van me hield, en toen vond je dat je graag op een redelijke basis steunde.' Ze stond op uit haar fauteuil. 'Ik ga nu, want ik heb gezien hoe onrustig je werd toen ik binnenkwam. Ik weet dat het niet gepast is dat ik hier ben gekomen, maar daar trek ik me niets van aan. Wat moet er nu verder gebeuren? Nu komen uiteraard een serie plichtplegingen aan de orde. Daar is niet aan te ontkomen. Toen hij aarzelde met zijn antwoord, zei ze: 'Het lijkt me het beste dat je me schriftelijk ten huwelijk vraagt. Als het mag met geen woord over schoonheid of smartelijk verlangen. Dat zal ik dan aan mijn ouders zeggen, en erbij vertellen dat ik je aanzoek accepteer. Daarna zullen jouw ouders wel bij ons komen en wat moet er nog meer gebeuren? Wil je vlug trouwen, of wil je nog een poos wachten?' 'Nee, ik wil niet lang wachten, Bianca. Begin juli word ik zesentwintig jaar. Omstreeks die tijd, dacht ik.' 'Dat vind ik goed, Lodewijk. Ik ben pas twintig geworden. Dat weet je trouwens, je bent me komen feliciteren.'

Even was het stil. Ze keken elkaar aan met vriendelijk gespannen blik; als reactie op het bijna zakelijke gesprek voelden ze nu de ontroering in zich binnendringen. Hij pakte haar kleine hand en kustte die met kalme tederheid. Ze keek naar

hem op en pakte zijn hoofd met beide handen vast, toen kusten ze elkaar op de mond. Hij proefde de zachte koelte van haar lippen en met een flits kwam Hanneke voor zijn geest: haar weke vochtige mond en zijn gulzigheid. Zo zouden Bianca en hij elkaar nooit kussen. 'Nu gaat het gordijntje weer dicht,' zei Bianca toen ze de voile over haar gezicht schoof.

'Bianca Frankenstadt,' zei Mathilde, en hij hoorde dat ze de keuze heel verrassend en een beetje teleurstellend vond. 'Ik heb gehoord dat zij een mooi keurig opgevoed meisje is.'

'Frankenstadt?' zei Nicolaas. 'Dat is die gekke dokter.'

'Dokter Frankenstadt is allerm minst gek,' zei Lodewijk.

'Nu ja, ik bedoel een zonderling,' verbeterde Nicolaas. 'Die man is heel knap. Een genie, ook in het uitschrijven van rekeningen. Toch geloof ik niet dat hij gefortuneerd is. Men zegt dat hij smijt met het geld.'

'Ik weet er niets van,' zei Lodewijk.

Dat waren bijkomstigheden, meende Mathilde. Belangrijk was dat Bianca en hij elkaar gevonden hadden in echte liefde. Lodewijk zag haar glanzende ogen vol blijde verbazing. Ze is er enorm door opgelucht, dacht hij. Ondanks alle verzekeringen dat ik niet met Hanneke zal trouwen, leefde ze altijd in vrees dat haar infantiele zoon dat toch nog eens zou doen.

Drie dagen na zijn zesentwintigste verjaardag trouwde Lodewijk van Meeuwen met Bianca Frankenstadt in de Kathedraal in Den Bosch. Ze gingen wonen in het huis dat Nicolaas al voor zijn zoon had willen kopen voor deze zijn intrek nam in hotel 'De Gouden Kroon'. De eerste maanden van hun korte verloving waren ze vrijwel iedere avond op visite geweest. Nicolaas, en vooral Mathilde, hadden veel relaties in de stad, ook de Frankenstadts hadden die. Het verschil was groot. Mathilde woog met een goudschaaltje af met wie ze om kon gaan; alleen de adel en de allereerste niet adellijke families kwamen in aanmerking. De Frankenstadts hadden een heel andere opvatting; Lodewijk en Bianca maakten hun opwachting bij doktoren, kunstenaars en zakenlieden. Voor Lodewijk waren het typische ondervindingen, van deze mensen wist hij nog te weinig af. Wat hem het meest opviel was hun afwachtende houding ten opzichte van een veranderende wereld. Dit was heel anders dan in de kringen waar hij tot dan toe – behoudens zijn Leidse jaren in de aparte studentenrepubliek – het meest was omgegaan, en waar het zich schrap stellen tegen de vloed van vernieuwingen zich steeds duidelijker begon af te tekenen. Over deze dingen praatte hij met Bianca en hij verbaasde zich over haar antwoord. 'Is er iets bijzonders aan de hand?' vroeg ze. 'Ik dacht dat de wereld altijd in beroering was geweest.' Toen hij opmerkte dat nieuwe uitvindingen zoals de stoomkracht, het kunstlicht, de telegrafie, de automobiël, straks misschien ook het vliegtuig, heel belangrijk waren en zeker invloed zouden uitoefenen op het wezen van de mens, vond ze dat normaal. Wat was er op tegen? Toen hij zei dat

de arbeiders steeds krachtiger begonnen op te dringen, en dat dit geweld niet tegen was te houden, vond ze dat ook geen schokkend gebeuren. Ze zei: 'Ik weet uit de geschiedenisles dat de wereld altijd is geregeerd door stelsels. De absolute monarchie, het feodale stelsel, het liberalisme; er is ook een periode geweest dat de Gilden veel invloed hadden. We gaan nu een tijd tegemoet dat de arbeiders veel macht zullen hebben. Deze beweging is al begonnen met de Franse revolutie. Toen heeft ze niet doorgezet omdat de wereld er niet rijp voor was. Het was een felle botsing van een kleine onderlaag tegen een kleine bovenlaag; het volk als geheel had er geen deel aan. Wat toen is uitgevochten was niet de wanhoop van het verpauperde plebs tegen het afschuwelijke feestvertoon van een gedegeneerd feodalisme. Het plebs heeft de moorden begaan, maar de eigenlijke vechters tegen de adel waren de gezeten burgers, de vrije zakenlieden. Dezen hebben de strijd ook gewonnen; na de Franse revolutie is de periode van het liberalisme gekomen. Wat we nu bij de arbeiders zien gebeuren is niet de opstand van het plebs, maar de onstuimige drang van het volk. Het is de hoogste tijd dat er een einde komt aan de suprematie van een kleine groep mensen, die nog erger dan de adel vroeger, belust is op geld en macht. Ik vind het vreselijk erg dat zoveel mensen in diepe armoede moeten leven in krotten en sloppen. Ik vraag me altijd af of dat nodig is. Ik geloof het niet.'

Lodewijk had met stijgende verbazing geluisterd. In zijn verbeelding zag hij grand-père, ook deze had gezegd: Ik vraag me af of dit nodig is. Hoe kan men dit rijmen met de leer van het christendom? Het meest verbaasde hem dit omdat zij vanaf haar twaalfde jaar in een deftig pensionaat in Angoulême was geweest. Het was niet te geloven dat de vrome nonnen bij hun pensionaires een revolutionaire geest aankweekten. Bij grand-père was deze vraag gekomen nadat hij jaren

geconfronteerd was geweest met armoede en leed, bij Bianca was het een spontane uiting van haar geaardheid. Het typische was dat zij zich partij stelde, anders weliswaar dan de groot-schreeuwers in Leiden, maar zeer positief. Zover kon hij niet gaan al was hij, wat de hoofdzaken betrof, het wel met haar eens. Toen vroeg hij hoe het was in Angoulême. 'Goed,' zei ze, 'ik ben er graag geweest. Het waren leuke meisjes en ook met de nonnen kon ik goed opschieten. Je kreeg een typisch Franse opleiding, heel anders geloof ik dan hier in Holland. Het regiem was streng, vooral overtredingen tegen de etiquette en tegen het gezag werden flink gestraft. Overigens was je er erg vrij, je mocht zeggen wat je wilde mits het fatsoenlijk gebeurde.' Dat was het eerste ernstige gesprek tussen hen. Tot dusver waren het oppervlakkige opmerkingen geweest; ze hadden geen tijd en geen gelegenheid gehad om te praten.

Vanaf het moment dat hij haar voor het eerst zag had ze hem geboeid. Ze was apart, ze had karakter en ze bekoorde hem ook. Maar had hij haar lief? Dat wist hij niet. Tot dan toe was hij weinig met meisjes omgegaan. Enkele in Leiden, charmante meisjes, die hij ontmoette op een avondfeestje en waarmee hij in gezelschap van anderen was gaan paardrijden. Geen van hen had hem 'een schok' gegeven, een uitdrukking van studenten waar hij slechts om kon glimlachen. Misschien was de schok achterwege gebleven omdat hij zich in die tijd nog op geen stukken na trouwrijp voelde. Later had hij met Willem Verschueren bekoorlijke meisjes ontmoet waar hij vriendschappelijk mee omging en zich toch van afkeerde, waarschijnlijk door innerlijk verzet tegen de zachte dwang van zijn moeder, die vond dat hij moest opschieten.

Met Bianca was het anders geweest. Ze was tot hem gaan spreken en soms, als hij haar enige tijd niet had gezien, verlangde hij naar haar. Maar een schok had ze hem niet gegeven. Dat was alleen met Hanneke het geval geweest, die keer toen ze

van vrouw Halewein door het spookachtige halfduister naar Ulvenhout reden. Het verstand had de illusie weggeredeneerd.

Paste Bianca wel bij hem? Haar opleiding in Angoulême was even zorgvuldig geweest als de zijne, en maatschappelijk gezien was het verschil niet groot. De Frankenstadts op Walcheren hadden generatie op generatie hun vrij bedrijf van graanhandelaars uitgeoefend zonder dat ooit een van hen door de vlam van het geld was geschroeid. De Van Meeuwens waren twee eeuwen geleden nog doodarme keuterboeren, totdat een van hen werd geraakt door die geheimzinnige vonk, wat voor het geslacht het begin was geworden van grote welstand. In de maanden november en december was hij dag aan dag in gedachten met Bianca bezig, zijn pogingen om met zich zelf tot klaarheid te komen werden echter telkens belaagd door Hanneke, die zich met kracht aan hem opdrong. Voor zijn verbeelding zag hij de meisjes samen; de min of meer mysterieuze Bianca en de klare openheid van Hanneke. Wat gebeurt er nu eigenlijk? vroeg hij zich af. Ik geloof dat het zinsbegoocheling is; het gevecht wordt in en door mij zelf uitgevochten. Ik geloof dat het ligt aan een bepaalde gesteltenis van mij zelf. In mijn kinderjaren heb ik tante Charlotte te sterk geïdealiseerd, lange jaren heb ik nodig gehad om daar overheen te komen. Wellicht heeft pater Ignatius, toen hij zei dat tussen Hanneke en mij een typische verbondenheid was gekomen, het anders bedoeld dan ik het heb begrepen en ervaren. Was de ervaring een gevolg van een verkeerd begrip? Dat geloof ik niet. Dat ik een pop voor haar heb gekocht was puur medelijden. Pas in Ulvenhout is de schok gekomen. Ik hield van haar, om haar karakter, om haar aardig snoetje, om alles. Maar nu Bianca. Ik geloof dat ik genoeg van haar hou om het te durven wagen. Toen hij op nieuwjaarsdag uit de koets stapte bij dokter Frankenstadt was hij niet van plan Bianca om een onderhoud te

vragen. Dat hij het toch deed kwam omdat hij even met haar alleen was; wellicht had de uitdrukking van haar donkere ogen hem geactiveerd. Nu vele maanden later had hij daar geen duidelijke visuele voorstelling meer van. In de week dat ze hem liet wachten eer ze naar 'De Gouden Kroon' kwam, had hij aan haar gedacht in een stemming van hoop weliswaar, maar niet zo dat hij zich diep verslagen zou hebben gevoeld, als ze te kennen had gegeven geen prijs te stellen op een onderhoud. Het korte gesprek in de hotelkamer had hem blij verrast. Geen hoogdravende woorden, geen frasen; charmant, een beetje ondeugend en erg kameraadschappelijk. Nadien bleef ze voortdurend in zijn gespannen aandacht, en steeds maakte hij vergelijkingen met Hanneke. Beiden waren eerlijke naturen, maar de volkomen klaarte van Hanneke had Bianca niet. Iets in haar wezen was ondoorzichtig, iets van haar zelf scheen ze alleen voor haar zelf te willen reserveren. Hij vroeg zich af of zij dit bewust deed of dat het onbewust geschiedde. Het kon ook zijn dat de naïeve ongecompliceerdheid van Hanneke het prisma was van haar onbeduidendheid. Het telkens vergelijkingen maken was irriterend, daar moest hij vanaf zien te komen. Benauwend was het geweest in de nacht toen hun huwelijk was voltooid. Hij wist dat Bianca's teint erfelijk was door de Italiaanse afkomst van haar moeder, en had kunnen begrijpen dat de lichtbruine kleur zich niet tot haar gezicht beperkte. Maar toen hij haar jong lichaam zag kwam opeens als met geweld de herinnering aan Hanneke in het hooiveld. Haar blank bijna wit lijfje met het rode hoofd, de ruwe handen en de vuile voeten. Hier ging iedere vergelijking mank, en toch riep Bianca's gave goed verzorgde lichaam dat harmonisch paste bij haar hele wezen, geen hartstochtelijk begeren bij hem op.

Zou hij dan nooit zijn verschrikkelijke liefde voor Hanneke kwijtraken?

Na hun huwelijksreis naar Wenen begon het gewone leven. Het deftige huis in de stille straat lag nog dichterbij het gerechtshof dan 'De Gouden Kroon' zodat hij steeds te voet er naar toe ging. Met de wandelstok in de hand liep hij voort met zijn kalme tred. Hij deed de toga aan en was vanaf dat moment zichzelf niet meer. Bianca wist dat het ambt hem geen voldoening gaf, maar ze gaf hem geen raad. Ze maakte er slechts een opmerking over waarmee zij zichzelf raak typeerde: 'Je moet zelf weten wat je doet. Het enige wat ik niet prettig zou vinden is, dat je niets zou uitvoeren.' Dat was hij geenszins van plan, maar hoe hij onder dit werk uit moest komen wist hij niet.

In het middaguur gebruikte hij met Bianca de maaltijd waar ze zelf aan had meegeholpen. Ze vond het ook prettig 's morgens licht huiselijk werk te doen. Deze dingen ergerden Mathilde, bepaald boos werd ze toen ze ontdekte dat Bianca alleen naar de markt ging. 'Wat zijn dat voor vreemde manieren, Lodewijk? Je bent toch niet je eigen dienstmeid, en je loopt toch niet zelf met een karabie met groente te sjouwen.' Toen Lodewijk de opmerking van zijn moeder in vriendelijker termen herhaalde, glimlachte Bianca en zei: 'Ik doe graag huiswerk, en ik sjouw niet met aardappelen en groente. Die dingen laat ik thuisbrengen, koekjes en andere kleinigheden neem ik mee in mijn reticule. Voor ik naar Angoulême ging heb ik me er al aan geërgerd dat altijd het meisje een paar meter achter me aandraafde.'

'Ben je niet bang dat je in opspraak komt?' vroeg hij.

'Hoe kan ik in opspraak komen als ik alleen boodschappen ga doen? Koken doe ik graag. Waarom zou ik dat niet mogen?'

Op een zondagmorgen toen ze naar de mis gingen in de kathedraal, ontdekte hij haar vaart. Al vaak had hij zich afgevraagd wat haar onderscheidde van andere jonge vrouwen van haar stand. Nu wist hij het opeens: ze had een ander levensritme. Toen hij er een opmerking over maakte, antwoordde

ze: 'Ik heb een hekel aan aangeleerde traagheid. Als ik met jouw moeder wandel door de tuin van de Meeuwenburg probeer ik me aan te passen aan haar lange trage stappen; ik word er doodmoe van. Er is voor mijn gevoel iets onnatuurlijks in. Het is een soort vrouwelijk bisschoppelijk schrijden; voor mijzelf noem ik het een veredelde dragondersstap.'

'Goed,' lachte hij, 'loop zoals je graag loopt en doe wat je graag doet.'

Haar tijd voor ontspanning waren de avonden. Ze speelde uitstekend piano, haar zusje Lucia viool, haar broer Charles blokfluit. Ze kwamen graag naar Bianca, veelal vergezeld door hun moeder; ook de dokter kwam later op de avond wel eens een poos luisteren of babbelen. Muzikaal was Lodewijk niet ver gekomen. De pianolessen op de Meeuwenburg hadden weinig uitgehaald; de muziekleraar op het college was er mee opgehouden toen hij zag dat Lodewijk er niets voor voelde en er ook niets van terecht bracht. Maar hij kon wel genieten van muziek. In het pianospel kwam het verschil in aard tussen Bianca en Mathilde, die eveneens voortreffelijk speelde, sprekend tot uiting. Niet alleen in Bianca's dynamische aanslag en in haar interpretatie van de muziek, ook in de keuze van de componisten. Mathilde speelde graag Chopin, Mozart, Mendelssohn en Bach; de voorkeur van Bianca ging uit naar Liszt, César Franck, Tsjaikowski, Moessorgski en de jonge Grieg. Ze speelde niet alleen met en voor de Frankenstadts. Vele avonden was de salon van de substituut-griffier vol vrienden om te musiceren of alleen maar om gezellig bij elkaar te zijn. Bianca was een volmaakte gastvrouw. Zelf nam ze niet veel deel aan de gesprekken, maar ze kon goed luisteren en maakte soms een opmerking die getuigde van haar begrip van de onderwerpen. Met zijn schoonouders kon Lodewijk het uitstekend vinden. Mevrouw Frankenstadt deed hem denken aan bonne-maman van Meeuwen, hoewel ze daar uiterlijk niet in het minst op

leek en ook niet stil en somber was. Maar ze had met bonnemaman gemeen een grote eenvoudige goedheid. Zonder zich tot zijn slavin te maken leefde ze geheel in de schaduw van haar man. De dokter was een merkwaardig man in wie vele menselijke stemmingen een plaats vonden. Soms hoorden ze hem in de gang bulderen als hij een lastige patiënt toesprak. De zusters in het ziekenhuis waren als de dood zo bang voor een uitbrander als ze iets niet naar zijn zin deden. Zo was hij voor iedereen, hij ontzag niemand. Maar hij kon ook heel aardig zijn, vol begrip en mededogen. Hoewel hij een moeilijk man was, soms grof onredelijk, was zijn praktijk gegroeid tot hij het bijna niet meer aan kon. Niettemin vond hij nog tijd voor een typische knutsel-liefhebberij. Tijdens hun huwelijksreis had hij een huistelefoon aangelegd naar de stal om Ferdinand, de stalknecht-koetsier, makkelijk te kunnen bereiken. Als hij weer tijd had zou hij er ook een aanleggen in de keuken en in hun slaapkamer. Zijn eigen huis stond vol telefoontoe-stellen en overal waren elektrische schellen. 'Je hebt er wel gemak van,' zei mevrouw Frankenstadt, 'maar ik vind het toch een beetje griezelig.' Het griezeligste was de elektrische lamp die de dokter in zijn studeerkamer had aangelegd. Een gesloten glasbol, die zonder dat er vuur aan te pas kwam middels een schakelaartje een lichtbron werd waar men behoorlijk bij kon zien.

'Binnenkort zal de elektriciteit het gaslicht geheel hebben verdrongen,' zei de dokter. 'Het is niet zonder gevaar, het kan zelfs dodelijk zijn als men geen goede voorzorgen neemt. Maar het is ontdekt en de mens zal het toepassen.'

Met dokter Frankenstadt had Lodewijk een gesprek over zijn eigen werk. Hij voelde niets voor het ambt, vooral niet omdat een normaal vervolg zou zijn dat hij als officier van justitie openbaar aanklager zou worden, en nog later als rechter zou moeten vonnissen. 'Ik zie de noodzaak van de rechterlijke

macht wel in, maar ik vind dat het niet bij mij past.'

'Doe dan wat anders,' zei Frankenstadt.

'Wat zou ik kunnen doen? Juridisch adviseur worden bij een verzekeringsmaatschappij, of iets dergelijks? Dat zal mijn vader nooit toestaan. De moeilijkheid voor jongelui zoals ik is, dat we moeten leven overeenkomstig de stand van onze ouders. Maar als ik mijn stalknecht en de dienstboden hun loon heb gegeven, blijft er van mijn wedde nauwelijks genoeg over om de noodzakelijke levensmiddelen te kopen. Dat is niet erg, mijn vader past wel bij dat we royaal kunnen leven. Een voorschot op de erfenis noem ik het. Het wordt renteloos verstrekt en stelt als enige eis dat we mee de bekende marsroute volgen. Toen ik klaar was op het gymnasium heb ik me niet eens afgevraagd wat ik graag zou willen worden. Ik mocht rechtswetenschap kiezen of de krijgsmacht.'

'Word dan vrij pleiter,' zei Frankenstadt.

'Dat vind ik nog erger. Als pleiter probeer je de vergelding van de misdaad te voorkomen of te verzachten. Dat is volkomen negatief. Wat me bezwaart is, dat ik dag aan dag geconfronteerd word met de misdaad. Ik zie ze komen: dieven, oplichters, soms een moordenaar, overspeligen, verkrachters, weerspannigen. Een lange rij van mislukkingen. Ze worden aangeklaagd, verdedigd en gevonnist. Het gebeurt volgens zorgvuldig opgestelde wetten, maar er komt zoveel ressentiment aan te pas, prestigekwesties, sluwheid en gewone menselijke woede. Ik wou dat ik evenals u dokter was geworden.' Frankenstadt glimlachte. 'Je bedoelt dat je dan wel eens de een of ander voor de zwarte poort kon wegtrekken. Dat zijn van die kleine successen die je goed doen, maar het is toch eigenlijk niet de voornaamste taak van de medicus. Belangrijk is geloof ik de totale bijdrage aan de volksgezondheid. De middelen daartoe worden steeds beter. Zo gezien is er niet veel verschil tussen een medicus en een rechter, die niet alleen straft

maar ook opvoedt. In de eeuwige stroom van de tijd gaat alles heel langzaam; als je niet een jaar maar een eeuw terugkijkt, dan zie je pas goed dat we een stuk vooruit zijn gegaan. In de toekomst zal het vlugger gaan, geloof ik; je hebt in deze tijd van opzienbare ontdekkingen het gevoel dat de voortstroming is versneld. Dat zal in de volgende eeuw nog meer gaan spreken, op alle gebieden van het leven. De psychologie is begonnen de mens te ontdekken; straks geeft ze haar kennis door aan de rechter als hij moet vonnissen. Je moet er nog maar eens over nadenken. Over een aantal jaren zal je je handen vol hebben met je grondbezit. Of voel je daar ook niets voor?’

‘Het is de vraag hoe lang er nog grootgrondbezitters zullen zijn,’ glimlachte Lodewijk. ‘Als Marx zijn leer er helemaal ingehamerd krijgt, verdwijnen ze allemaal. Als grondbezitter kom je veel in de vrije natuur, dat vind ik heerlijk, maar ik zou er inderdaad niets voor voelen nieuwe aanwinsten in Friesland, Groningen, West-Friesland en Westfalen te gaan inspecteren. Nu zijn er omdat vader niet wist waar hij met zijn geld moest blijven, ook bospercelen bijgekomen op de Veluwe en in midden-Brabant. Mijnhout wordt veel gevraagd en het levert een goede prijs op. Ik hou er niet van om altijd bezig te zijn met dingen die een goede prijs opleveren. Ik vraag me af wat we op den duur met al die prijzen moeten aanvangen.’

De gulle lach van de dokter galmdde door de kamer. ‘Daar heb ik gelukkig niet mee te maken gehad in mijn leven. Men verwijt mij dat ik gepeperde rekeningen schrijf. Goed, als ze kaduuk zijn en ze willen in hun bast blijven zitten, moeten ze er maar wat voor over hebben. Bovendien heb ik de gave van het onderscheid wel. Ik hoef nooit te peinzen in welk bosperceel ik mijn geld zal steken, ik raak het toch wel kwijt.’

Hoe hij het kwijt raakte zei hij niet, maar Lodewijk wist van Bianca dat haar vader veel goed deed. Toen hij een paar jaar

later het toezicht over het grondbezit van de Meeuwenburg overnam, en de boeken doorkeek om een indruk te krijgen hoe het was, vond hij in de bureaulade een in zwart leer gebonden notitieboekje met het stijve handschrift van grand-père. Tussen vele andere notities vond hij de privé verantwoordingen van de gelden die hem werden toegestopt voor zijn armen. Lodewijk las: dokter Frankenstadt vijfhonderd gulden in zilver ... tweehonderd gulden in zilver ... de naam kwam regelmatig terug.

In de week voor Kerstmis gebeurde iets waar Lodewijk weer een poosje over kon nadenken. Bij de huwelijks geschenken was een kleedje van Brugse kant dat vanuit Brugge was verzonden zonder dat een afzender was vermeld. Lodewijk vermoedde dat het van Hanneke kwam; omdat hij over die geschiedenis met Bianca niet wilde praten, had hij gezegd ook niet te weten wie het kon hebben gestuurd.

'We zullen er nog wel achter komen,' zei Bianca. 'Het is een mooi kleedje.' Het bleef haar echter hinderen dat niet voor de dag kwam van wie ze het kleedje gekregen hadden, en op een keer vroeg ze aan Mathilde of deze het wellicht wist.

'De gravin L'Orante,' zei Mathilde. 'Nee, dat kan niet, de gravin heeft jullie een zilveren schaal gestuurd. Misschien is het van dat meisje, Hanneke Bezems. Vraag dat maar aan Lodewijk.'

'Dat kan,' zei Lodewijk. 'Dan begrijp ik ook waarom ze geen afzender heeft vermeld. Dat heeft ze niet gedurfd. Hoe komt dat meisje erbij om zo'n duur cadeau te geven.'

Op luchtige toon vertelde hij dat hij als heel jong knaapje voor een arm dorpsmeisje dat naar de tuchtschool moest, een pop had gekocht om haar het leven te veraangenamen. Later had zijn moeder ervoor gezorgd dat ze in dienst kon komen bij de gravin L'Orante. Bianca vond het interessant. 'Wat een

wonderlijke gedachte om voor zo'n kind een pop te kopen.' Hij was niet klaar met zijn luchtige verklaring; zij wilde er meer van weten en hij vertelde haar de geschiedenis wat uitvoeriger.

Met haar grote donkere ogen keek ze hem aan; er was een plagerige uitdrukking in en veel verbazing. 'Waarom heb je er nooit iets over verteld?' vroeg ze. 'Vond je dat kinderachtig? Ik vind het leuk dat ik van jou iets heb ontdekt dat ik niet kende.'

In het vroege voorjaar vroeg Mathilde of Lodewijk en Bianca een paar weken naar de Meeuwenburg wilden komen. 'Vader en ik gaan naar tante Charlotte.'

Lodewijk was er niet door verrast. Nicolaas was kort voor hun huwelijk enige tijd op reis geweest. Na zijn terugkeer gaf Mathilde aan Bianca het huwelijksgeschenk van tante Charlotte, een diamanten halsketting, een van de Hölleflakke-juwelen. Er was een door tante Charlotte geschreven brief bij, welke geen plaats van afzending vermeldde. 'Jullie krijgen spoedig gelegenheid tante Charlotte te bedanken,' zei Mathilde.

Tot dan toe hadden ze verscheidene zondagen op de Meeuwenburg doorgebracht. Dat deed Bianca voor hem, want de verstandhouding met Mathilde was niet zo goed meer als in het begin. Met statige passen voortschrijdend door de achtertuin tot aan de sluis, en weer terug, praatte Mathilde met Bianca over het geslacht Hölleflakke, hoe het vroeger bij haar thuis was, en wat een dame zich wel en niet mag veroorloven. Bianca, tevergeefs proberend haar licht vlugge tred aan te passen bij de veredelde dragonderspas, liet niet blijken hoe kribbig ze werd van deze wijze lessen. Van het polderland had ze nog weinig gezien. Het weer hielp niet mee en bovendien was Lodewijk graag thuis. Wat praten met zijn vader en moeder, een uurtje met meneer Kolda op diens kamer in de eeuwen teruggaan, een gesprek met Roland en de meisjes, de maaltijden...

de zondagen vlogen voorbij.

Met Roland ging het goed; meneer Kolda kreeg hem wel zo ver dat hij over een jaar naar de krijgsschool kon gaan. Godelieve had met september al naar Sacré Coeur kunnen gaan, maar omdat ze zo teer en broos was hadden Mathilde en Nicolaas besloten haar thuis te houden tot Suzanne twaalf jaar was. Roland had de baard al in de keel, 'een beetje een huzarenstem', plaagde Godelieve. Hij was niet groot, maar erg flink en moedig. Zijn eigen paard, Victor, was hem te braaf; hij bereed liever de onstuimige zwarte hengst van zijn vader. Godelieve was een allerliefst dametje. Suzanne, van wie nu al te zien was dat ze een mooie vrouw zou worden, hield haar aandacht gericht op de kleine dingen uit de werkelijkheid, fantaseren lag niet in haar aard. Eind april kwamen Mathilde en Nicolaas laat in de avond terug van hun reis. Met een oogopslag zag Lodewijk dat zijn moeder doodmoe was en verdrietig gestemd, ook Nicolaas zag er bedrukt uit. De volgende dag luisterden ze naar het enthousiaste verhaal van de kinderen over die heerlijke weken met Lodewijk en Bianca. 'Jullie hebben ze wel verwend,' zei Mathilde met een matte glimlach. Met de kaart voor zich legde ze de meisjes uit welke weg ze gevolgd hadden, en vertelde dan dat tante Charlotte nu woonde in een kasteel dat ten noorden van Bordeaux was gelegen te midden van uitgestrekte bossen en de merkwaardige naam droeg van 'Le Perroquet'.

'Mogen wij er heengaan met de vakantie?' vroeg Godelieve.

'Misschien...' antwoordde Mathilde. Later zei ze tegen Lodewijk: 'Tante Charlotte zou het erg leuk vinden als Bianca en jij bij haar komen logeren. In juni komt het goed uit, nu zijn overal nog werkmensen bezig. Juli en augustus raadt ze niet aan, dan is het te warm in Zuid-Frankrijk.'

'Maakt ze het goed?' vroeg Lodewijk.

'Ze ziet er niet goed uit, maar ze kan nu tot rust komen. Voor

mij zou het te stil zijn, maar je tante voelt er zich goed op haar gemak.' Mathilde keek even peinzend voor zich uit en zei dan: 'Het is een heel oud kasteel. De laatste dertig jaar is het bewoond door een zonderling, die het grondig heeft verwaarloosd. Rondom het huis is vroeger een bloementuin geweest, althans daar zijn sporen van te zien. Verder is alles bos, waar veel klein wild in huist.'

Mathilde had nog een berichtje voor hem. 'Op de terugweg zijn we een dag bij gravin L'Orante geweest. Ze was erg belangstellend naar jou en Bianca. Het volgende voorjaar moeten jullie er eens heengaan. Dan is Hanneke daar weg. Ze gaat trouwen met een horlogemaker uit Oostende.'

'Hebt u haar gesproken?'

'Ja ...' zei Mathilde met typische nadruk. 'Ze heeft een hele tijd om me heen lopen draaien, en eindelijk had ze me te pakken. Met beminlijke vrijpostigheid - jij kent dat wel van haar - vroeg ze of ik wist dat ze jou een kanten kleedje had gestuurd. Toen ik antwoordde dat jij een pakje uit Brugge had ontvangen zonder afzender, zei ze dat jij wel begrepen hebt dat het van haar kwam. Het was een stoffelijk bedankje voor hetgeen jij voor haar hebt gedaan; geenszins was het de bedoeling dat jij haar wederkerig een cadeau geeft als zij trouwt. Ze had geen afzender vermeld omdat ze dacht dat Bianca ja-loers zou worden. Vind je het niet fijngevoelig?' spotten Mathildes ogen.

'Ze is dus nog altijd dezelfde Hanneke gebleven. Hoe zag ze er uit?'

'Charmant. Ze droeg een bijzonder aardige jurk die ze zelf had gemaakt. Ja, ze is nog dezelfde Hanneke. Jij bent nog steeds haar eigen Lodewijk - pardon mevrouw van Meeuwen, meneer Lodewijk.'

'Als u hoort wanneer ze trouwt, zeg het me dan,' zei hij. 'Wat is het voor een man?'

'Dat weet ik niet. Penelope heeft alleen gezegd dat hij horlogemaker is.'

Bianca die wist hoezeer hij ernaar verlangde tante Charlotte terug te zien, stemde onmiddellijk toe, maar maakte bezwaren tegen reizen met de koets. In haar jeugd was ze een paar keer op Walcheren geweest, waar de zee met de schepen aan de horizon diepe indruk op haar had gemaakt.

'Ben je niet bang zeeziek te worden?' vroeg hij. 'In het kanaal kan het er soms spannen.'

'In juni niet,' meende ze.

Lodewijk vond het goed, zelf had hij de beste herinnering aan de zeereis van Marseille naar Napels. Ze zouden met de spoor-trein terugkeren, dan konden ze ook nog een paar dagen in Parijs blijven. Eind mei vertrokken ze met de koets naar Antwerpen waar ze twee dagen bleven. Van Antwerpen met een pakketboot met passagiersaccommodatie naar Brighton waar ze moesten lossen en laden. Een trip naar Londen zat er precies in en ze aarzelden niet. Het was voor Bianca, die nog nooit met de trein had gereisd, een sensatie in een behaaglijke eerste klas coupé met grote vaart voort te snellen over de ijzeren spoorstaven. Een prachtige balletuitvoering in de avond, een nacht in het pompeuze Empire hotel, een lange rit in een open koets, toen hadden ze heel wat gezien van die typische stijflevendige stad.

Daarna voer de boot naar de Franse havenstad Brest waar ze een dag oponthoud hadden, en dan naar Bordeaux. Toen ze de Gironde binnen voeren stonden ze op het dek. De oude bruine stad, helder verlicht door een stralende zon, kwam dichterbij. 'Ben je hier ooit geweest?' vroeg hij.

Ze schudde het hoofd: 'Nee, maar de streek ken ik wel. Ik hoop dat we gelegenheid krijgen naar Angoulême te gaan.'

'We gaan erheen,' beloofde hij. 'Is de reis tot nog toe naar je zin geweest?' vroeg hij overbodig.

'Het was heerlijk, Lodewijk. Die onafzienbare zee waar het schip zich doorheen stampt. Ik hou van reizen, vaak denk ik aan verre vreemde landen. Misschien komen we er nog wel eens.' Ze stak haar arm door de zijne en zei zachtjes: 'Ik hoop dat jij je tante niet in deplorabele toestand aantreft. Vind je het niet vreselijk erg dat haar leven is verwoest door die man?' Daarmee verraste ze hem. Hij had haar iets over tante Charlotte verteld, zonder er beschouwingen of veronderstellingen aan te verbinden. Blijkbaar had zij zich een gedachte gemaakt hoe het was, of ze had het intuïtief begrepen.

De stoomboot gleed naar de kade en meerde bij het cargadoorskantoor. Daar stond een man te wachten in koetsierslivrei met de hoge beigeleurige hoed in de hand. 'Mijn naam is Van Meeuwen,' zei Lodewijk. 'Ik vermoed dat jij François bent.' Met een diepe buiging antwoordde de man dat hij inderdaad de koetsier was van freule Hölleflakke. Achter de koets met het wapen van de Hölleflakkes op de portieren, stond een oude man bij een lage boerenwagen. François zei dat deze man, Pierre, voor de bagage zou zorgen. Midden door de morsige stad reden ze naar het noorden, waar ze acht kilometer verder een bosweg insloegen, die met vele kronkelingen voortslingerde naar het diep verborgen landgoed. Na een laatste zwenking zagen ze het sombere gebouw plotseling voor zich oprijzen, en dan tante Charlotte, die op het bordes stond om hen te verwelkomen. Een diepe ontroering greep Lodewijk aan toen hij uit de koets steeg en naar haar toeliep. De woorden van zijn moeder: ze ziet er niet goed uit, hadden hem geen visuele indruk gegeven hoe ze nu was; in zijn verbeelding zag hij haar nooit anders dan als de lieve tante van zijn kinderjaren. Ze was nu in haar vijftigste levensjaar; wat hij zag was een oude vrouw met grauw ingevallen gezicht en droeve trotse ogen; haar gouden haar was vergrijsd en glansde niet meer. Toen ze zijn naam noemde hoorde hij de bekende stem niet, toen hij zich

boog voor een eerbiedige handkus, verdween voor altijd het beeld van haar mooie slanke handen met de spitse vingers. Ze legde haar hand op Bianca's schouder en bood haar wang voor een kus. 'Bianca Frankenstadt, welkom op château Le Perroquet. Dit is de tweede keer dat ik je zie. Lang geleden toen ik iets aan mijn voet had dat je vader bij ons thuis niet kon behandelen, heb ik je gezien. Je lag in een rieten wagen in de tuin te zonnen, je was nog maar heel klein. Ik herinner me ook een broertje, een aardig baasje van een jaar of drie. Maakt hij het goed?'

'Jacques is heel jong gestorven,' zei Bianca.

'Ach, dat wist ik niet. Lodewijk heeft me geschreven dat je nog een broer en een zusje hebt. Maken zij het goed? Je vader en moeder ook?'

'Heel goed,' zei Bianca. 'Ik moet u de groeten doen van vader en moeder.'

'Ik zal mijn kamermeisje roepen om jullie de kamer te wijzen,' zei tante Charlotte. 'Ik wil je graag voor het souper het château laten zien. Ik raad je aan de ramen vannacht op een kier open te zetten, de raamhaken zijn daarop berekend. Vogels en kleine roofdieren proberen wel eens binnen te komen.'

Het was een ruime kamer met een playuizenvloer. Er stond een oudmodisch ledikant waarboven de gebloemde bedhemel tot aan de lage balkenzoldering reikte. De kleine ramen stonden wijd open, de kamer was vol van de geur van pas ontloken groen. Het bos was zo dichtbij dat ze vanuit het raam aan het groen konden reiken; een woeste vegetatie van wilde varens en woekergewas bedekte de grond en klom tegen de boomstammen op.

'Het is hier ongelooflijk rustig,' zei Lodewijk, die aan haar glimlach zag dat ze moedig wilde zijn, maar het erg griezelig vond.

• Later voerde Charlotte Hölleflakke hen door het sombere

kasteel. Heel vroeger was het een versterkt huis geweest, later een vechtslot waar de mensen uit de streek een onderkomen vonden in roerige tijden. Een wonderlijk bouwsel, lomp en lelijk, waar de geschiedenis van twintig eeuwen van af te lezen was. Als een gids in een museum noemde tante Charlotte bijzonderheden: de lage kemenade, het lugubere mangat, de geheime deur in de diepe vochtige kelder, die toegang gaf tot een onderaardse gang, het listig in de stompe toren verborgen schuilvertrekje. Ze vertelde ervan met onpersoonlijke monotone stem.

Na het souper dat ze gebruikten in een kamer die nog rook naar kalk en verf, zei Charlotte Hölleflakke: 'Ik ben gewoon vroeg naar bed te gaan. Ik veronderstel dat jullie ook moe zijn. Als je op wilt blijven, ga dan naar de bibliotheek. Er staat een keur van boeken in de kasten en je kunt een glas wijn drinken.'

Ze wilden liever naar hun kamer gaan, op Bianca vooral had het sombere huis een beklemmende indruk gemaakt. In het brede hemelbed hoorden ze de geluiden van het bos: de scherpe kreet van een uil, het geblaf van een vos, de doodsschrei van een vogel of een haas, en het nare geluid van krassende dierepootjes aan het venster. Bianca praatte lang om de angst te verdrijven, eerst tegen de morgen viel ze in slaap, toen kon ook Lodewijk zijn ogen sluiten. Aldoor terwijl hij praatte met Bianca had hij gedacht aan tante Charlotte. Hoe vreemd was ze geworden; heel even slechts bij het souper had haar glimlach iets teruggeroepen van het dierbare herinneringsbeeld. Hoe kwam ze er toe zich te verstoppen in dit plumpe brok historische steen? Als men een paar hectare bos zou weggakken zodat het vrij kwam te liggen, zou men er een museum van kunnen maken; voor bewoning was het niet geschikt. Toch woonde zij er, heel graag zelfs; het was een eldorado van rust en het had allure. Een waanzinnigmakende allure, meende

Lodewijk. Geen woord had ze gezegd over graaf D'Orini, of over haar verblijf in de Nieuwe Wereld.

Hoewel ze weinig geslapen hadden waren ze toch de volgende morgen vroeg uit bed. Voor het ontbijt maakten ze een wandeling rondom het kasteel dat in het heldere morgenlicht een minder sombere indruk maakte. Pierre was al bezig met metselwerk, zijn forse vrouw hakte verwoed wortelslierten uit de grond. De mensen groetten opvallend eerbiedig en werden met een nauwelijks merkbare hoofdknik teruggegroet. Deze slaafse onderdanigheid had Lodewijk de vorige avond ook opgemerkt bij de twee bedienende meisjes tijdens het souper. Ook dat was heel anders dan vroeger; voor Guido en de meiden was ze veel vriendelijker dan grand-mère.

Na het ontbijt gaf ze hun een stok voor ze het bos ingingen. Met de linkerhand de lange rok wat optillend schreed ze met grote statige passen voor hen uit. Telkens bleef ze staan, dan rees de stok omhoog en ze noemde de naam van een boom, een zeldzaam struikgewas, een vogel op de tak van een boom. In het griezelige halfduistere bos was soms een ijlere boompertij waar de zon haar speelse banen gezeefd licht kon laten zien. 'Dit is mooi,' zei Charlotte Hölleflakke. 'Na de duisternis komt telkens het licht. Dat doet een mens van het leven blijven houden.' Dat was de enige keer dat ze een vage toespeling maakte op haar lot.

'Dit hou ik niet uit,' zei Bianca toen ze weer op hun kamer waren. Lodewijk knikte instemmend. 'Ik weet niet wat tante Charlotte nog op haar programma heeft staan. Ik zal eens met haar praten.'

Charlotte Hölleflakke scheen het aan te voelen, in de namiddag toen ze op het terras aan de achterzijde van het château zaten te luisteren naar het balderen van een korhaan en het geroep van houtduiven, zei ze: 'Jullie moeten morgen naar Angoulême gaan. De duiven roepen, we houden goed weer. Je

moet vroeg vertrekken, het is een lange reis. Ik zal Pierre mee laten gaan.'

'Gaat u niet mee?' vroeg Bianca.

'Nee, lieve kind, wat moet ik daar doen tussen al die jonge meisjes?'

'Daar weet ik ook geen raad mee,' lachte Lodewijk. 'We kunnen samen de stad bekijken en wandelen in de omgeving.'

'Nee, lieve jongen, gaan jullie maar samen.'

Het werd een heerlijke reis in de open koets. François liet de paarden in kalme draf voortgaan; de oude Pierre, eveneens in livrei, zat trots naast François op de bok, met de armen over de borst gekruist zoals het een deftige rijder betaamt. In een dorp halverwege bleven ze een poos om wat te eten en de paarden te laten rusten. Daarna ging het weer verder tot ze tegen de avond in Angoulême aankwamen. Het was te laat om naar het pensionaat te gaan, daarom reden ze naar het hotel 'Le Duc Père' waar ze de nacht zouden doorbrengen. Later wandelden ze door de oude stemmige Franse provinciestad met haar fraaie kasteel in het hart van de stad. Daar dichtbij was het pensionaat gelegen, een statig gebouw met een grote achtertuin. Achter de tuinmuur hoorden ze het gelach van vrolijke meisjes die in de schemeravond een balspel speelden. Ze maakten een lange wandeling, Bianca praatte veel wat ze ook in de koets had gedaan. Herinneringen aan haar kostschoolperiode, en andere dingen die in haar hoofd opkwamen. Ze was nog nooit zo lief geweest als die avond, en tegelijk gaf ze hem het gevoel dat ze onbereikbaar ver van hem afstond. Hij kon nauwelijks begrijpen dat deze mooie jonge vrouw tot hem in de intiemste menselijke relatie stond. Ze zei geen woord over tante Charlotte en dat vond hij maar het beste ook. Hoe anders was ze geworden, verontrustend vreemd. Haar krampachtige trots gaf een indruk of het de reflectie was van haar verweer tegen de neergang van haar leven.

De ontvangst in het pensionaat was bijzonder hartelijk. De overste en verscheidene zusters uit Bianca's tijd waren er nog, ook veel pensionaires zag ze terug, die toen zij heenging in het derde of vierde leerjaar waren. Lodewijk vond het allemaal erg prettig, maar hij voelde zich er toch niet op zijn gemak. En daar hij begreep dat Bianca er de hele dag wilde blijven, vertrok hij na de lunch om zich door François en Pierre prinsheerlijk door de stad en de omstreken te laten rijden.

Tijdens de terugtocht de volgende morgen luisterde hij naar het spontaan relaas van Bianca's ondervindingen. Ze was weer een dag pensionaire geweest en zo praatte ze ook nu nog. Toen ze tegen de avond op het château aankwamen stond de dikke Franse kookster, Mariëlle, naar hen uit te zien. Het souper was klaar, mevrouw hoefde maar te zeggen wanneer ze het opgediend wilde hebben. Freule Hölleflakke voelde zich niet goed en was naar bed gegaan.

De volgende morgen zagen ze weer een andere tante Charlotte. De grauwe kleur van haar gezicht was blaf en bleek, in haar ogen was een sombere gloed. Op ongeïnteresseerde toon vroeg ze hoe de reis was geweest. Daarna zei ze dat van haar plannetje om samen met hen een dag naar Bordeaux te gaan, niets kon komen. Toen Lodewijk de opmerking maakte dat het wellicht beter was dat ze de volgende dag vertrokken, zag hij de opluchting in haar ogen. 'We hebben elkaar teruggezien, Lodewijk, en Bianca ken ik nu ook. Ik hoop dat Roland en de zusjes met augustus komen. Dan is het hier erg warm, maar ze zijn jong, ze kunnen er wel tegen.'

Toen ze de volgende morgen klaar stonden om te vertrekken, kwam Charlotte Hölleflakke uit haar kamer, ze zag er uit of ze de ganse nacht had geschreid. 'Ik wens jullie een goede reis,' zei ze met doffe stem. Ze stak haar hand op voor een kus om dan met een roerend gebaar zijn hoofd in beide handen te

pakken; ze kuste hem op het voorhoofd. Ze kuste Bianca en zei: 'Ik ben blij dat ik je heb gezien, lieve kind.'

Tussen hen in liep ze naar het bordes waar ze wachtte tot ze waren ingestegen. Toen de paarden aantrokken hoorden ze haar zachte schorre afscheidsroep: 'Adieu Lodewijk, adieu Bianca. Adieu.' Lodewijk voelde zich diep geroerd toen in een flits het herinneringsbeeld voor zijn geest kwam toen ze wegging met haar graaf. Haar adieu van toen was droef en tegelijk blij geweest, dit adieu klonk als een vaarwel voor altijd. Zo was het ook. Toen twee jaar later het bericht dat freule Hölleflakke zeer ernstig ziek was de Meeuwenburg bereikte, gingen Mathilde, Nicolaas en Lodewijk er terstond heen. Maar toen ze na een overhaaste reis aankwamen bij het plompe kasteel, was ze al gestorven.

Nog lang hield Lodewijk een levendige indruk van het bezoek aan tante Charlotte, en ook met Bianca was dat het geval. Uit het weinige wat ze er over zei maakte hij op dat ze, hoewel bewogen door het verdriet, het meest getroffen was door de bijna groteske trots van Charlotte Hölleflakke. Door de gang der daagse dingen werden de indrukken zwakker om tenslotte een niet meer aangrijpende herinnering te worden. Bovendien konden zij hun ouders spoedig daarna vertellen dat zij grootouders zouden worden. Een heel blijde verrassing, het meest voor Lodewijk en Bianca voor wie het leven een dimensie meer had gekregen.

Overigens viel er niets bijzonders voor. Tijdens de zomermaanden gingen ze vaak rijden met de koets. Paardrijden durfde Bianca niet meer nu ze in verwachting was. Ze hield er ook niet erg van. Om haar appelschimmel, Hamara, een geschenk van Nicolaas, in conditie te houden, bereed Lodewijk het paard nu en dan of hij stuurde er Ferdinand mee weg. Toen de dagen korter werden begonnen de muziekavondjes

weer, nu zonder Charles, die naar Utrecht was vertrokken. Er was een prettig veelvuldig contact met het doktershuis en ook met de Meeuwenburg waar ze 's zondags vaak naar toe gingen. De verstandhouding was nu weer goed. Mathilde was tot de overtuiging gekomen dat Bianca's zelfstandigheid niet een kwestie was van een verkeerde opvoeding of recalcitrant zijn, maar voortvloeide uit haar eigen aard en door veranderde opvattingen.

Enkele weken voor de geboorte van Jacques van Meeuwen trouwde Hanneke Bezems; Mathilde vertelde het. 'Wat doe je?' vroeg ze. 'Ik stuur haar een cadeau,' antwoordde Lodewijk. 'Dat kan ik toch niet achterwege laten.' Hij besprak het met Bianca, maar zij wist ook niet wat je aan de vrouw van een horlogemaker moet geven. Tenslotte besloten ze dat ze een niet te kostbaar eetservies zouden sturen. Lodewijk schreef er een felicitatiebrief bij waarin hij haar bedankte voor het fraaie geschenk dat zij had gestuurd. Hij vond het prettig Hanneke te schrijven en in gedachten even met haar bezig te zijn. Mathilde had vroeger eens gezegd dat zowel hij als Hanneke een passende levensgezel zouden vinden. Is dat wel zo? vroeg hij zich af. Hannekes horlogemaker kende hij niet, bij geen benadering wist hij wat voor een type man het was. En wat hem zelf betrof... Als hij bij zijn verstand te rade ging kon hij niet beter wensen. Bianca was een uitstekende huisvrouw, een voortreffelijke echtgenote met wie hij in bijna volmaakte harmonie samenleefde. Als hij op zijn gevoel afging was het niet zo goed. Hij hield veel van Bianca, maar zijn liefde was niet volkomen, niet helemaal doorleefd. Ze hield veel van hem en ze had geen vroegere affecties waar ze door verward kon raken. Toch had hun huwelijk, hoe goed dat ook was, haar zelfstandigheid niet aangetast; het was niet een gesloten eenheid. Maar is dat mogelijk? Bij Bianca niet. Krachtens haar natuur was zij vooreerst zichzelf en dan pas zijn vrouw. Is dat on-

redelijk? Was hijzelf anders? De verbondenheid met Hanneke was inniger geweest, van beide kanten. Toch zou de samenleving ondanks die diepe sterke liefde niet harmonisch zijn geworden. Zou dat wel het geval zijn met haar horlogemaker? Over die man hoorde hij een paar maanden later een ander verhaal dan zijn moeder had verteld. Jan zei dat Hanneke rijk getrouwd was, haar man had een grote klokkenwinkel in Oostende.

De geboorte van Jacques bracht wat deining teweeg om de naam van het kind. Nicolaas stond er op dat de traditie der Van Meeuwens, welke voorschreef dat de eerstgeboren zoon naar de grootvader in de mannelijke lijn werd genoemd, zou worden gehandhaafd. Mathilde steunde hem hoewel ze ook graag haar vaders naam had willen eren. Ook de Frankensstadts maakten er zich druk over, behalve Bianca zelf. Ze wilde het kind naar haar jonggestorven broertje, waar ze een heel vage zeer gevoelige herinnering aan had, Jacques noemen. 'Als hij het goed vindt, Lodewijk.' Lodewijk vond het goed en daarmee was de kwestie afgedaan.

Zoals hij had verwacht was ze een goede moeder. Maar zo heel anders dan Mathilde. Het begon al met haar weigering de verpleegster langer te houden dan noodzakelijk was. Ze voelde niets voor de gewoonte van deftige dames om nog enige tijd in gezelschap van de verpleegster op visite te gaan. Ze hielp het kind zelf, niet alleen met de voeding, maar ze nam de gehele verzorging op zich. Het belangrijkste onderscheid was echter de manier waarop ze met de baby omging. De kleine was vanaf de eerste dag moeders vriendje. Het was ontroerend te zien hoe ze het prille wezentje in haar armen legde; ze kon niet uitgekeken komen op zijn lief gezichtje. Toen hij wat ouder was legde ze hem op de sofa om met hem te spelen en te praten, urenlang soms. 'Ze bederft hem in de grond,' zei Mathilde. 'Straks kun je niets meer met hem aanvangen.' Haar

waarschuwing was ongegrond, de kleine jongen groeide zeer harmonisch op, hij was een lief gehoorzaam kereltje. Nooit zette hij een keel op als ze samen gespeeld hadden en zij hem weer in zijn bedje legde. 'Waarom zou hij ontevreden zijn als hij moet gaan slapen?' zei Bianca. 'Hij is moe en verlangt naar zijn bedje. Ik geloof niet dat het goed is zich pas met de kinderen bezig te houden als er begrip is op te merken. Het menselijk contact is er al veel eerder.'

Het volgende jaar, na de wisseling der eeuwen, wat met uitbundige feestelijkheid was gevierd over heel de wereld, werden de Van Meeuwens zwaar getroffen. Het begon in het voorjaar met de dood van tante Charlotte. Toen ze aankwamen in het château werden ze ontvangen door een oude abbé die hen geleidde naar de kernenade welke tot chapelle ardente was ingericht. Naast de met een glasplaat bedekte kist zaten nonnetjes uit Bordeaux te bidden. De abbé was de huiskapelaan; Charlotte Hölleflakke had om haar zwakke gezondheid en om de afgelegen ligging van het kasteel, van de bisschop toestemming gekregen een huiskapel in te richten. Ze scheen haar spoedige dood voorvoeld te hebben en had de maatregelen voor haar begrafenis zelf genomen. Met toestemming van de wereldlijke en kerkelijke autoriteiten werd ze begraven op haar eigen grond, op een plaats waar het bos het dichtst begroeid was. Ze had een smalle tombe laten maken, voor haar alleen, waarboven een beeldhouwer uit Bordeaux uit brokstukken van het kasteel een huiveringwekkend monument had samengesteld. Het was een aangrijpende gebeurtenis toen de dode door haar eigen mensen naar haar graf werd gedragen.

Toen later de notaris in de bibliotheek het testament voorlas, hoorde Lodewijk tot zijn grote verbazing dat hij erfgenaam was geworden van het kasteel. Wat moet ik er mee doen? was zijn eerste gedachte. Na overlegd te hebben met zijn ouders en de notaris stelde hij de oude Pierre met zijn vrouw aan als

huisbewaarders; het overige personeel dat overbodig was geworden gaf hij een vergoeding.

Tijdens de terugreis zei Mathilde: 'Nu alles voorbij is moet ik je iets over tante Charlotte vertellen. Graaf D'Orini heeft zich schandelijk misdragen met lichtzinnige vrouwen, en hij heeft zijn vermogen verspeeld. Als een verliefd mens zwerft hij van het ene land naar het andere. Een oom van de graaf, het hoofd van het geslacht, die zich vreselijk geërgerd heeft aan het misdadig gedrag van zijn neef, heeft maatregelen genomen dat tante Charlotte verder kon leven. Haar welstand waar je niets van zult begrepen hebben, is hiermee verklaard.'

'Iets dergelijks heb ik vermoed,' zei Lodewijk. 'Ik denk vaak aan haar; toen Bianca en ik bij haar op bezoek zijn geweest deed ze erg vreemd.'

'Ze kon alleen nog leven op haar trots,' zei Mathilde. 'Maar die heeft ze tot in het onmatige opgevoerd. Ze had totaal geen gevoel meer voor proporties.'

De tweede slag, die veel harder aankwam, was de plotselinge dood door verdrinking van Suzanne. Het gebeurde begin augustus, het meisje was pas thuis om haar eerste grote vakantie op de Meeuwenburg door te brengen. Toen de bel voor het middagmaal luidde en ze niet verscheen, maakte Mathilde zich meer boos dan ongerust; Suzanne overtrad wel eens meer de huisorde. Maar toen men haar ging zoeken en niet vond, werd ze dodelijk ongerust. Een poesje dat op de rand van de basalt-schoeiing klaaglijk zat te miauwen, gaf hun een voorgevoel van het drama, dat enkele dagen later in volle kracht toesloeg toen het lijk van Suzanne vele kilometers verder boven kwam drijven. Het leek of Mathilde het niet zou kunnen verwerken. Met bleek vertrokken gezicht doolde ze door de Meeuwenburg en nooit meer wilde ze in de achtertuin komen bij de val die haar kind had meegesleurd. De derde slag kwam op elf november

toen Nicolaas in de vroege morgen werd gevonden in een greppel dichtbij de Meeuwenburg. Zijn hart was doorzeefd met grove hagelkorrels. Het geweer lag in zijn hand, wat even de indruk wekte dat hij zichzelf per ongeluk had gedood. Indrukken van laarzen en schoenklompen rondom hem wezen echter uit dat er verwoed was gevochten. Slechts van één man, Bezems, kon men verwachten dat hij het tegen Nicolaas zou durven opnemen. Mathilde scheen een voorgevoel te hebben gehad van dit drama. Half oktober zei ze tegen Lodewijk: 'Ik ben ongerust over vader. Een paar maanden geleden is Bezems teruggekomen van de rijkswerkinrichting. Hij was erg kalm zodat een van zijn kinderen hem in huis wilde nemen. Maar zijn rust heeft slechts geduurd tot zijn spaargeld was opgedronken. Toen werd hij weer de oude rover. Een week geleden heeft vader hem aangetroffen op het goed en na een heftige ruzie met de paardezweep geslagen. Dat vind ik heel erg. De man is brutaal en niet eerlijk, maar hij is zeventig jaar. Men slaat toch geen grijsaard. Vader heeft de overtreding onmiddellijk gemeld, Bezems zal wel weer worden opgeborgen, maar dat gaat zo vlug niet. Ik ben doodsbang dat vandaag of morgen iets verschrikkelijks gebeurt.'

Het onderzoek wees uit dat Nicolaas een bloeduitstorting had bij de rechterslaap. Daar was hij, vermoedelijk met een schoenklomp, geraakt en bewusteloos geslagen. Daarna had de onverlaat hem doodgeschoten met zijn eigen geweer, en het geweer zo gelegd dat een ongeluk kon worden verondersteld. De marechaussee, en de veldwachters van heel de streek, zochten naar Bezems, die na de moord niet bij zijn dochter was teruggekeerd. Twee dagen later vonden ze hem in de Vlijmense moerputten. Hij lag half in laag water met zijn hoofd in de modder. Voor een man van zijn kracht en behendigheid was het niet moeilijk geweest zich uit de modder te bevrijden als hij was gevallen, tenzij hij delirisch dronken was geweest.

Maar niemand had hem in een herberg gezien. Het was wel zeker dat hij zich had gezeftmoord. Op dezelfde dag dat Nicolaas van Meeuwen met treurmuziek van de dorpsfanfare werd bijgezet in het familiegraf, werd Bezems in ongewijde aarde begraven. Dit was voor Lodewijk van het dubbele drama het meest aangrijpende: schuldig voelde hij zich niet, maar toch wel ergens er mee verbonden. Voor Hanneke was het vreselijk erg, ook zij zou het subtiële verband begrijpen. De gedachte dat haar vader had gemoord, zich had gezeftmoord, en als een hond onder de grond was gestopt, zou haar wel nooit meer loslaten.

De dood van Nicolaas bracht grote veranderingen teweeg. Al bij zijn eerste bezoek aan de oude notaris Fock maakte deze Lodewijk duidelijk, dat het beheer van de goederen van de Meeuwenburg de volledige inzet van zijn persoon zou vragen, tenzij hij er de voorkeur aan gaf alles in handen te stellen van een bekwaam rentmeester. Lodewijk had dit verwacht en hij hoefde er niet lang over te peinzen wat hij zou doen. Toen hij de toga uitdeed, had hij het gevoel of hij een zware last van zich aflegde.

Iedere morgen reed hij op Karoune naar de Meeuwenburg waar hij in zijn vaders werkkamer de eenvoudige maar nogal omvangrijke administratie doornam om een inzicht te krijgen hoe het ervoor stond. Uit de schaarse pochende opmerkingen had hij begrepen, dat Nicolaas tijdens diens leven veel aan zijn bezit had toegevoegd; de uitkomst verbaasde hem nog. De kinderen Van Meeuwen waren schatrijk. Dat ook enkele hoeven van pachtboeren tot het goed behoorden was hem bekend; hij wist echter niet dat ze zo talrijk waren en over het hele land verspreid lagen. Het onderzoek wees uit dat de hoeven vrijwel steeds op dezelfde manier in het bezit van Nicolaas waren gekomen. Altijd was het het gevolg van gezinsmoeilikheden der pachters, die hen financieel in nood hadden gebracht. Dan kwam Nicolaas tussenbeide en hij bood een behoorlijke prijs. Daarna werd de boer huurder van zijn eigen huis, pachter en knecht van zijn eigen grond. Nicolaas had deze transacties met koele berekening afgehandeld, hij had echter de mensen een zekere zelfstandigheid gelaten en hen niet de kroon van het hoofd gerukt. Hij eiste geen kleuren op

de blinden voor de ramen, niets wees op een modern soort lijf-eigenschap; ook in zijn correspondentie was hij heel voorzichtig geweest met hetgeen hij wel en niet mocht schrijven. Zo kon het gebeuren dat verscheidene boeren, wier hoeve en bouwland al sedert vele jaren eigendom waren van de Meeuwenburg, voor hun omgeving nog altijd als eigenaars golden. Dit was een goede noot voor Nicolaas, wiens wezen langzaam oprees uit de nagelaten bescheiden. Het was niet veel anders dan Lodewijk had verwacht: een nooit volstrekt oneerlijke, hebberige man. Gierig in vrekke zin was hij niet geweest; het verraste Lodewijk dat hij in de bescheiden aantrof een jaarlijks terugkerende post aalmoezen, een vrij hoog bedrag, dat hij echter nooit door de pastoor van het dorp had laten verdelen, maar aan de plebaan in de stad had ter hand gesteld.

Met notaris Fock voerde hij lange gesprekken over de manier waarop de goederen beheerd moesten worden. De bezittingen waren alle bij het notariaat geregistreerd, met de administratie had de notaris echter geen bemoeienis gehad, Nicolaas had alles zelf tot in details verzorgd. Een testament was er niet, alleen een soort wilsbeschikking in briefvorm. Hierin had Nicolaas op vrij naïeve wijze gesteld dat naar zijn mening de goederen onverdeeld moesten blijven, in deze zin dat Lodewijk of Roland het beheer zou voeren en dat de opbrengsten gelijkelijk onder de kinderen verdeeld moesten worden. Voor Mathilde moest gezorgd worden dat ze kon leven overeenkomstig haar stand. In deze brief, welke Nicolaas een half jaar voor zijn dood had geschreven, herkende Lodewijk zijn vader op en top. Alles moest gebonden blijven zoals hij het had ontvangen van zijn vader en verder zelf had opgebouwd. Voorlopig zou het volgen van deze gedragslijn ongetwijfeld het beste zijn, hetgeen wettelijk mogelijk werd gemaakt doordat de rechter Lodewijk benoemde tot voogd van zijn broer en

zusje, en bij gebrek aan familieleden dokter Frankenstadt als tweede voorgd. Daarmee waren enkele maanden voorbijgegaan, en toen pas kon Lodewijk uitvoering geven aan zijn plan om zijn bezittingen in ogenschouw te nemen en kennis te maken met de pachters. Bianca vatte het rustig op dat hij geruime tijd weg zou zijn; Mathilde, die de eenzaamheid in het grote huis nauwelijks aan kon, zei korzelig: 'Blijf niet langer weg dan noodzakelijk is.' In haar stem hoorde hij iets meeklinken dat hem deed denken aan tante Charlottes wanhopige trots.

Toen reed hij weg op Karoune, een eenzaam ruiter, die het heerlijk vond zo vrij te zijn. Hij zag de graslanden in Brabant, Gelderland, Friesland, Groningen, West-Friesland en in Westfalen; de bospercelen op de Veluwe en in midden-Brabant. Hij praatte met de boeren, voorzichtig zoekend naar het goede woord en gespannen op hun reacties. Toen wist hij spoedig dat hij de laatste aanvulling tot het totaalbeeld van zijn vader had gekregen. De mensen waren slaafs onderdanig, doodsbang ergens voor. Bij sommigen ontdekte hij dat de lasten te zwaar drukten, bij enkelen was zelfs sprake van stilgeleden armoede. Al tijdens zijn bezoek gaf hij verlichting en beloofde nog meer, al wist hij nog niet hoe hij het allemaal moest doen.

Half april was hij klaar met zijn inspectietocht. Moe en lichtelijk verdrietig kwam hij terug op de Meeuwenburg. Zijn werk de eerste dagen zou zijn het overdenken en ordenen van zijn indrukken. Enkele dingen stonden al voor hem vast. Hij zou een andere pachtheer zijn dan zijn vader was geweest en van het vele werk wilde hij iets delegeren aan anderen. Voor zijn bospercelen zou hij een houtvester aanstellen, voor zijn graslanden een jonge boer, het beheer der hoeven wilde hij in eigen hand houden. Een ding benauwde hem nu al: wat moest hij doen met het overschot aan geld? Nicolaas had geen moeite

gehad met het opsporen van nieuw rendabel bezit; zou hem dat ook lukken? Hij herinnerde zich zijn gesprek met dokter Frankenstadt toen hij glimlachend had gezegd: 'Ik weet niet wat je op den duur moet aanvangen met al die prijzen.' Moest hij ermee ophouden en zijn geld in industriële ondernemingen of in buitenlandse effecten steken, zoals meer en meer gebeurde?

Begin mei verraste Bianca hem met de vraag of hij er iets voor voelde Mathilde voor te stellen hun woningen te ruilen. Hij was heel verbaasd, een blij gevoel deed zijn ogen tintelen. 'Meen je het echt? Zou jij op de Meeuwenburg willen wonen?'

'Ja, nu wel,' zei ze rustig. 'Sedert ik met de kinderen de streek heb gezien denk ik er vaak met verlangen aan terug.'

'Je wilt het doen voor mij,' zei hij.

'Ook een beetje,' gaf ze toe. Daarna op plagerige toon: 'Ik stel me voor dat het beheer van de goederen evengoed hier kan gebeuren als op de Meeuwenburg.'

'Ja...' glimlachte hij. Even staarde hij voor zich uit en zei dan: 'Ik vind het een goed idee, het is typisch dat het bij jou is opgekomen. Ik denk dat moeder het graag zal doen, ik geloof niet dat ze erg aan de Meeuwenburg is gehecht.'

'Het zal ook voor Roland en Godelieve beter zijn,' zei Bianca. Tegen zijn verwachting in had Lodewijk nogal wat moeite met Mathilde. Zij was inderdaad niet erg gehecht aan de Meeuwenburg, maar voelde het als een desertie het huis waar haar kinderen geboren waren, en waar Suzanne en Nicolaas plotseling uit het leven waren weggerukt, te verlaten. 'Ik zal er over nadenken, Lodewijk.' Drie weken later zei ze dat ze het goed vond, toen noemde ze haar aanvankelijke bezwaren sentimenteel.

De verhuizing bracht grote veranderingen teweeg welke bij Mathilde eerder waren op te merken dan bij Bianca. Een ver-

blijf van meer dan dertig jaar op de Meeuwenburg bij een man als Nicolaas, was niet zonder invloed gebleven op haar wezen. Maar al vanaf de tijd dat haar drie jongste kinderen aan de laatste voorbereidingen voor hun intrede in het grote leven waren begonnen, was haar eigen aard weer sterker gaan spreken. Meer en meer begon ze een discrepantie te zien tussen de maatschappelijke staat van Nicolaas en de plaats waar ze haar kinderen graag wilde hebben. Roland zou officier worden bij een elitekorps en dienovereenkomstig een grote staat moeten voeren. Dat zou geen moeilijkheden veroorzaken, maar hoe moest het met de meisjes gaan als hun opleiding in Sacré Coeur was voltooid? Welke kansen hadden Godelieve en Suzanne?

De dood van Suzanne had haar wreed getroffen in dit spel van gedachten. In welk opzicht was zij te kort geschoten dat God haar zo zwaar had beproefd? De dood van Nicolaas had haar heel anders geraakt. Ze vond het erg dat hij in de kracht van zijn leven was vermoord door een afschuwelijk mens, en toch ging haar medelijden niet spontaan naar hem uit. De moord, en de zelfmoord van Bezems, kwamen voort uit oorzaken waar ook Nicolaas schuld aan had. En diep in haar wezen voelde ze zijn dood als een bevrijding voor zichzelf. Lodewijk was dit alles niet ontgaan, hij geloofde dan ook dat zij in de stad tot zichzelf zou komen en zou opfleuren. Niet had hij verwacht – het was een wat pijnlijke verrassing – dat zij al na enkele weken het leven van een grande dame ging leiden. Ze nam een kamenier aan en nog een huisknecht naast Ferdinand; met de parasol boven haar hoofd liet zij zich vaak door de stad rijden of door de omstreken. Meer en meer werd ze ongenaakbaar voor iedereen, uitgezonderd een kleine groep intieme vrienden. Haar trots had een ander karakter dan de hoogmoed van Charlotte Hölleflakke, maar ze kwamen beide voort uit dezelfde vergeldingsdrang voor aangedaan leed. Intussen

was er iets gebeurd dat de goede harmonie tussen Lodewijk en Bianca korte tijd lichtelijk verstoorde. Van hun plicht tot dankbaarheid aan allen, die hen een huwelijksge Geschenk hadden gegeven of belangstelling hadden getoond, hadden zij zich zorgvuldig gekweten. Velen hadden ze een bezoek gebracht in de stad en de provincie. De gravin L'Orante was niet vergeten; Mathilde had te kennen gegeven dat de gravin hen graag een poos bij zich wilde hebben, maar dat kon pas gebeuren als dat meisje was getrouwd. Mathilde zei het op licht plagerige toon waar Lodewijk plezier om had. Hij poogde zich voor te stellen hoe Hanneke zou reageren als hij plotseling verscheen in het renaissancekasteeltje. Als ze ernstig wilde proberen een gereserveerde houding aan te nemen, zou haar dat toch niet lukken; Bianca zou spoedig met ergernis ontdekken dat Hanneke hem grootmoedig aan haar had afgestaan. Een vervelende bijkomstigheid was dat Mathilde, die het begripsvermogen van anderen vaak onderschatte, ook tegen Bianca had gezegd dat de reis naar Assebroek een poos moest worden uitgesteld. Bianca die de reden half begreep, zei er niets over, maar ze dacht er wel eens over na, en sommige dingen kregen een andere kleur. Dat zo'n eenvoudig kamermeisje een duur kleed had gestuurd was ongewoon; het verhaal van Lodewijk over hetgeen hij voor dat meisje had gedaan maakte het Geschenk niet waarschijnlijker. De Franse brief welke Hanneke later schreef om te bedanken voor het eetservies, was ook iets om over na te denken. Er stond niets bijzonders in, maar de toon was merkwaardig; vriendelijk, zelfbewust en typisch vertrouweljk. Het was Bianca niet ontgaan dat Lodewijk de moord op Nicolaas en de zelfmoord van Bezems zag als een tweeënheid; vooral zijn opmerkingen over het ondraaglijke leed voor Hanneke hadden haar getroffen. Ze kreeg het gevoel dat de verstandhouding tussen Lodewijk en dat meisje anders was geweest dan hij haar had verteld. Ze

vond het niet erg dat hij sommige dingen van hem zelf voor zichzelf wilde reserveren, maar het was vervelend dat hij, een Van Meeuwen, die de gravin L'Orante als zijn gelijke beschouwde, het bezoek aan het kasteel zo lang had uitgesteld omdat dat meisje daar was.

Maar nu gingen ze dan. Half juli vertrokken ze voor een maand, waarvan ze een week in Assebroek zouden doorbrengen. De overige tijd wilden ze oude Vlaamse steden bezoeken: Gent, Brugge, Leuven, Mechelen. Bianca wilde ook naar de Ardennen en naar Zuid-Limburg. Ze waren toe aan een lange vakantie; het vorig jaar was het er door de geboorte van Jacques en de dood van Suzanne en Nicolaas bij ingeschoten. Het kon nu ook; de kleine jongen, een lief kereltje dat al stevig op zijn beentjes stond, zou het naar zijn zin hebben bij grootmoeder Frankenstadt en tante Lucia. Vooral Lodewijk had met groot verlangen uitgezien naar deze reis. Het voorbije jaar was bewogen geweest, hij verlangde naar rust en ontspanning. In het bijzonder wilde hij graag het renaissancekasteeltje en het park terugzien, én Penelope Berrel. Dat was merkwaardig, hij had de gravin maar een keer gezien. Ofschoon ze toen zeker indruk op hem had gemaakt geloofde hij dat zijn affectie voor haar meer een gevolg was van hun bondgenootschap. Hoe vaak, vooral in de eerste tijd, had hij het beeld opgeroepen dat hij hand in hand met Hanneke wandelde in het park. Een illusie die nooit verwezenlijkt was, en nu was Hanneke er niet meer. Haar horlogemaker scheen een goede man te zijn. 'Al drie broers zijn vertrokken uit het dorp,' had Jan onlangs gezegd. 'Hanneke zit daar achter, dat kunt u gerust geloven, meneer Lodewijk.' De jongens waren nu kleine zelfstandige boeren, een in Hedel, een in Ammerzoden en een in Schin op Geul waar zijn vrouw vandaan kwam. De Bezems waren het dorp uitgegaan omdat ze het niet verdragen konden, dat het door wild gras en paardebloemen begroeide zerkloze graf buiten de

kerkhofhekken, hen altijd toeriep dat hun vader een moorde-
naar en zelfmoordenaar was.

Ze reisden in een grote koets over de weg die Lodewijk al enkele malen was gegaan. Hij praatte opgewekt over zijn werk. Een jonge boer met hersens in zijn hoofd, Jan Bartels, had hij aangesteld als opzichter van zijn graslanden. Kees Reelink, een man die alles afwist van bossen en houtaanplant, had hij benoemd tot houtvester. Met Reelink wilde hij in september naar Frankrijk gaan om de man zijn landgoed te laten zien. Er moest daar iets gebeuren, hij wist nog niet wat.

Toen ze de oprijlaan binnenreden voelde Lodewijk een blijde ontroering in zich opstijgen. Nu midden in de zomer was het park nog mooier dan hij het zich had verbeeld. De avondzon overspoelde het met haar warme glanzen, het geurde naar sterk gezond hout, en de rust was er weldadig. De gravin en haar man ontvingen hen in dezelfde witte kamer als de eerste keer. Zij zag er stralend uit, het leek of de vele jaren geen dag aan haar leven hadden toegevoegd. De graaf zag er nog slordiger uit, zijn rug was nog meer gebogen, hij was oud geworden; een man die naar zijn laatste dagen sukkelt. Zijn Frans had nog hetzelfde zware Vlaamse accent en hij was nog meer on-
verstaanbaar geworden.

De verrukkelijke dagen vlogen snel voorbij. Ze gingen met de koets het Vlaamse land in naar kleine stadjes en dorpen, waar Penelope even goed thuis was als in Assebroek. In de avonden speelde Bianca op de grote vleugel, waarbij de graaf in stomme verbazing zat te luisteren naar het dynamische spel van het jonge vrouwtje.

Als ze niet uit Assebroek gingen wandelde Lodewijk graag in het park, alleen of met Bianca. De illusie, die nooit was verwezenlijkt en waar hij niet meer naar verlangde, scheen hij ook niet prijs te kunnen geven. Hij praatte weinig wat hem zelf irriteerde, omdat hij voelde dat Bianca zijn zwijgzaam-

heid opviel. Maar hij kon zich onmogelijk dwingen tot een gesprek nu alles in hem verstild was.

Op de laatste dag toen ze op het terras genoten van de prachtige zomeravond, begon hij te praten over Hanneke. Geen woord was over haar gezegd, wat hem van dag tot dag meer was gaan hinderen. Dat de gravin niet met anderen over haar personeel wilde praten, was begrijpelijk, maar hier diende zij te beseffen dat de kwestie anders lag. Blijven zwijgen was on-tactisch; zij wist heel goed dat Hanneke een kanten kleed had gestuurd en een eetservies terug had ontvangen. Misschien dat zijn lichte geprikkeldheid meeklonk in zijn stem, want in Penelope's verbaasde ogen zag hij spotsterretjes glinsteren. De sterretjes verdwenen toen ze het begreep. Ze zei rustig: 'Annette Bezems, nu madame Geelendonck, maakt het goed. Ze komt me nog wel eens opzoeken.'

Toen Lodewijk zei dat hij had gehoord dat ze veel goed deed aan haar broers en zusters, knikte de gravin instemmend. 'Ja, ze laat haar familie meedelen in haar voorspoed. Haar man en haar schoonvader hebben haar broers de kans gegeven, onder gunstige voorwaarden zelfstandig boer te worden; haar zwagers krijgen het volgend jaar eenzelfde kans. De heren Geelendonck zijn wel zo verstandig geweest mijn man te laten borgen, wat hij overigens graag gedaan heeft. Het ging niet om beduidende bedragen, en de Bezems zijn flinke ijverige mensen.' De gravin wachtte even en zei dan: 'Je zult begrepen hebben, Lodewijk, waarom de kinderen Bezems allen weggaan uit jullie dorp. Dat zullen ze zelf willen, en bovendien heeft Annette het als voorwaarde gesteld. De ramp heeft haar ontzettend hard getroffen, maandenlang is zij er van overstuur geweest.'

Wilde hij nog meer weten? Dat zei ze niet, maar hij zag het in haar ogen, hij zag ook dat hij niet meer mocht vragen en zweeg dus.

Even was het heel stil en dan zei Bianca: 'Oostende is hier dichtbij, Lodewijk. Zou madame Geelendonck het prettig vinden als wij haar een bezoek brengen? Zij is jouw beschermeling.'

Hij keek haar gespannen aan en antwoordde: 'Dat denk ik niet, Bianca. Ik geloof zelfs dat we haar ernstig zouden verontrusten. Wat zegt u daarvan, gravin?'

'Een bezoek aan Annette moet ik jullie nu beslist afraden,' antwoordde Penelope. Blijkbaar voelde ze aan dat dat niet voldoende was, want ze voegde er aan toe: 'Lodewijk heeft veel voor dat meisje gedaan, Bianca. Meer dan hij heeft bedoeld; hij heeft geen andere bedoeling gehad dan goed en vriendelijk te zijn. Dat is ook bijkomstig; van belang is dat zij door een aantal omstandigheden, waar Lodewijk de stoot toe heeft gegeven, weer in de mensen en het leven is gaan geloven. Ik heb daar ook wat aan mogen doen en daar ben ik heel blij om. Maar als je er nu heengaat zul je de wonde, die nauwelijks is gesloten, weer openscheuren. Doe het dus niet.'

Tijdens hun bezoek aan de oude Vlaamse steden dacht Lodewijk voortdurend aan dit gesprek. Niet om de feitelijkheden; dat wist hij, uitgezonderd dat de graaf had willen borgen, allemaal al. Maar nooit eerder was gezegd dat hij Hanneke voor het leven had gered zonder dat hij dat had bedoeld. Als kleine jongen was hij goed en vriendelijk geweest voor een klein meisje. Het begin van een verbondenheid, die pater Ignatius sterk, typisch en gevaarlijk had genoemd. Pas toen ze in de Ardennen waren, in een klein intiem hotel, waar ze een poos wilden blijven om alle indrukken te verwerken in een rustig samenzijn, kwam hij er op terug. De ondervinding in het korenveld en zijn vrijages uitgezonderd, vertelde hij Bianca alles over Hanneke. Ze luisterde opletterend en toen hij was uitgesproken sloeg ze haar arm om zijn hals. 'Jij hield veel van haar,' fluisterde ze.

'Ja...' gaf hij toe.

'Als het mogelijk was geweest zou je met haar zijn getrouwd.'

'Het was niet mogelijk, Bianca. Het heeft geen zin onmogelijkheden veronderstellend te zien als mogelijkheden.'

'Dat is zo,' stemde ze met hem in. 'Ik weet het nu wel. Hanneke heeft jou gezien als de algoede man, de ideaalman. Dat ben je niet, maar je bent wel goed en eerlijk. Heb je het gevoel dat we quitte zijn, als ik je vertel dat ik toen ik elf jaar was, verliefd ben geweest op een buurjongetje?'

Hij lachte: 'Ja, laten we het op quitte houden. Ik hoop alleen...' Ze legde haar hand op zijn mond en zei: 'Hanneke Bezems heeft me een tijdlang geïrriteerd. Ik heb me afgevraagd hoe tussen een Van Meeuwen en een tuchtschoolmeisje een verhouding kon bestaan anders dan als prostitutie, óf als beschermer en beschermeling. Ik voelde dat het anders was, maar ik begreep niet hoe het anders kon zijn. Nu weet ik het, ik vind het heel mooi.'

Met september ging Lodewijk met Kees Reelink naar zijn landgoed 'Le Perroquet' bij Bordeaux. Het was nu bijna anderhalf jaar geleden sedert hij erfgenaam was geworden van het sombere kasteel en, behoudens de zakelijke rapporten van de notaris, had hij er niets meer over gehoord. Het goed had niets opgeleverd, anderzijds weinig geld gekost; de financiële kant interesseerde hem ook niet. In zijn laatste rapport, dat in het vroege voorjaar was gekomen, had de notaris er op gewezen dat er aan het kasteel iets moest gedaan worden wilde het niet verstikken in de woeste vegetatie. Dat begreep Lodewijk, het kon niet anders. De oude Pierre en zijn struise vrouw woonden in enkele vertrekken van de stompe toren als god in Frankrijk, zonder angst en zonder zorg. Pierre, die zijn metselwerk allang had voltooid, leefde als een bosjesman in het hout

waar hij de korhoenders en de wilde duiven uit de bomen schoot; zijn vrouw onderhield plichtsgetrouw de bloemenrand rondom het kasteel waar ze nooit aan uitgewerkt kwam.

Met de houtvester stond Lodewijk voor het stille huis waarvan de luiken voor de kleine ramen gesloten waren. 'Het gaat kapot in zijn eigen stank,' zei Reelink. Wat de man bedoelde begreep Lodewijk toen ze binnengingen en de vieze mufte lucht, die aan lijklucht deed denken, opsnoven. 'De ramen moeten open,' zei Reelink. 'Dat moet regelmatig gebeuren of het vergaat tot drek.' Zwijgend liepen ze over de smalle bospaden door de halve duisternis. De houtvester keek met schattende ogen om zich heen en gromde nu en dan. Toen ze bij de bospartij kwamen waar Charlotte Hölleflakke rustte in haar enge tombe, voelde Lodewijk bij een diepe ontroering een gevoel van ergernis in zich opkomen. Het pad dat naar het graf leidde, na de begrafenis nooit meer betreden, was geheel volgroeid met woekergewas. Toen Lodewijk met zijn zware laarzen de struiken plattrapte, waarschuwde Reelink dat hij moest oppassen voor adders. Speurend naar de grond traptten zij zich een weg naar het bizarre monument, dat geheel was overgroeid door klimplanten. Ze zagen adders wegvluchten, vette padden kropen over de vochtige grond en door het donkere groen schoten bliksemsnel gele lijfjes van hagedissen. Een ogenblik stonden ze zwijgend voor het naargeestige graf en dan zei Reelink: 'Dit is godgeklaagd, meneer Lodewijk. De rotzooi moet opgeruimd worden.'

Lodewijk gaf niet onmiddellijk antwoord. In zijn verbeelding zag hij tante Charlotte als het jonge stralende meisje in het oude patriciërshuis, haar mooi, lief gezicht met de gouden haren. Het verdriet deed zijn keel zeer en terwijl hij zich van het graf afwendde, zei hij met schorre stem: 'Hier wordt niets veranderd, Reelink. Zij heeft het zo gewild en zo zal het blijven.' Toen ze later in de bibliotheek zaten en Reelink wilde

beginnen met te vertellen wat er volgens hem moest gebeuren, viel Lodewijk hem bij het eerste woord in de rede. Plotseling voelde hij woede in zich opkomen, wat zelden gebeurde, zijn stem was geladen van drift toen hij zei op bijna snauwende toon: 'Vooreerst wil ik dat rondom het kasteel het hout wordt weggekapt op een breedte van minstens vijftig meter. Daar maak je een tuin van of wat je er van maken wilt. Het huis verstikt, het kan niet ademen.'

'Dat zal veel geld kosten, maar ook veel geld opbrengen,' zei de houtvester.

'Dat kan me niet schelen, Reelink. Verder moet die smalle kronkelende toegangsweg verdwijnen. Je moet een rechte weg laten kappen tot aan de hoofdweg.'

'Dat is tenminste twee kilometer, meneer Lodewijk.'

'Goed, dan is het twee kilometer. Ik wil dat het kasteel vrij komt te liggen en openlijk is te benaderen. Ik zal Pierre op zijn hart drukken eens per week alle ramen open te zetten, die lijklucht moet verdwijnen.'

Toen luisterde hij naar Reelink. Er was veel ziek hout dat toch nog wel verkocht kon worden. Ze moesten uitdunnen, overal. Daarvoor moesten eerst bergen woekergewas verbrand worden, opdat de grond weer zou kunnen ademen. Dat zou geruime tijd duren, een jaar minstens.

'Regel je werk zo dat je hier vlug terug kunt zijn,' zei Lodewijk. 'Neem mensen aan en een Franse opzichter, en zeg hem hoe ik het hebben wil. Ga regelmatig controleren of alles goed verloopt.'

'Nu komt het goed,' zei hij toen hij terug was op de Meeuwenburg. 'Daar zorgt Reelink voor.'

'Heb je bepaalde plannen met je kasteel?' vroeg Bianca.

'Nee, het verontrustende is dat ik niet weet wat ik er mee doen moet. Ik wil het niet verkopen, dat vind ik niet fair tegenover tante Charlotte. Maar ik weet er ook geen raad mee. We zul-

len maar afwachten, de tijd zal wel uitwijzen wat er mee moet gebeuren.'

Na de reizen naar Assebroek en Bordeaux begon het leven op de Meeuwenburg naar een andere vorm te groeien, waarbij spoedig bleek dat Bianca het anders wilde doen dan Nicolaas het Mathilde had veroorloofd. Begin oktober begon zij vrienden te nodigen, waarbij zij soms befaamde kunstenaars vroeg naar de Meeuwenburg te komen. Vele avonden was de salon vol jonge mensen, om te musiceren en gezellig bij elkaar te zijn. Veel werd er gepraat, over alle mogelijke onderwerpen; vooral een zich vernieuwende kunst en de versnelde voortstroming van de tijd hadden de aandacht. In korte tijd bereikte zij dat de Meeuwenburg een centrum werd van cultuur en kunst. Velen in de streek maakten er zich boos over, er werd gelasterd over bacchanalen en gesproken over een nieuw Sodom in het Brabantse land. Lodewijk hoorde ervan op verscheidene plaatsen, ook zijn moeder sprak erover op berispende toon. Toen hij zei dat op de Meeuwenburg nooit iets oneervols gebeurde, maar dat miezerig bekrompen mensen graag lasteren, antwoordde zij dat ook door laster zijn goede naam verloren kon gaan. Hij keek haar gespannen aan. Moest hij dit verdragen van zijn moeder wier levenspatroon de excentriciteit nu dicht nabij kwam? Het werd steeds erger met haar. Ze liet zich rijden in een koets met twee schimmels en een palfrenier naast de koetsier op de bok. Ofschoon hem dat griefde, ook dat zij zoveel geld besteedde aan haar praalzucht, zei hij er nooit iets over en bleef haar trouw bezoeken. Iedere week was hij een dag in de stad. Dan luisterde hij met verbazing naar de verhalen over de dingen die haar bezig hielden. Over Roland die nu spoedig luitenant zou worden, een kranige cavalerist, een charmante jongen die zijn weg in het leven wel zou vinden. Of ze las een van Godelieves brieven voor. Het meisje had een mathematische geest waar alles in

paste volgens haar aard, die geheel was ingesteld op eer en glorie. Bij Sacré Coeur koos ze haar vriendinnen alleen onder meisjes met een adellijke naam, en zelfs in dat uitgelezen gezelschap domineerde ze nog. Een lieve vriendelijke jongedame, die een vast omlijnd levenspatroon voor ogen had en daar nooit van afweek. Het meest echter praatte Mathilde over zichzelf en haar relaties, waarbij Lodewijk zich in verbazing afvroeg hoe een vrouw met veel verstand en met het grote verantwoordelijkheidsgevoel dat hij altijd in haar bewonderd had, zo plotseling kon omslaan en alleen nog kon denken en praten over een lange reeks onbenulligheden.

Na het diner als Mathilde was gaan rusten, reed Lodewijk op Karoune rondom de stad. Dat had hij altijd graag gedaan, hij kon nooit genoeg krijgen van het uitzicht over het wijde open land. De stadsuitbreiding in het westen op het witte zand uit het Vughtse bosmeer, was veel minder snel tot stand gekomen dan hij had verondersteld, of misschien in zijn idealisme had gehoopt. Het was al weer enkele jaren geleden dat hij op de Westwal had gestaan met Esmeralda. Voor zijn verbeelding hoorde hij het zuigwater weer klotsen, en hij zag weer hoe het witte zand onder het maanlicht fosforiseerde. Nu was het een groene vlakte met hier en daar de nieuwe bebouwing. Een majestueus stationsgebouw, en een weg naar de stad met riant huizen in enigszins Belgische trant. De verbinding door de spoorweg van het noorden met het zuiden was voltooid; langs de parallelwegen waren huizenblokken voor eenvoudige mensen in aanbouw. Eens had hij de witte vlakte gezien als een door de ingeknelde stad uitgestoten long waar ze mee kon ademen, toen was hij blij geweest omdat spoedig de krotten konden worden opgeruimd. Nu begreep hij beter dat de uitbouw harmonisch moest passen bij het deftige karakter van de hoofdstad van de provincie, maar het speet hem toch dat het

minst was gedaan voor een groep van de bevolking waar het meest voor gedaan had moeten worden.

Soms ging hij voor hij terugreed naar de Meeuwenburg, naar de sociëteit om een groene pomerans te drinken en wat te praten met de heren. Hij vond het leuk als de president van de rechtbank of de officier van justitie hem quasi ernstig deserter noemden. Nu hij niets meer had te maken met de administratie van de misdaad, kon hij er gezellig over praten.

De groei van de Meeuwenburg naar een centrum van cultuur en kunst, was hem zeer naar genoegen, en ofschoon hij er nog altijd over piekerde of hij niet te kort schoot in liefde, voelde hij dat bij zijn bewondering voor Bianca een element van verering was gekomen. Wellicht kwam dat ook door Jacques, de kleine blonde jongen met zijn schrandere blauwe ogen, waarin zijn vernuft nu al te zien was, waarop ze allebei stapelgek waren.

Door de jaren heen was hij zichzelf gebleven. Aan de soms vurige debatten nam hij wel deel, waarbij hij zich zelden partij stelde, in tegenstelling met Bianca die dat uitgesproken wel deed. Nog steeds was luisteren en observeren zijn sterkste zijde, de meningen toetsen waarbij was op te merken, dat vanaf zijn Leidse periode tot nu toe al heel wat veranderd was in het menselijk denken.

De dagen gingen voorbij in rustige regelmaat. Bianca had haar werk en hij het zijne. Nu alles geregeld was en het beheer der goederen goed marcheerde, kreeg hij meer vrije tijd waar hij een deel van reserveerde voor zijn liefhebberij in tekenen en schilderen. Om meer af te weten van de techniek van het schilderen met olieverf, nam hij les bij een Bossche kunstschilder, die enig talent in hem ontdekte. Het was een prettige, de geest stimulerende liefhebberij, en toen hij Bianca het eerste redelijk geslaagde doekje - de sluis in het midden van de winter met sneeuw en ijs - kon laten zien, was hij heel blij met haar lof.

In het vroege voorjaar kreeg de totaal overwerkte dokter Frankenstadt een attaque. Enkele weken was hij in gevaar, men vreesde het ergste wat voor Lucia tot gevolg zou hebben gehad dat haar huwelijk met de Nijmeegse advocaat Henri ter Poelen, dat na Pasen zou gesloten worden, uitgesteld moest worden. De sterke constitutie van de Zeeuw overwon de zware aanval, maar hij genas niet geheel en kon zijn beroep niet meer uitoefenen. Tussen de Meeuwenburg en het doktershuis was een veelvuldig contact geweest, de dokter hield van het typische witte huis in het polderland, en toen een specialist hem adviseerde weg te gaan uit de stad waar alles hem nog bond aan zijn beroep, naar een rustig oord, kon dat nergens beter zijn dan bij Bianca en Lodewijk. Lodewijk vond het prettig. Hij hield van zijn onberekenbare schoonvader en nog meer van Bianca's moeder. Zijn vrees dat Mathilde, die de Frankenstadts niet onder haar vrienden rekende, haar schaarse bezoeken aan de Meeuwenburg nog zou minderen, werd bewaarheid, maar dat compenseerde hij door vaker naar haar toe te gaan.

De Frankenstadts veroorzaakten geen last. Ze woonden in hun eigen appartementen en Bianca's moeder kon haar man zelf verzorgen voor zover dit nog nodig was. Zij bemoeiden zich niet met het jonge gezin; ze waren alleen blij dicht bij hun dochter en hun kleinzoon te zijn. Het afstand nemen van al wat zorgelijk was en de rust in een gezonde omgeving deed de dokter erg goed, en al bleef de prijs van de aanval tot zijn dood toe een scheefgetrokken mond, een slepend linkerbeen, en een sterk verminderd concentratievermogen, toch was het leven voor hem zeer plezierig. Zijn humeur werd er beter van en zijn handen bleven sterk. Omdat zijn werkzame aard het niet verdroeg de ganse dag te luieren, voorzag hij de Meeuwenburg van een complete huistelefooninstallatie, en overall rinkelden elektrische belletjes.

Voor Bianca had de komst van haar ouders een gevolg dat achteraf gezien minder merkwaardig was dan het in het begin leek. Lodewijk was niet vergeten dat zij, toen ze staande aan de reling van het schip de Gironde binnenvoeren naar Bordeaux, had gezegd dat ze altijd dacht aan verre landen en hoopte er nog eens te komen. Toen ze zei dat ze graag met hem wilde gaan paardrijden, had hij echter geen vermoeden dat dit een symptoom was van dit verlangen. Hij vond het leuk, het had hem altijd gehinderd dat ze haar appelschimmel, waar Nicolaas een hoop geld voor had moeten betalen, verwaarloosde. Maar hij was heel verbaasd toen ze naar de stal kwam toegelopen waar hij toekeek op het zadelen van Karoune en Hamara - gekleed in een opmerkelijk ruiterkostuum: een strakke pantalon van fijn grijs laken, een kort lichtgroen buisje met een witte halsdoek, hoge zwarte laarzen en op haar hoofd een witte kleppet waar haar donkere krullen onderuit sprongen. Ze zag er uit als een jong meisje, heel mooi en lief. 'Ik rijd als een man,' zei ze glimlachend. 'Ik heb een lange ruitersjas, die ik zal aandoen als we naar de stad gaan. Hier buiten lijkt me dat niet nodig.'

Zij vergiste zich, op het platteland was het meer nodig dan in de stad waar men vaker excentriciteiten zag. Als een lang rommelende donder ging het door de streek dat de zwarte Bianca van de Meeuwenburg te paard zat als een kerel, uitdagend trots, zonder enig schaamtegevoel en zich van niemand iets aantrekkelijk. Mathilde raakte er van overstuurd en zelfs de pastoor meende Lodewijk er voorzichtig op te mogen wijzen dat zijn vrouw de mensen choqueerde. 'Doe je mantel aan,' zei Lodewijk, 'dat maakt het een minder onwelvoeglijke indruk.' 'Wat is er onwelvoeglijk aan?' vroeg Bianca. 'Het is toch keurig.' Het was keurig en zelfs allerliefst, maar de mensen waren er niet aan gewoon en gingen er tegen tekeer. Lodewijk met zijn groot gevoel voor persoonlijke vrijheid wilde het

haar niet verbieden, ofschoon ook hij het niet gepast vond. Bianca's moeder vond het bepaald onfatsoenlijk en alleen van haar vader kreeg ze steun: 'Hypocrisie, scrupulositeit, laat ze naar de donder lopen!' zei hij boos. 'Je ziet er keurig uit en zo kun je tenminste op een paard zitten zoals een mens er op hoort te zitten. Binnen tien jaar, Lodewijk, rijdt geen enkele vrouw meer schrijlings.'

'Misschien zijn er over tien jaar geen paarden meer.'

Tien jaar later waren de paarden niet verdwenen, maar wel had de automobiel toen al grote opgang gemaakt. Vooral na de spoorwegstaking van negentienhonderddrie, een der eerste krachtsuitingen van de arbeiders, welke een schok gaf door het gehele land, maakte de mechanische koets snel furore. Maar toen de staking uitbrak reed Bianca al in een Franse auto. Een half jaar nadat ze haar paard uit de stal had laten halen, vroeg ze een automobiel en Lodewijk kocht er een; hij was een der eerste autobezitters van Brabant. Weer bracht het deining teweeg, maar de mensen gingen er niet zo fel tegen tekeer; een auto, hoe verwerpelijk ook, was in wezen niet onfatsoenlijk. Er waren ook strubbelingen van persoonlijke aard. Jan de stalknecht, die de machine moest leren besturen, had daar weinig zin in. Gedwongen om het toch te leren zat hij, toen hij het kende, met angstige ogen op de achterbank als Bianca luid toeterend met een vaart van veertig kilometer per uur over de wegen stormde. Het gehannes van die bange man begon haar vlug te vervelen en ze liet hem thuis, tot grote woede van Mathilde voor wie de ene ergernis op de andere werd gestapeld. 'Dat kan niet, Lodewijk,' zei ze boos. 'Dat de vrouw van een Van Meeuwen als een man door de polder rijdt, is een groot schandaal, maar dat ze zelf die machine bestuurt, is niet te verdragen. Stel je voor dat ik op de bok ging zitten om zelf mijn koets te rijden.'

'Dat zou dwaas zijn, moeder, maar dit is anders,' suste Lode-

wijk. 'In Frankrijk en Engeland besturen veel dames zelf hun automobiel.'

'Ik zal me er niets van aantrekken,' zei Bianca. 'Ik neem die bange slome man niet meer mee. Over een paar jaar is Jongejan zover dat hij kan leren autorijden.' Jongejan, een aardige jongen van twaalf jaar, was de jongste zoon van Jan. Hij was pas op de Meeuwenburg om zijn vader te helpen bij diens werk. Zijn eerste en enige betrekking, hij bleef zijn ganse leven bij Lodewijk van Meeuwen.

De deining om al die nieuwe dingen bedaarde niet vlug, vooral Mathilde kon er niet overheen komen. En daar zij niet in staat bleek, ook niet door middel van haar zoon, invloed uit te oefenen op Bianca, nam ze haar toevlucht tot een typisch verweer. Behalve dat ze aan haar intieme vrienden vertelde dat ze met haar schoondochter, een jonge vrouw zonder moraal, volledig had gebroken, ging ze nog meer de grande dame spelen. Ze liet zich rondrijden in kleurige zijden japonnen met dwaas grote hoeden op haar hoofd, wat het spotgrage Bossche volk spoedig de scheldnaam 'de gekke Mathilde' in de mond gaf. Het volk in de streek rondom de Meeuwenburg had inmiddels 'de wilde Bianca' gevonden. Toen Lodewijk het hoorde kreeg hij een van zijn zeldzame woedeaanvallen. 'Je gooit onze naam te grabbell!' zei hij boos. 'Wat doe ik verkeerd?' vroeg Bianca. 'Wat is er wild aan mij? Ik rijd altijd in kalme draf, galopperen durf ik niet. In de auto rijd ik zeer voorzichtig. Bij iedere kromming van de weg en bij iedere zijweg toeter ik op de hoorn, ik zal geen kip doodrijden. Ben je boos op mij omdat je moeder zich aanstelt? Zij klampt zich krampachtig vast aan een tijd die voorbij is. Maar mijn tijd komt nog, Lodewijk. Ik wil leven zonder geboden of verboden voor iedere dag van het jaar. Ik wil interessante mensen, die iets kennen en iets kunnen, om me heen hebben. En dit nare volk hier noemt me 'de wilde Bianca'. Hypocrieten en pilaarbijters zijn het, het

bijgeloof en de hekserij zit nog met klodders achter hun wijd-
uitstaande oren.'

'U dient zich te matigen,' zei Lodewijk tegen zijn moeder. 'U
maakt uzelf en ons belachelijk! U lijdt aan dezelfde ziekte
waar tante Charlotte aan gestorven is. De hoogmoed van een
feodalisme dat niet meer bestaat.'

Hij kreeg steun van Roland, en vooral van Godelieve wat hij
niet had verwacht. Het tengere pretentieuze meisje zei: 'Ik ben
het met je eens, Lodewijk, dat het feodale tijdperk voorbij is,
maar de kenmerken van de echte adel zullen altijd behouden
blijven. Dáárom moet moeder zich matigen, dat zal ik haar
duidelijk maken.' Dat gebeurde ook, de invloed van Godelieve
op haar moeder bleek groter dan van Lodewijk en Roland
samen.

Toen de storm was gaan liggen, kwam een mooie tijd voor
Lodewijk en Bianca. Vaak gingen ze te paard het land in,
boven en beneden Den Bosch. Overal waar ze kwamen wekten
ze opzien, ze trokken er zich niets van aan. In alle seizoenen
reden ze, met iedere stemming van het weer raakte Bianca ver-
trouwd. Opgetogen kon ze soms haar paard stilhouden bij de
rivier om te kijken naar het glinsterende spel van de zon op
de eeuwig bewegende stroom. 'Ik hou van dit land, ik wil hier
altijd blijven,' zei ze blij.

Met haar automobiel had hij zich tot dusver niet bemoeid, wat
hem meer en meer begon te irriteren; het was dwaas dat een
vrouw de wagen reed omdat haar man het niet kon. In Leiden
had hij wel eens zo'n ronkend, stinkend geval bestuurd, wat
hem toen niet was bevallen. Maar dit was anders, erkende hij
tenslotte. Haar plagerige glimlach vertelde hem dat zij hierop
had gewacht, en toen hij een poos later de automobiel bestuur-
de en zij naast hem zat, zag hij in haar ogen een verlangen
dat hem spoedig duidelijk werd. Het polderland was haar te
klein geworden, ze wilde meer van de wereld zien. Misschien

dat ze onbewust al wist dat ze niet lang meer zou leven want ze haastte hem met bijna hartstochtelijke aandrang. In dat jaar gingen ze met de auto naar Spanje en Portugal, naar Duitsland en Italië. De vaart van haar leven scheen onstuitbaar te zijn, en toen hij vroeg of zij het tegenover Jacques wel kon verantwoorden zo vaak en zo lang van huis te zijn, schudde ze driftig met het hoofd. 'Moeder zorgt goed voor hem,' zei ze. Dan: 'We zullen niet lang meer reizen, Lodewijk, we hebben al veel gezien van de wereld. We zullen een paar jaar wachten en dan de zee oversteken.'

In het najaar toen ze naar de stad reed om een en ander te kopen voor het eerste avondfeestje van het winterseizoen, had ze in haar haast wellicht te weinig aandacht voor het gevaar van beregende gladde klinkerwegen. Het stuur gleed uit haar hand en de auto botste tegen een boom op. Toeschietende mensen haalden haar uit de zwaar beschadigde wagen; het bloed uit een diepe hoofdwonde gulpte over haar heen; zij bewoog zich niet zodat de mensen dachten dat ze dood was. Een dokter die even later voorbijreed en uit zijn koets stapte om te zien wat er was gebeurd, zag dat ze nog leefde. Snel legde hij een verband om haar hoofd en bracht haar met zijn koets naar het ziekenhuis. Lodewijk kwam nog diezelfde avond; onbeweeglijk lag ze in het smalle bed, haar hoofd ingekapseld als van een Egyptische mummie. 'Uw vrouw is ernstig gewond, meneer van Meeuwen,' zei de dokter. 'We moeten afwachten, dat is alles wat ik er nu van kan zeggen.'

Langzaam heelde de diepe hoofdwonde, maar toen de dokter het verband weg nam en in haar ogen keek, zag hij de verwoesting van haar geest. Een befaamd professor, die haar daarna langdurig behandelde, lukte het de evenwichtsstoornis weg te nemen. 'U kunt haar meenemen,' zei hij, 'een goede verpleegster kan haar ook thuis verzorgen.' De natuur volbracht nog het kleine wonder dat zij weer enig begrip kreeg

van sommige dingen, verder kwam ze niet meer. Even voor haar dertigste jaar stierf ze op de Meeuwenburg, enkele maanden voor haar vader, die in zijn zeventigste levensjaar overleed tengevolge van een hartaanval.

Vanaf het fatale ongeluk was de Meeuwenburg niet meer een centrum van cultuur en kunst. De ziel was er uit weggenomen en het oude huis werd weer het stille woonoord dat het altijd was geweest. Vele maanden verkeerde Lodewijk in grote spanning over Bianca en toen hij haar mee mocht nemen uit de kliniek, half invalide en met een zwaar gestoorde geest, had het leven voor hem veel van zijn waarde verloren. Het zou heel anders worden, in het vervolg zou hij het meest op zichzelf zijn aangewezen. Dokter Frankenstadt en Bianca's moeder waren prettige medebewoners bij wie hij veel troost vond, maar zij konden Bianca niet vervangen. Voor de kleine Jacques was het een geluk dat zijn grootouders er waren. Grootmoeder Frankenstadt was nog flink genoeg om de opvoeding van de jongen in handen te nemen, zijn grootvader leerde hem knutselen en nam hem mee de polder in. Met altijd het verdriet om Bianca's ontredde dagen gingen de dagen voorbij. Hij deed zijn werk, maakte nu en dan met Karoune een rijtoer en was verder veel thuis. Aan de arm van de verpleegster en van hem kon Bianca wel lopen naar de sluis of tot de Plas. In de achtertuin was ze graag. In het prieeltje luisterde ze naar het gezang en getjilp van vogels en soms gleden er verwarde geluiden uit haar mond. Later toen de natuur het kleine wonder had gewrocht, wist ze weer wie hij was, ze herkende ook haar vader en moeder en Jacques. Toen hoorde hij aan de klanken dat ze probeerde zijn naam uit te spreken. Ze spande zich in om verstaanbare woorden te zeggen, en ofschoon dat niet lukte, kwam hij door steeds beter op te letten zover dat hij meestal begreep wat ze bedoelde. Het waren kinderlijk eenvoudige gedachten welke nog in haar omgingen.

Regelmatig bezocht hij zijn moeder, die nu met Godelieve samenwoonde. Na het ongeluk was hij enige tijd met haar gebrouilleerd geweest, ernstig ontstemd om haar theatrale gebaren en haar profetenstem waar ze mee verkondigde, dat als men God wil tarten men Zijn straf over zich afroept. De verwijdering drukte zwaar op allebei en het was Godelieve, die met grote tact haar moeder tot het inzicht bracht dat hetgeen Bianca was overkomen een noodlottig gevolg was van nieuwe vindingen in de tijd, die door geen mens kunnen worden tegengehouden. Het tengere meisje dat bij al haar pretenties zeer eenvoudig was en met grote duidelijkheid zag wat er gaande was in de wereld, wist Mathilde ook te bewegen tot een rustiger leven zonder uiterlijke schijnlorie. Het resultaat van haar bemoeiingen was een verstillende Mathilde, die langzaam tot het besef kwam dat haar vreemde escapades het gevolg waren geweest van een verkeerd gericht denken na haar bevrijding van een boeren-conventionalisme bij een wat kortzichtige slimme man. Na de verzoening waar Mathilde niet aan voorbij kon komen zonder een tikje sentimenteel pathos, werd het contact tussen de Meeuwenburg en het huis in de stad hersteld.

Zo gingen de maanden voort tot plotseling Bianca's labiele gezondheidstoestand veel slechter werd. Het openbaarde zich plotseling, maar het was die climax van een langdurig proces dat alleen door dokter Frankenstadt was opgemerkt en waarover hij zelfs met zijn vrouw niet had gesproken. Toen de fatale inzinking kwam zei hij slechts: 'Wij moeten haar afgeven, daar is niets meer aan te doen.' Lodewijk geloofde het niet, hij wilde dat de bekwaamste doktoren naar de Meeuwenburg zouden komen, en dat gebeurde ook. Het baatte niet meer, dokter Frankenstadt had het goed gezien. Drie maanden later stierf ze kalm en zonder pijn. Het was midden in de winter, de Meeuwenburg lag in een veld van sneeuw toen ze voor het

laatst werd overgevaren om bijgezet te worden in het familiegraf. Nog voor Pasen rouwde de Meeuwenburg weer, nu voor dokter Frankenstadt. De dood had hem overvallen toen hij bezig was voor Jacques een scheepje te bouwen, dat door stoom zelf kon varen op de Plas.

Aanvankelijk leek het dat Lodewijk het verlies van Bianca snel te boven zou komen, hij wilde sterk zijn voor Jacques en Bianca's moeder. Die zomer lukte het wel, maar toen het najaar kwam met zijn stormen die om de Meeuwenburg huilden, werd hij gegrepen door een bijna woeste melancholie. Het geheim van leven en dood had hem bezig gehouden vanaf zijn jeugd, hij was echter nooit verder gekomen dan tot een eenvoudig aanvaarden van iets onbegrijpelijks. Het sterven van bonne-maman, grand-mère en grand-père had hem geschokt, het had geen langdurig verdriet nagelaten. De dood van tante Charlotte en van zijn vader had hem heel anders getroffen. Er was iets irriterends in, iets onnodigs, iets van eigen schuld. In het drama met Nicolaas was zijn grootste medelijden voor Bezems geweest, die in wanhoop zijn hoofd in de modder had gestoken. Alleen de dood van Suzanne had hem hard geraakt. Een lief kind dat nooit iemand kwaad had gedaan. Wat kon haar vroege dood voor zin hebben? Geen enkele zin, althans niet een menselijk aanwijsbare zin. Het troostargument dat God haar vroeg had geroepen om haar te behoeden voor de boosheid van de wereld, was vervelend.

Met Bianca was het veel erger. Ook haar dood had geen aanwijsbare zin. Slachtoffer van de tijd? Slachtoffer van haar eigen haast? Waarom had ze nog zo lang moeten lijden? Had ze veel geleden?

In haar beste momenten had hij gemeend op te merken, dat het haar verdriet deed dat ze voor hem niet meer een vrouw kon zijn. Hij was aan al haar verlangens tegemoet gekomen, maar was dat niet vooral geweest een compensatie voor iets

waarin hij te kort was geschoten? Was zij wel zijn vrouw geweest, was hij haar man geweest? Ze was lief en zorgzaam, dynamisch en heel zeker van zichzelf. Was zij te veel zichzelf geweest, en had hij zich bij haar aangepast? Dat kon best wezen, maar dat gaf haar vroege dood toch geen zin. Alleen als hij haar dood verbond aan een schuldvraag, was er uit af te leiden dat hij vanuit een onvolkomen liefde haar niet had mogen vragen haar leven met het zijne te verbinden. Als hij deze schuld positief kon vaststellen, zou het gevoel rechtvaardig gestraft te zijn er op kunnen volgen.

Altijd was hij met Bianca bezig en nooit kreeg hij de kring gesloten. Hij wilde wel schuld erkennen, dat zou niet meer zijn dan een rationeel erkennen; het had niets te maken met een diep doorleefd schuldgevoel. Maar als er geen schuld was, kon er ook geen straf zijn. Daarmee verviel de enig aanwijsbare zin van haar dood. Haar sterven moest dus een niet aanwijsbare zin hebben. Lodewijk was niet een vroom, diep godsdienstig man, wel had hij een groot geloof in Gods Zijn, dat voor hem de betekenis had van een Alzijn in de meest letterlijke zin. Deze gedachte had hij in Leiden al verdedigd, en ook later als het te pas kwam. Ook nu geloofde hij dit nog, maar in zijn sombere melancholie was het vergif van de twijfel, die langzaam overging in een aanklacht. De wereld was vol onrechtvaardigheden – de dood van Bianca was er een van – en al deze dingen werden geleid door de Voorzienigheid. Als dat zo was, en dat kon niet anders, dan was die Voorzienigheid een voor menselijke begrippen onaanvaardbare overmacht. Schuld en straf horen bij elkaar; straf is een redelijke vergelding voor schuld. Maar als er geen schuld is, heeft lijden geen zin. En als lijden voortkomt uit een Voorzienigheid, dan is die Voorzienigheid voor de mens iets treiterends. Hij piekerde voort en deed zijn werk. Hij nam zijn liefhebberij weer op en ontdekte dat zijn opstandige melancholie zijn

pril palet vergrauwde tot de somberste kleuren. Niemand kon hem helpen. De warme gloed in de ogen van Bianca's moeder voelde hij wel als troostend, maar hij wendde er zich toch van af. Mathilde ergerde hem met haar vrome frasen, en bepaald nijdig werd hij toen ze opmerkte, dat hij nog jong genoeg was om na enige tijd naar een nieuwe moeder voor Jacques uit te zien. 'Ik veronderstel dat u een serie geschikte kandidaten voor me heeft,' zei hij grimmig. 'Zeg zoiets alstublieft nooit meer.' Het bemoedigende schouderklopje van Roland, die in Arnhem in garnizoen lag en volop feestvierde, irriteerde hem mateloos; het college van Godelieve over de zin van het lijden, onderbrak hij met de bitse opmerking dat hij na er een jaar intens over te hebben nagedacht, tot de overtuiging was gekomen dat lijden een zinloze bezigheid is. Lucia en haar Henri Ter Poelen, die in Nijmegen op de weg naar Beek in een enorme kast woonden, maakten hem boos met hun vrolijkheid, die zo goed bedoeld was. Charles Frankenstadt, die niet de praktijk van zijn vader in Den Bosch weer had opgevat, maar zich op Walcheren had gevestigd, was de enige met wie hij kon praten, al hinderde het hem dat de jonge dokter altijd over zijn vader sprak en zelden over Bianca.

Toen Bianca's moeder te kennen gaf dat het voor Jacques beter was als hij in de stad kon wonen, stemde hij onmiddellijk toe. Hij begreep dat het voor de oude dame niet was uit te staan altijd met een sombere man samen te moeten zijn in het eenzame grote huis in de graslanden. En voor Jacques was het inderdaad beter dat hij voor hij naar het gymnasium ging, de sfeer van de stad wat meer had ondergaan. Deze gedachte ging vergezeld van het besef dat hij ook ten opzichte van Bianca's zoon te kort schoot. Hij hield van de jongen, maar hij kon het niet van zich verkrijgen veel met hem bezig te zijn; hij had ook niet het gevoel dat dat verlangd werd of gewenst was. Vaak dacht hij terug aan zijn eigen jeugd toen zijn vader hem mee-

nam om hem de streek te leren kennen, en te laten zien wat er te koop is in de wereld. In dat opzicht was Nicolaas een betere vader geweest dan hij. Het leek hem toe dat hij veel meer de zoon was van Nicolaas dan Jacques het was van hem; een typische gedachte waar hij woedend om werd en die hij toch niet van zich af kon zetten. Hij had gewild dat Jacques op de dorpschool zou omgaan met kinderen uit het dorp, en had er geen spijt van, dat de jongen heel anders was geworden dan hij toen hij even oud was. Jacques had een pony waar hij mee ronddraafde zoals hij het vroeger ook had gedaan. Maar Jacques was nooit alleen, altijd was hij met andere jongens. Zijn omgangsvormen waren niet zo verfijnd en in zijn uitspraak hoorde Lodewijk nu en dan het dialect meeklinken. Hij plaagde hem wel eens, maar zei er verder niets over; het kon hem ook niet schelen als Jacques zelf de roeiboot nam om in het dorp te gaan spelen. De jongen ging vaak naar grootmoeder van Meeuwen, van wie hij wel hield, maar bij wie hij nooit langer dan een uurtje bleef, omdat zijn natuur ergens in opstand was met haar deftigheid. De colleges van tante Godelieve – die hij heel aardig vond, want ze was mooi en vriendelijk – over alle mogelijke dingen, interesseerden hem geen zier. Zij nam hem niet bij de hand om hem de stad te laten zien, of boodschappen te gaan doen op de markt.

Dat miste hij niet, hij verkende de stad op zijn manier. Uit de opgetogen verhalen begreep Lodewijk dat zijn zoon de stad heel anders leerde kennen dan met hem vroeger het geval was geweest.

De verhuizing van Bianca's moeder met Jacques naar de stad, had tot gevolg dat Lodewijk zich nog meer in zichzelf opsloot. Een stille, eenzame man, die vaak in de polder was te vinden met zijn schildersezel. Zijn werk versomberde nog meer, tegelijk werd het forser en dynamischer, alsof hij er ressentimenten haatgevoelens mee ontladde. Even plichtmatig als hij zorg-

de voor het beheer der goederen, ging hij naar de stad om zich op de hoogte te stellen van Jacques' vorderingen, of een poos bij zijn moeder te zijn. Hun gesprekken hadden een voorzichtige toon gekregen, hij kon geen enkele vermanende opmerking meer verdragen. Er was niets op hem aan te merken. Alles marcheerde goed, en dat hij geen omgang met anderen wilde hebben, was een zaak waar niemand iets mee te maken had. Ofschoon er veel geld de deur uitging, vooral Roland kon heel wat aan, was het bezit nog toegenomen. De vrees van het begin hoe hij het aan moest leggen bospercelen of graslanden bij te kopen, zo hij dat al wenste, was onnodig gebleken. Jan Bartels en Kees Reelink brachten hem wel in contact met mensen met wie hij zaken kon doen. Van begin af aan had hij een andere pachtheer willen zijn dan zijn vader was geweest. Dat was hij ook geworden, hij was niet glashard, hij haalde de mensen het vel niet over de oren. Als een pachter in financiële moeilijkheden verkeerde, had hij het geduld te wachten tot de pachtsom betaald kon worden, en soms de grootmoedigheid ze voor een jaar geheel of gedeeltelijk kwijt te schenken. Nog groter achting verwierf hij door zijn besluit de boeren, wier hoeven in eigendom aan Nicolaas waren overgegaan, hun vroeger bezit op gunstige voorwaarden in huurkoop over te dragen. Daarmee herstelde hij iets dat hem lang gehinderd had.

Op den duur kon hij echter de eenzaamheid niet aan en even plotseling als hij zich er in had ondergedompeld, kwam hij er weer bovenuit, niet in de zin dat hij het gezelschap van veel mensen zocht, maar hij wilde meer beweging voor lichaam en geest. Zijn eerste reis was naar Bordeaux waar hij in de voorzomer aankwam op zijn landgoed. Kees Reelink had hem regelmatig op de hoogte gehouden van de werkzaamheden, en van de notaris had hij vrij aanzienlijke bedragen ontvangen voor de gekapte bomen. Zijn voorstelling van 'Le Perroquet'

week nogal wat af van de werkelijkheid. De lange rechte weg naar het kasteel was te smal in verhouding tot de afstand, en de tuin die Kees Reelink in samenwerking met de Franse opzichter rondom het kasteel had laten aanleggen, deed hem glimlachen. Het huis dat nu geheel vrij lag leek niet zo somber, hoewel het nog even plomp was als vroeger. Daaromheen had Reelink een bloementuin gecreëerd in Italiaanse trant, met fraai geschoren lage heggen en veel beelden. Het gaf de indruk of een oude woeste Noorman was terechtgekomen in Arcadië. Het bos was sterk uitgedund en de bosgrond was schoon; toen Lodewijk er doorheen wandelde kreeg hij niet meer het gevoel van bederf en verstikking zoals vroeger. Dat was alleen nog het geval bij het graf van Charlotte Hölleflakke. Het graf was nu geheel overgroeid door woekergroen, van geen enkele kant was het nog te benaderen en hij deed daar ook geen moeite voor. Zijn bevel om de dode te laten rusten in de diepste eenzaamheid, wat zij zelf had gewild, was opgevolgd. Voor het eerst vroeg hij zich af of hij daar goed aan had gedaan. Hij ging terug naar het kasteel waar hij een maand bleef bij de oude Pierre en zijn vrouw, die nog goed gezond waren, en bij de Franse opzichter die voor zichzelf en zijn jonge vrouw een blokhuut had gebouwd achter het kasteel.

De reis naar Frankrijk was de eerste van een lange reeks naar vele landen, waar hij pas mee ophield toen de eerste wereldoorlog uitbrak. Een half jaar eerder was Mathilde gestorven. Hij was in Zwitserland, in een chalet dichtbij de besneeuwde Pilatus, toen hij de boodschap kreeg dat ze ernstig ziek was. Al enige jaren leed ze aan een leverziekte, waar ook haar vader aan gestorven was. De dokter had verzekerd dat als zij zich goed in acht nam, zij niet ongerust hoefde zijn, maar nu was het gif plotseling in haar bloed gekomen, wat het einde betekende. Ze was pas haar vijfenzestigste levensjaar ingegaan, te jong nog om te sterven. Lodewijk, die terstond uit Zwit-

serland vertrok, zag haar nog levend. De ziekte had hard en snel toegeslagen, ze zag er uit als een stokoude, totaal uitgeleefde vrouw. Haar geest was nog helder, tot een uur voor haar dood praatte ze met haar kinderen.

Over Godelieve, die alleen achterbleef in het grote deftige huis, hoefde niemand zorg te hebben, verzekerde het meisje met een glimlach. Godelieve was het raadsel geworden voor de familie. Ze was nu negenentwintig, nog altijd teer en tener, heel knap en lief, vrolijk en soms zeer geestig. Verscheidene aanzoeken had ze tot grote ergernis van Mathilde afgewezen. De liefde scheen langs haar heen te gaan, daar wilde ze niet over praten en ze wilde er ook niet mee geplaagd worden. Ze gaf geen uitleg waarom niemand zorg over haar hoefde hebben, pas drie maanden later toen ze de stad verliet om een voorname functie te aanvaarden aan het hof, werd alles duidelijk. Na haar moeder de laatste jaren voorbeeldig verzorgd te hebben, was ze nu vrij geworden om een belangrijk doel van haar levenspatroon te verwezenlijken.

Jacques, die het bij zijn grootmoeder best naar zijn zin had, volgde het gymnasium in Den Bosch. Welke richting hij zou kiezen als hij klaar was, was nog niet vastgesteld. Lodewijk oefende geen invloed uit, hij liet de jongen geheel vrij; grootmoeder Frankenstadt, die het liefst had dat hij medicijnen zou gaan studeren, had het gevoel dat dit verlangen een wens zou blijven. Jacques, een zeer intelligente jongen met een uitgesproken aanleg voor wiskunde, voelde zich meer aangetrokken tot de technische wetenschappen. Die kant zou het wel uitgaan.

Lodewijk had intussen vrijwel alle landen van Europa bezocht, hij was ook in Afrika en Azië geweest. Met alle voermiddelen had hij gereisd, uitgezonderd de vliegmachine, die er al wel was, doch nog pas in haar eerste stadium van ontwikkeling verkeerde. Hij was geen kalme reiziger, haastig

joeg hij door de landen en pas als hij doodmoe was van het gesjouw en van de massa's indrukken die hij opdeed, gunde hij zich rust in een stil oord. Met tussenpozen was hij op de Meeuwenburg om zijn zaken in het oog te houden, of in Bordeaux waar hij door zijn bossen doolde. Een enkele keer ging hij gedreven door een gevoel van plicht naar Arnhem. Altijd was het een teleurstelling. De luitenant der huzaren had alleen aandacht voor zijn eigen besognes: feesten, vrouwen en vooral paarden. Roland draaide er veel geld doorheen, wat Lodewijk nog beter kon verdragen dan zijn soldatenjargon, wat hij afschuwelijk vond.

Het liefst was hij op reis in vreemde landen. Hij praatte in gedachten met Bianca en vertelde alles wat hij zag. Hij had de indruk dat de haast waarmee hij reisde, iets dat eigenlijk niet paste bij zijn aard, een beïnvloeding was van haar geest. Nooit tijdens haar leven had hij zich zo een met haar gevoeld als nu hij alleen voortijlde over de grote prachtige wereld.

De eerste wereldoorlog verliep heel anders dan de frisse vrolijke Frans-Duitse oorlog van achttienhonderd zeventig. Aanvankelijk leek het een herhaling te worden; ook nu sneden de Duitse legerkorpsen als een mes door boter door de Belgische en Franse verdedigingslinies heen, recht op Parijs aan. Voor de Marne en voor Ieperen stakte het heer en toen volgde die lange gruwzame loopgravenoorlog, die pas eindigde toen Duitsland innerlijk geheel was uitgehold.

Vaak moest Lodewijk denken aan hetgeen ritmeester Baldoon jaren geleden had gezegd in hotel 'De vier Koninkskinderen' in Breda: een oorlog zou meer en meer worden een kwestie van geheel het volk. Dat was het militair gezien nog niet geweest, maar in de gevolgen waren de volken zeker helemaal betrokken. Toen de Duitse keizer naar Nederland vluchtte en daar afstand deed van de troon, was het niet om zich te laten

opvolgen door zijn zoon, de kroonprins. Het was afgelopen met het Duitse keizerrijk, het was gedaan met het Rusland der tsaren. Het was dertig jaar geleden dat pater Ignatius had gezegd, dat het marxisme wellicht nog ooit reële betekenis zou krijgen; twintig jaar was het geleden dat hoge officieren in Hotel 'De Gouden Kroon' hadden verzekerd dat als het proletariaat te driest zou worden, men over de middelen beschikte om het de mond te snoeren. In Nederland werd de revolutie inderdaad in de kiem gesmoord, maar Duitsland had een socialistische president gekregen, in Rusland werd hard gevochten voor een marxisme in zijn meest extreme vorm. Zo zag de naar adem snakkende wereld er nu uit, het was verbijsterend vlug gegaan.

De jonge ritmeester Roland van Meeuwen had de ene oorlog, die hij in zijn leven wenste, nog niet gekregen. Zijn bijdrage aan de weerbaarheid van het land had zich beperkt tot het trekken met zijn huzaren van de ene grensplaats naar de andere. Een lamledige bezigheid voor velen, maar Roland wist er wel wat van te maken. Het statige buitenhuis van de familie Besterwege in de Achterhoek was voor de officieren uit de omtrek een lustig oord waar zij vele avonden doorbrachten. De enige dochter, Ernestine, een niet erg intelligent, lief meisje van drieëntwintig jaar, maakte zoveel indruk op de boemelende ritmeester, dat ze hem tot een rustiger leven kon bewegen. Ze trouwden het volgende voorjaar, even voor Rolands zesendertigste verjaardag.

Jacques had het uitstekend gedaan op het gymnasium, en inderdaad de studie der technische wetenschappen gekozen. Hij was pas achttien jaar geworden toen hij naar Delft vertrok.

Voor Lodewijk was de oorlog verlopen in een gedwongen verblijf in Nederland. De eerste tijd, toen gevreesd werd dat de Duitsers om een bredere invalspoort te hebben, Limburg zouden binnentrekken, was gespannen geweest. Maar de vrees

luwde en toen kwamen de gruwzame berichten van het front. Luik was bestormd en gevallen; honderden jonge Belgen en Duitsers waren gedood in dit afschuwelijk geweld. Dit kende men niet. Alleen de ouderen wisten nog iets af van de Frans-Duitse oorlog, waarvan de herinnering meer romantisch was dan bloedig. Hier was niets romantisch aan. De officier die met de sabel in de vuist zijn soldaten vooringing in de aanval, was niet de knappe held van de fraaie plaat; het was de bemodderde razende man, die in dolle woede voorwaarts stormde om zijn gedode makkers te wreken. Echter pas na de val van Antwerpen toen duizenden Belgen, soldaten en burgers, naar ons land vluchtten, kreeg men hier een volledig begrip wat een afschuwelijk beest de oorlog was.

In die dagen dacht Lodewijk vaak aan Hanneke Bezems. Altijd had hij aan haar gedacht. Als hij op zijn reizen zich helemaal een voelde met Bianca, stond Hanneke op de achtergrond als een wat schimmige vriendelijke metgezel. Zij was geheel in hem, meer zelfs dan Bianca. Bianca was na haar dood de ziel van zijn bestaan geworden, Hanneke was het hart geweest en dat was ze gebleven. Vaak had hij het verlangen om haar te zien teruggedrongen. Hij was niet bang dat een ontmoeting hem in verwarring zou brengen, maar nog altijd geloofde hij, dat de dood van Nicolaas voor haar een onoverkomelijke hindernis was geworden. Nu echter dacht hij anders aan haar, hij was ongerust over haar lot. In de loop der jaren had hij nu en dan iets over haar vernomen, het laatst dat ze in Brugge woonde waar haar man na de dood van zijn vader de leiding van het bedrijf op zich had genomen. Hoe was ze de oorlog doorgekomen?

Zijn sombere melancholie was in de oorlogsjaren goeddeels verdwenen, maar hij was een verstilde man gebleven. Bijna altijd was hij op de Meeuwenburg met geen ander gezelschap dan Jongejan en een oude huishoudster, die tegen het

einde van de oorlog werd opgevolgd door Jans Schriewers, een keurig meisje uit Vught, die in haar werk op de Meeuwenburg haar levensbestemming vond.

Het schilderen was voor hem een grote troost. Zijn palet had nog een donkere toets; de drift en de aanklacht waren er echter uit verdwenen.

Een half jaar na de oorlog ging hij in de eerste dagen van mei naar Assebroek. De graaf L'Orante was overleden. Stokoud was hij geworden, al vele jaren kinds en hulpbehoevend. Van Assebroek wilde hij doorreizen naar zijn landgoed bij Bordeaux, dat hij tijdens de oorlog geheel aan de zorgen van anderen had moeten overlaten. De oude Pierre was halverwege de oorlog gestorven, zijn half versufte vrouw was ondergebracht in een tehuis voor ouden van dagen in een dorp bij Pau waar ze was geboren. De Franse opzichter had er in toegestemd tot na de oorlog ook de functie van huisbewaarder op zich te nemen. Er moest dus een en ander geregeld worden.

De gravin L'Orante zag er ondanks haar zeventig jaren nog stralend uit. Haar weelderig asblond haar was alleen aan de slapen iets vergrijsd, haar mooie violetkleurige ogen hadden nog dezelfde uitdrukking als vroeger; alsof zij zich altijd ergens over verbaasde en over veel dingen inwendig plezier had.

'Ik ben blij dat je gekomen bent,' zei ze. 'Mijn man heeft het lang uitgehouden. Hij wou niet dood en hij had gelijk. Als je wilt kun je hem nog zien.'

Lodewijk herkende de graaf niet meer. De laatste keer dat hij hem had ontmoet, was toen hij met Bianca in Assebroek was geweest. Bij zijn volgende bezoeken lag hij in bed en Penelope had afgeraden naar hem toe te gaan; van iedereen was hij bang. Lodewijk had de herinnering aan een trage versuffende man, wat hij nu zag leek een mager jongetje met een heel vreemd koboldachtig hoofd.

De gedachte dat hij wellicht Hanneke zou ontmoeten, had hem verontrust en tegelijk verheugd. Toen hij haar niet zag in de kerk voelde hij zich opgelucht en tegelijk teleurgesteld. Toen hij peinzend over de overledene na de begrafenis de eetkamer wilde binnengaan, schrok hij toen ze plotseling voor hem stond. Ofschoon ze er jeugdig uitzag voor haar zevenenveertig jaren viel het ranke herinneringsfiguurtje weg uit zijn geest. Ze had ook iets matroneachtigs, hetgeen wellicht kwam door haar donkere kleren. Enigszins bedremmeld stonden ze tegenover elkaar, hij voelde de ontroering binnendringen en wist niet goed raad met zijn houding. Zij was het eerst over de beklemming heen, ze gaf hem een hand en zei: 'Dag, Lodewijk, ik dacht wel dat jij vandaag hier zou komen. Wat is het lang geleden dat wij elkaar gezien hebben. Hoe maak je het?' 'Goed, en hoe is het met jou, Hanneke?' nam hij de vriendelijk vertrouwelijke toon van haar over. 'Ja, dat is lang geleden, er is heel wat gebeurd in die tijd.' 'Je ziet er goed uit,' zei ze hartelijk. 'Ik heb zo juist voor mijzelf vastgesteld,' glimlachte hij, 'dat het leven jou jeugdig heeft gehouden.' 'Ik voel me niet jong meer,' zei ze wat verdrietig. Opeens pakte ze hem bij de arm en boog zich dicht naar hem toe: 'Na het begrafenismaal zou ik graag even met je willen praten, Lodewijk. Vind je het goed dat ik in het park bij de vijver op je wacht?' Het park geurde naar het voorjaar. In de hoge bomen zongen vogels en schreeuwden rumoerige kraaien hun vreugde uit over de paardrift. Langzaam liepen ze over het smalle pad langs de rododendronstruiken dieper het park in. Hij was in een typische stemming. Hoe lang was het geleden dat hij in Leiden over haar fantaseerde? De idylle was nooit werkelijkheid geworden en nu ze een kwart eeuw later in rouwkleren naast elkaar voortgingen door het park, voelde hij een verdrietige onrust.

Plotseling bleef ze staan. Haar gezicht was naar hem toegewend, haar ogen waren vol tranen, haar schouders schokten, maar ze snikte niet. Zo had hij haar ook gezien bij het afscheid nemen in Ulvenhout. Dit geluidloze schreien, dat hij nooit bij een ander had gehoord, had hem toen diep aangegrepen en ook nu was dat het geval. En weer evenals toen pakte hij haar hoofd in beide handen en kuste de tranen uit haar ogen. 'Veracht je me niet...?' Het klonk als een half gesmoorde juichkreet.

Hij hoorde het nauwelijks, heel zijn wezen was gespannen op dit moment van terugkeer tot elkaar. Toen hoorde hij beter wat ze fluisterde: 'Ze zijn gegaan zonder voorbereiding. Jouw vader had niet vermoord mogen worden, en hij had zich niet mogen zelfmoorden.' Nu begon ze te snikken en het klonk als een bevrijding uit een verlamdende benauwenis. Met stokkende stem zei ze: 'Ik had graag met je willen praten, maar ik kan het nu niet. Kun je morgen in de voormiddag naar mij toekomen?'

Hij knikte en zei: 'Ik ga van hier door naar Bordeaux. Het komt niet op een dag aan.'

Ze liepen terug en hij vroeg: 'Ga je nog naar het kasteel?'

Ze schudde het hoofd: 'Nee, Lodewijk, de gravin heeft het nu druk. Ik zie haar wel weer.'

Hij vergezelde haar tot de uitgang van het park. 'Hoe ga je naar huis?' vroeg hij.

'Ik ga lopen,' antwoordde ze. 'Mijn man heeft me gebracht met de auto, hij is doorgedaan naar Brussel.' Toen hij opmerkte dat op het kasteel zeker een auto of een koets tot haar beschikking zou zijn, antwoordde ze, met iets in haar stem van de vinnigheid van haar meisjesjaren: 'Dat weet ik wel. Ik ga liever lopen, dan kom ik tot rust.'

De winkel was groter en mooier dan hij had verwacht. Een chique zaak waar niet alleen klokken en horloges, maar ook

kelken en cibories, gouden en zilveren sieraden, en juwelen werden verkocht. Een verkoopster bracht hem naar een wat overdreven gemeubelde kamer achter de winkel waar Hanneke op hem wachtte. Ze droeg een fraaie voorjaarsjurk, om haar hals een paarlensnoer, aan haar vingers briljanten ringen, in haar oren topazen in platina gevat. Ze zag er moe uit alsof ze de ganse nacht niet had geslapen.

'Ik had bedoeld dat je zou kennismaken met mijn man,' zei ze, 'maar hij heeft me laten weten dat hij vandaag nog in Brussel blijft. Het spijt me erg.' Ze zei het rustig, maar hij hoorde het verdriet meeklinken.

'Dat is jammer,' zei hij. Dan: 'Jullie hebben een mooie zaak. Zo had ik het me niet voorgesteld.'

'We hebben drie zaken,' antwoordde ze. 'Hier in Brugge, in Leuven en Oostende. Vroeger verkochten we alleen klokken en horloges, langzamerhand is er van alles bijgekomen. Mag ik je de werkplaatsen laten zien?'

Hij volgde haar over een binnenplaats naar de achterbouw. Daar zag hij de mannen bezig: horlogemakers, goud- en edelsmeden, een diamantzetter. Ze stelde hem voor aan een knappe jongeman, die bezig was een gouden plaat te hameren. 'Mijn zoon Henri, hij is achttien jaar. Zodra hij het vak helemaal kent mag hij van zijn vader de zakelijke kant van het bedrijf gaan leren.' Ze leidde hem verder rond en praatte met de mannen. Lodewijk begreep dat zij in het bedrijf meer was dan de geïnteresseerde vrouw van de ondernemer. Ze had hem ver-rast in heel haar wijze van doen. Hij wist dat ze in zekere wel-stand leefde, hij had echter niet deze eerste klas zaak verwacht, en zeker niet dat hij haar zou zien met paarden, briljanten en topazen. Het gaf hem een gevoel van onbehagen, een heel an-dere indruk dan gisteren in het park. Had ze hem laten komen om hem te laten zien hoe rijk ze was geworden? Toen ze in de woonkamer koffie dronken, die ze schonk uit een zilveren kan,

verwachtte hij dat ze nu andere aspecten van haar opgang zou gaan noemen. Zo was het niet, even bleef ze stil – hij zag haar handen trillen van nervositeit – en dan kwam ze terug op het onderwerp van gisteren. 'Ik heb je gevraagd of je mij veracht, maar ik wist wel beter. Ik weet niet wat er toen in jou is omgegaan, ik vermoed ook een gevoel van schuld net als bij mij. Of is dat niet het geval geweest?'

Ofschoon hij die vraag niet had verwacht, verraste ze hem niet erg. Hij keek haar aan en zei: 'Die geschiedenis heeft me uiteraard aangegrepen, en ik heb haar ook op mijzelf betrokken. Echte schuld heb ik niet gevoeld.'

'Voor jou lag de kwestie anders dan voor mij, Lodewijk. Jouw moeder heeft met de pastoor samen zijn zwijgen afgekocht met een paar gulden iedere week. Daar is hij verlekkerd op geraakt en toen het is opgehouden, is hij razend kwaad geworden. Jullie hebben het voor mij gedaan en dat was ook wel goed, ik geloof zeker dat hij me anders door de politie uit Assebroek weg had laten halen. Ik kon zijn woede wel begrijpen, ik heb er over nagedacht of ik hem wat drinkgeld zou geven. Maar ik moest ook voor mijn moeder zorgen en ik haatte hem te veel. Later heb ik vaak gedacht dat ik beter in Den Bosch een dienst had kunnen zoeken.'

'Je had er bezwaar tegen om naar huis te gaan, Hanneke.'

'Ik wilde niet trouwen met die huzaar, Lodewijk.'

'Je zei dat je zou vluchten...'

'Als jullie me niet geholpen hadden, was ik in een donkere nacht de grens overgegaan. God weet waar ik terecht gekomen was. Maar ik ben geholpen. Moeder Stampers heeft weer een normaal meisje van me gemaakt, en de gravin heeft me zoveel geleerd dat ik me nog verbaas dat ik het heb kunnen leren. Je grootvader heeft zich voor me ingespannen, je moeder heeft veel voor me gedaan, en achter al die goede dingen heb jij gestaan. Het is begonnen toen je een pop voor me hebt ge-

kocht, waarvoor je met de paardezweep bent geslagen, en het is altijd doorgegaan. Ik vond je verschrikkelijk lief,' zei ze met een glimlach, 'dat doe ik nog. Mijn man is een scherpe zakenman, wij zijn rijk geworden, maar hij is niet altijd lief.' Even was het heel stil en dan vroeg ze: 'Heb je veel geleden om Bianca?'

'Ja . . .,' zei hij zachtjes.

'Ik begrijp het, Lodewijk. Zij was een lieve vrouw, jullie pasten goed bij elkaar. Ze heeft jou een flinke zoon gegeven, hij zal de trots van jouw leven worden. Je moeder is gestorven, je tante Charlotte op wie je vroeger stapelgek was, is dood, we gaan allemaal een keer. Maar ik zit nog met de schuldvraag, of vind jij dat ik overdrijf?'

'Je hebt geen schuld, evenmin als ik,' zei hij rustig. 'Alle dingen hebben hun eigen beloop, daar is niets tegen te doen.'

Ze keek hem gespannen aan en zei levendig: 'Het is niet absoluut zeker dat hij jouw vader heeft doodgeschoten; niemand kan met zekerheid zeggen dat hij om van de ellende af te zijn zijn hoofd in de modder heeft gestoken. Waarom hebben ze hem dan onder de grond gestopt als een hond, zonder mis en zonder zegen?'

'God alleen oordeelt over de mensen,' zei hij ernstig.

Weer was ze even stil en vroeg dan op een heel andere toon:

'Weet je dat mijn twee oudste jongens dood zijn?'

Daar schrok hij van, hij wist het niet.

'Ik hou jouw leven beter bij dan jij het mijne,' zei ze met trillende stem. 'Het was een tweeling, twee flinke jongens. Toen de oorlog uitbrak waren ze pas dertien jaar; wij voelden ons wat hen betrof volkomen veilig. Ze waren altijd samen; samen zijn ze tegen het einde van de oorlog door de Duitsers doodgeschoten, toen ze probeerden door de linies heen bij het Belgische leger te komen. Nu heb ik nog vier kinderen. Henri heb je gezien, hij zal later de leiding van de zaak van zijn vader

overnemen. Jean, een jongen van vijftien jaar, is in Leuven, hij wil priester worden. Germaine, een meisje van dertien, is op pensioonaat in een dorp bij Turnhout. Ze heeft een goed verstand, ze wil later pedagogie gaan studeren. En de jongste van tien jaar, Aloise, is nog bij me. Ze komt aanstonds van school.' Toen het meisje thuiskwam dacht Lodewijk dat de klok van het leven veertig jaar was teruggezet. Aloise was het sprekend evenbeeld van haar moeder; een veredelde herhaling van de Hanneke die het gele danseresje had weggenomen. Even vrij haar oogopslag, de pret in haar ogen, en de vrijpostigheid, die bij Aloise veel beschaafder was.

'Ken je haar terug?' vroeg Hanneke.

Hij knikte en boog het hoofd om zijn ontroering voor haar te verbergen. Het was vergeefs, ze zag het toch.

'Je blijft meeëten,' zei Hanneke. 'Gezellig met vieren. Zeg aan Henri dat we over een kwartier aan tafel gaan,' zei ze tegen Aloise. 'Ik dek met jullie servies, Lodewijk. Er is nog niets van stuk.'

Toen hij na de maaltijd dacht dat het voorbij was, verraste ze hem met de vraag of ze hem Brugge mocht laten zien. 'Je mag niet weigeren, Lodewijk. Een hele dag moet je bij me blijven.' Het viel hem op dat ze toen ze beneden kwam in een lichtgrijs mantelkostuum, haar sieraden had afgelegd. Ze zag zijn snelle blik en zei met een glimlach: 'Ik hou niet van die dingen, mijn man staat er op dat ik telkens wat anders draag. Voornamen klanten help ik meestal zelf.'

Ze wandelden door de oude stad. Langs het statige Belfort, over het rustieke Begijnhof, achterom het Minnewater, voorbij de sierlijke molens op de wal. Ze praatte het meest over Brugge, maar telkens doorbrak ze het onderwerp om iets te zeggen over haar kinderen, over de tijd dat ze kamenier was bij de gravin L'Orante, en over vroeger. Dan flitste een herinneringsbeeld door zijn geest. Hij zag haar weer, tussen haar

moeder en de veldwachter in, naar de Meeuwenburg wuiven met haar pop.

Het mantelkostuum met de witte bloes stond haar goed, haar krullen sprongen onder een koket hoedje uit. Ze hadden een merkwaardige kleur. Van het strogele van haar jeugd was niets overgebleven; van de bruin-gouden gloed toen ze twintig was, nog veel; het deed nu denken aan eikeblaren in het begin van de herfst. Toen hij zei dat haar sproeten verdwenen waren, lachte ze. 'Ja, die zijn weg. Zo maar opeens, geloof ik. Als het heel warm is in het midden van de zomer, komt nog wel eens een vlekje terug.'

De herinneringsbeelden kwamen bijna met geweld op hem af. Hij zag haar in het hooiveld, het witte lijfje met de prille borstjes, en het rode hoofd; later toen zij bij vrouw Halewein haar gravinnenbloes had losgeknoopt om het kanten voorstuk van haar onderlijfje te laten zien. Een mooie, goed geproportioneerde vrouw was ze geworden. Ze schokte hem tot in het diepst van zijn wezen, en hij vroeg zich af waarom zij voor hem niet de vrouw voor het leven had kunnen zijn.

Ze wandelden urenlang, haar woorden stroomden onophoudelijk voort, maar overweldigd door een aangrijpende zielsbeweging, hoorde hij nauwelijks wat ze zei. Toen zag hij aan de blosjes op haar konen dat ook zij in sterke spanning verkeerde. Heel zeker onderging zij eenzelfde innerlijke beleving als hij: een diepe liefde, die hen brandde. Toen ze eindelijk waren teruggekeerd, zei hij dat hij graag afscheid wilde nemen, en zij drong niet aan dat hij nog langer zou blijven. Aloise kwam de winkel ingehuppeld. Hij pakte het meisje bij de kin en vroeg of hij een stukje mocht geven aan haar zilveren bedelarmband. Ze hief zich op haar tenen en gaf hem een kus: 'Merci, oncle Louis, Merci.'

Nog even stonden ze bij elkaar. Hij zag de hunkerende gloed in haar ogen voor zij ze sloot; hij boog zich naar haar toe en

kuste haar. Toen hoorde hij haar zachte stem, die met een bijna pijnlijke herinnering haar lieve afscheidsroep bij de boerderij in Ulvenhout weer in hem deed klinken. 'Adieu, Lodewijk. Adieu.' Ook zij had begrepen dat een herhaling van deze dag niet kon volgen, dat zou niet te verdragen zijn. Later misschien als ze oud en uitgebrand waren. Hij zag haar nooit weer. Meer dan dertig jaar later reed Jongejan hem in de grote wagen naar Brugge. Het was een mooie dag in oktober. De hemel was blauw, de zon zond haar zwakke warmte naar de aarde. In Brabant en het Vlaamse land hadden de eikebladeren de fonkelende kleur van de herfst, een laatste weelderige uitbloei van leven voor zij door de wind zouden worden weggerukt van de stam.

Hij zag ze allen: de man, de kinderen en kleinkinderen. Haar priesterzoon, die de mis deed en de absoute verrichtte voor zijn moeder. Henri, die nu de zaak dreef. Aloise, in haar rouwkleren het evenbeeld van Hanneke in het kasteelpark van Assebroek.

Lodewijk van Meeuwen liet zich door Jongejan naar de stad rijden. Hij wilde zijn notaris Jan Bentram, en Majorie, persoonlijk uitnodigen voor het diner op zijn negentigste verjaardag. Met Bentram, de vierde opvolger van notaris Fock, die meer voor zijn oude cliënt deed dan voor een notaris gebruikelijk is, kon hij bijzonder goed opschieten, en voor Majorie had hij bepaald een zwak. Zij was verwant aan Jacques' vrouw, Ermeline Verstraten, die zij, ofschoon de verwantschap in verre linie was, tante noemde. Echter niet om die reden had Lodewijk een zwak voor de knappe veertigjarige Majorie; zij leek iets op Bianca en ze had enkele ongeveer gelijke karaktertrekken.

Toen de wagen stopte voor het fraaie moderne huis in een nieuwe wijk van de oude hertogstad, kwam Majorie naar de auto toegelopen. 'Dat is een verrassing, meneer van Meeuwen. Jan is niet thuis, hij is naar Den Haag.'

Met een glimlach zei hij dat hij geen zakelijke dingen te bespreken had. Daarna vertelde hij wat hij kwam doen.

'O, dat is vriendelijk van u,' zei ze met een lichte blos. 'Dat zal Jan erg leuk vinden.' Dan: 'Negentig jaar en u bent nog zo kras. Wordt het een groot feest?'

'Dat is niet de bedoeling, Majorie. Ik voel me nog wel goed, maar veel drukte kan ik niet meer hebben. Alleen de familieleden, de pastoor en jullie beiden.'

Toen hij even later met een glas sinaasappelsap voor zich in een rieten fauteuil tegenover haar zat in de pergola vol bloemen en planten, zei ze: 'Oom Jacques en tante Ermeline zijn pas nog hier geweest, ze hebben er niets over gezegd.' Oom

Jacques en Jan Bentram hadden een spits mondduel gevoerd, waar ze veel schik om hadden gehad. Glimlachend luisterde hij toen ze enkele van Jacques' grapjes op haar manier naver- telde; heel sterk deed ze hem nu aan Bianca denken. Herin- neringsbeelden gingen aan zijn geest voorbij. Hij zag Bianca op de Meeuwenburg, waar haar persoonlijkheid zich pas goed had kunnen ontplooien. Daarna zag hij Hanneke; het was veer- tig jaar geleden dat ze had gezegd: Bianca heeft jou een flinke zoon gegeven, hij zal de trots van jouw leven worden. Dat was ook zo. Een paar jaar nadat hij zijn studie op briljante wijze had afgesloten, promoveerde hij; voor zijn veertigste jaar was hij professor. Een der knapsten van het land. Hij woonde aan de rand van Wassenaar in een groot bungalowachtig huis, te midden van groen en bloemen. Daar hield zijn zin voor lande- lijkheid ook mee op; de graslanden en bospercelen van zijn vader interesseerden hem niet, zijn wetenschap was alles voor hem.

'Tante Ermeline vertelde dat de kleine Hugo het zo zwaar heeft gehad,' zei Majorie.

'Ja, de jongen is ernstig ziek geweest,' antwoordde Van Meeu- wen. 'We dachten dat we hem moesten afgeven.' Met starende ogen keek hij voor zich uit. In zijn verbeelding zag hij weer de ontstellende angst in de ogen van Lo van Meeuwen, zijn kleinzoon, toen Hugo paars-blauw werd door benauwdheid en Lo, zelf dokter, er niets aan kon doen. De kleine jongen was door de crisis heengekomen en daarna vrij vlug beter gewor- den. Het moment van gespannen verbeelding ging voorbij, maar de onrust bleef. Niet om Hugo, maar om de Meeuwen- burg. Wat zou er met het huis gebeuren na zijn dood? Jacques zou er niet gaan wonen, ook niet op zijn oude dag; Lo had ge- antwoord op een voorzichtige vraag: Wat zou ik op de Meeu- wenburg moeten doen? Ferry Grinsbach, een telg uit een oud geslacht van scheepsbouwers, die met Tilly van Meeuwen was

getrouwd, had een beetje spottend te kennen gegeven, dat hij er niets voor voelde in een rustige werkkamer graslanden te exploiteren. Lodewijk van Meeuwen vond het spijtig, maar hij begreep het wel. In zijn jonge jaren was hij substituut-griffier geworden, waar hij ook niets voor voelde. Toen gold nog een patriarchale erecode; pasgetrouwde jongelui uit de deftige stand konden eenvoudig niet leven zonder toelage van hun ouders. Lo en Ferry dopten zelf hun boontjes; een huis als huwelijksgeschenk van de schatrijke Brabantse grootvader hadden ze willen accepteren, en verder niets. 'Het moet toch prettig zijn zo oud te kunnen worden als men gezond is,' zei Majorie.

'Dat vind ik ook,' antwoordde Van Meeuwen levendig. 'Ik geloof wel dat ouderdomskwalen zo ernstig kunnen zijn, dat ze een mens naar de dood doen gaan verlangen, maar met mij is dat niet het geval. Anderen blijven op middelbare leeftijd stilstaan, en dan komt vlug de nostalgie. Ook dat is met mij niet het geval; ik vind het leven nog even boeiend als toen ik twintig was. Ik heb in een interessante tijd geleefd, en het spijt me dat het voor mij bijna is afgelopen. Een retourkaartje naar de maan zal er wel niet meer aanzitten, maar ik zou nog wel graag meemaken, dat de mens een bezoek gaat brengen bij het mannetje op de maan. Het sprookje van het mannetje is eigenlijk allang voorbij.'

'Gelooft u dat we daar inderdaad zullen komen?' vroeg Majorie.

'Ja, dat geloof ik,' zei hij gedecideerd. 'Ik herinner me hoe enthousiast we waren toen het eerste motorische vliegtuig, een produkt van latten, buizen en zeildoek, de lucht inging en honderd meter verder weer neerkwam. Een kwart eeuw later hebben de Amerikanen hun held Charles Lindbergh uitbundig gehuldigd, toen hij in één ruk van New York naar Parijs was gevlogen. En nu is pas kort geleden Joeri Gagarin buiten de

dampkring geschoten en weer op de aarde teruggekeerd. Deze enorme technische ontwikkeling heeft zich voltrokken binnen de duur van een mensenleven. Het is verbijsterend vlug gegaan.'

'Hoorde u over zulke dingen al praten in uw jeugd?' vroeg Majorie.

'Ja, ik was zes jaar toen ik met mijn vader te paard naar Boxtel reed waar hij mij een spoortrein wilde laten zien. Een machine die door stoomkracht werd voortbewogen en nog een aantal rijtuigen meetrok. Hoe was het mogelijk? Bij mijn grootouders Hölleflakke heb ik voor het eerst het gaslicht gezien, waar ik een beetje bang voor was. Daarna zag ik bij mijn schoonvader, die een handig knutselaar was, de elektriciteit voor het eerst toegepast.

Het was niet veel later toen ik voor mijn vrouw een auto kocht, waar zij zich mee heeft doodgereden, althans zij werd zo zwaar gewond dat ze een paar jaar later aan de gevolgen is overleden. Zij was een der eerste, misschien het allereerste slachtoffer van motorisch verkeer in ons land.

Ik heb de telefoon zien komen, de bioscoop, radio en televisie, en heel de wereld heb ik gezien, Majorie; er is geen land waar ik niet ben geweest. Op alle mogelijk manieren heb ik gereisd. Nog geen jaar geleden ben ik met Jacques in een straalvliegtuig naar New York gevlogen, waar hij een congres heeft bijgewoond.'

'Vindt u de wereld mooi?' vroeg ze.

'Ja, prachtig, Majorie. Hier en daar zie je een hoop narigheid, dat behoort nog tot de gesloten wereld. Ik herinner mij zo graag,' zei hij levendig, 'dat Charlotte Hölleflakke, een zusje van mijn moeder, mij toen ik zes jaar was, meenam om me het afgraven van de wallen in Den Bosch te laten zien. Overal waar je nu groene weiden ziet, zullen straks huizen, scholen en kerken gebouwd worden, zei ze. De stad is ingekneld, ze

kan niet ademen. Ook hier, Majorie, waar jullie nu wonen, graasden 's zomers koeien, 's winters werden de velden overstroomd tot aan de stadsmuren. In de negentiger jaren is de IJzeren Man in Vught gegraven, met het witte zand heeft men de velden in het westen van de stad opgehoogd.' . . . Plotseling hield hij op en keek met starende ogen voor zich uit. Door zijn geest flitsten herinneringsbeelden van tante Charlotte en dan zag hij madame Lorentier, die hem vroeg: 'Is het niet beter dat we het graf laten zuiveren, opdat de kinderen er zonder vrees heen kunnen gaan om er een bloempje bij neer te leggen?'

In het begin van de dertiger jaren had hij het landgoed 'Le Perroquet' aan de Franse regering verkocht; met uitzondering van het kasteel, de tuinen en enkele hectaren bos, die hij had geschonken. Om piëteitsredenen had hij het graf met het smalle pad erheen in de schenking betrokken. De Franse regering had het kasteel bestemd als opvangcentrum voor verwaarloosde meisjes, en hij was erbij geweest toen de minister het aan de zorgen van de directrice overdroeg. Met madame Lorentier was hij ook bij het graf waar ze zei: 'Dit is erger dan triest, meneer van Meeuwen.' Daarna haar vraag of ze het graf mocht laten schoonmaken. Toen hij dat weigerde, zei ze: 'Dan laat ik het pad afsluiten. Dit mogen de kinderen niet zien.' De ganse dag had hij nodig om de botsing der ideeën psychisch te verwerken, en toen zei hij: 'Doe met het graf wat u wilt, madame. Maar maak er geen pseudo heiligdom van.' Ze keek hem verbaasd aan. 'Hoe komt u op die gedachte?' vroeg ze. 'Ik wil alleen dat de meisjes niet angstig worden van het graf. De dood is luguber. Het graf van een Vrouwe van „Le Perroquet“ mag dat ook niet zijn.'

Toen hij met een schokje weer tot de werkelijkheid kwam, zag hij in de ogen van Majorie de tintelende blik, die hij zich van Bianca zo goed herinnerde. 'Ik werd even afgeleid,' glimlachte hij. 'Waar was ik gebleven?'

'U zei iets over het afgraven van de wallen.'

'Ja, ik wilde zeggen dat ik de ontwalling van Den Bosch later ben gaan zien als een symbool van een open wereld. Ik geloof dat het tijdperk van de open wereld, waar wij pas het begin van meemaken, begonnen is met de Franse revolutie, misschien al eerder. De arbeiders hebben zich vrij gevochten, de vrouwen hebben de knellende boeien van het patriarchaat verbroken, de gekoloniseerde volken komen een voor een tot vrijheid en zelfstandigheid. Vrijwel niemand heeft er iets op aan te merken, men vindt het goed. We zijn zover gekomen dat al deze dingen nu kunnen gebeuren, móeten gebeuren op hoog bevel. Maar het gaat verbijsterend snel, en alles ineens. Daarom is er zoveel verwarring en onbegrip, de mensen kunnen het niet zo vlug verwerken. In de kunsten, vooral in de beeldende kunst en in de muziek, is de verwarring groot. Ik begrijp niet alles, van sommige dingen begrijp ik niets. Het werk van jonge beeldende kunstenaars kan ik mooi of lelijk vinden, maar ik versta hun grammatica niet. Het ritme van de moderne muziek vindt geen klankbodem in mij en mijn oren zijn er niet voor geschikt. Dat ik het desondanks toch boeiend vind, komt omdat ik een nieuwsgierige aard heb en altijd de voortgang van de tijd zo goed mogelijk heb gevolgd. Daarom zal ik pas echt oud worden als mijn hersens door aderverkalking of hoe dan ook, niet meer mee willen. Toen ik op het college was werd de nieuwe tijd al aangekondigd, kort daarna waren er al facetten van te zien. Nu, zeventig jaar later, nu veel is gerealiseerd, ook dingen waar toen ook de knapste koppen niet aan hebben gedacht, staat de huidige mens nog aan het begin.'

'U zei zo juist dat deze dingen móesten gebeuren op hoog bevel. Bedoelt u God.'

'Ja, ik bedoel God.'

'Betrekt u God bij alle dingen? Ook bij de afschuwelijke dingen van de wereld? De atoomboom bijvoorbeeld.'

'Ja, ook de atoombom.'

'Teilhard de Chardin?' vroeg ze.

Hij glimlachte. 'Teilhard de Chardin is een wijsgerig paleontoloog, een zeer knap natuurvorser. Ik kan mij niet herinneren bij hem ergens de atoombom te zijn tegengekomen. Mij heeft hij wel iets gedaan. Zijn evolutieleer is een bevestiging van Darwin, die vroeger in Leiden al tot op het bot werd afgekloven, bejubeld en verguisd. Zijn stelling dat de mens aldoor groeiende is naar een beter en meer mens zijn, is ook de mijne. Zijn godsbeeld, althans zoals ik er een indruk van krijg, bevat me niet zo goed. De God van Mozes, hoe vroom en vol vertrouwen ook gezien, is mij te menselijk, te familiair. Het godsbeeld dat Teilhard de Chardin voor mij oproept, doet mij denken aan een - het klinkt wat oneerbiedig - volautomatisch scheppingsapparaat. Ik geloof, Majorie, dat de schepper van het heelal en van het leven, Zelf leeft.

Wil je eens kijken of Jongejan al terug is? Hij moest nog een boodschap doen in de stad.'

'Nee, hij is er nog niet,' zei Majorie.

Hij dronk nog een glas sinaasappelsap, rookte een sigaartje en luisterde opgewekt naar nog een raar verhaal over Jacques. Ze had er slag van de professor te imiteren in zijn quasi verstrooide momenten. Toen Jongejan kwam voorgereden bracht ze hem naar de wagen. Hij gaf haar een hand. 'De groeten aan Jan. Ik verwacht jullie omstreeks het middaguur, voor of na de receptie, wat je zelf wilt. Jullie blijven verder de hele dag op de Meeuwenburg.'

De receptie was drukker dan Lodewijk van Meeuwen had verwacht. In de zaal vol bloemen was een felicitatie-hoekje gemaakt. Een leunstoel voor hem, met een paar stoelen voor bezoekers met wie hij even wilde praten. 'Blijf rustig zitten en sta voor niemand op,' zei Lo. 'Dat verwacht men ook niet.' Het werd een drukte van belang. Hij zag ze komen, die hij had

verwacht: de burgemeester met de secretaris en de wethouders van het dorp, de pastoor met zijn kapelaan, de jonge dokter met zijn vrouw, het hoofd van de school, en tot zijn grote vreugde Jules Person met een paar mannen en vrouwen als vertegenwoordigers van de gemeenschap. 'We komen alleen maar een hand geven en u nog veel jaren toewensen in de beste gezondheid,' zei Jules. 'U doet het maar goed, negentig jaar en dan nog zo fit.'

'Heb je vanmorgen wat gevangen?' vroeg Van Meeuwen.

'Geen donder, meneer Lodewijk. Ook de vissen schijnen vandaag feest te vieren.'

Van Meeuwen wilde nog even praten, maar de mensen schenen zeer gehaast te zijn. Toen hij Jans Schriewers op de achtergrond zag staan, begreep hij het wel. 'Jullie moeten iets gebruiken,' zei hij. Toen hij een van de dienststers wilde waarschuwen, boog Jules Person zich over hem heen en fluisterde: 'Straks drinken we een borrel op uw gezondheid, meneer Lodewijk.'

'Goed,' lachte Van Meeuwen. 'Hartelijk bedankt dat jullie zijn gekomen.'

Daarna kwam Huub van Zon, de opvolger van de grasboer Jan Bartels, die al enkele jaren zat te mummelen in een bejaardentehuis, met Jacob Reelink, de kleinzoon van de eerste houtvester Kees Reelink, en een deputatie pachters. Ook bij hen zag hij zenuwachtige haast, ook zij hadden dus een wenk gekregen dat het maar even mocht duren. Dat wilde hij niet; met deze mannen wou hij praten en een borrel drinken.

'Dat kan niet, vader,' fluisterde Jacques. 'Er staat een hele rij. De president van de rechtbank...'

'Dat zal wel, ja. De prins waarschijnlijk ook, en de bisschop... Neem de mannen mee, Jacques, straks wil ik met hen praten. Ze moeten wat te eten krijgen, sommige zijn van ver gekomen.'

Toen zijn verbazing was de president van de rechtbank er wel, met de officier van justitie en de griffier. Het was zestig jaar geleden dat hij zijn toga aan de kapstok had gehangen, maar de rechterlijke macht was de deserteur niet vergeten. Twee oude heren, leden van de vroegere herensociëteit, kwamen hem feliciteren. Ze haalden herinneringen op en klaagden dat alle gratie en fleur uit het leven was verdwenen.

'Wilt u nog met de pachters praten?' vroeg Jacques toen het was afgelopen. 'U bent een beetje opgewonden.'

'Ja, het heeft me gepakt, maar ik ga toch niet rusten. Het is druk geweest, een hoop mensen waar ik zelden of nooit contact mee heb.' Met Jacques liep hij naar achter in de zaal waar hij de pachters vond. Terwijl ze levendig discussieerden en een glas dronken, keek hij naar de groepjes plakkers. Het was een echt Brabantse receptie geworden, druk, gezellig, en langdurig.

'Waar is oom Roland?' vroeg hij, toen de pachters vertrokken waren.'

'Naar bed,' zei Jacques.

'Was hij dronken?'

'Hij heeft zijn portie gehad, maar hij was niet dronken. Oom Roland is nooit dronken.'

In de brede gang ontmoetten ze Tilly met de kleine Max op de arm. 'Gaat hij slapen?' vroeg Van Meeuwen.

'Ons schattie is pas wakker, opa. Hij krijgt wat eten en dan gaan we buiten bij de anderen zitten.'

Iets in haar stem ontroerde hem. In Tilly was het geslacht Hölleflakke gebleven. Ze leek veel op Mathilde.

'Ferry gaat een maand naar de West,' zei ze. 'Ik ga naar Wassenaar, maar ik zou graag een week naar de Meeuwenburg komen. Is dat goed?'

'Ja, natuurlijk, heel graag zelfs. Vind je het hier niet te stil?'

'Een week lijkt me heerlijk toe, opa.'

Over het voorplein waar de eenden weer waggelden, liepen ze naar de Plas, waar Lodewijk op de afgezaagde knotwilg ging zitten, Jacques vlijde zich naast hem in het gras neer. Zwijgend keken ze naar het heldere water en zagen nu en dan een zilverige vis voorbij schieten.

'Zou het waar zijn,' vroeg Van Meeuwen, 'dat de bodem van de Plas gevormd wordt door een grote meteoor?'

'Dat hebt u mij al eens meer gevraagd,' zei Jacques. 'Ik weet het niet.'

'Hoe verklaar je anders de ongewone helderheid van het water?'

'Ik weet het niet.'

'Er groeien geen waterplanten, zelfs geen eendenkroos. Alleen wat riet aan de kant. Maar de vis is lekker.'

'Ja, de vis is lekker,' zei Jacques op een toon waarvan Lodewijk begreep dat hij op moest houden over de Plas te praten. In gedachten bleef hij er mee bezig, en plotseling zag hij de vijver vol dode vissen met hun witte buik naar boven. Drieëntachtig jaar geleden, Hanneke was pas naar het tuchthuis, was de wraak van Bezems, die eerst zou eindigen bij de gewelddadige dood van Nicolaas, begonnen.

Hij hoorde voetstappen in het gras en toen hij opkeek zag hij Lo met Agonda en Hugo naar hem toekomen. De kleine jongen stond meteen voorovergebogen, met de handen op de knieën, naar het water te turen. 'Vissen!' riep hij opgewonden.

'Ga jij hier wel eens vissen, opa?'

'Nee, vissen doe ik nooit,' zei Lodewijk.

'Ga jij hier dan zwemmen?'

'Nee, zwemmen doe ik hier ook niet.'

'Wat heb je dan aan zo'n grote plas water? Daar schiet er weer een weg! En daar! Je kunt hier bootjes laten varen. Maakt u er een van een krant, papa?'

'Ik heb voor jou een bootje dat met stoom kan varen,' zei Lode-

wijk. 'Vraag aan je moeder of jullie hier komen logeren. Dan laten we samen het bootje varen. Kan dat, Agonda? Tilly komt ook met de kleine Max. Misschien kunnen jullie samen komen,' stelde hij dan voor.

'Ja, doe dat maar,' zei Jacques.

Agonda keek Lo aan en toen deze toestemmend knikte, zei ze: 'Het zou erg leuk zijn, het is hier heerlijk rustig.'

Lodewijk keek haar aan met een zeer vriendelijke uitdrukking in zijn ogen. Zij was een slanke jonge vrouw met een sterk sprekend gezicht dat aan Indianen deed denken, hij mocht haar bijzonder graag.

'Dat is dan afgesproken,' zei hij. 'Ik ben blij dat ik jou en Hugo een week bij me mag hebben. We gaan met de kinderen bootje varen en Jongejan kan ons door de streek rijden. Je bent hier nog niet veel geweest, het is erg mooi als je tenminste houdt van open land.'

'Is dat stoombootje nog iets uit uw jeugd?' vroeg Jacques. 'U houdt van bewaren.'

'Nee, jongen, het is uit jouw jeugd. Grootvader Frankenstadt was er mee bezig toen hij stierf.'

'Nu herinner ik het mij,' zei Jacques met gespannen blik. 'Ik heb er nooit mee gespeeld.'

'In die dagen was het triest op de Meeuwenburg,' zei Lodewijk. 'Je grootvader plotseling dood en moeder was kort daarvoor gestorven. Bovendien was het bootje niet helemaal klaar. Ik heb het later door een man uit het dorp af laten werken. Nu kan Hugo er mee spelen.'

'Ik zie ze wuiven,' zei Lo. 'Ik vermoed dat er thee wordt gedronken. Gaan jullie mee?'

'Ga maar vast,' zei Jacques, en Lodewijk hoorde dat hij nog iets te bespreken had. 'Neem mijn jasje mee als je wilt, Agonda. Dat ding is me te warm.'

In zijn fraai geruit overhemd lag Jacques languit in het gras,

met de handen onder het hoofd. 'Het is hier godzalig liggen,' zei hij.

'Ja, het is hier goed,' antwoordde Lodewijk. 'Wat heb je te zeggen?'

Jacques schoot in een lach, hij wachtte even en zei dan: 'U is bekommerd over de Meeuwenburg. Dat begrijp ik, daarom wou ik er graag over praten. U weet dat ik hier niet ga wonen, er is voor mij niets te doen en bovendien zou Ermeline het hier niet uithouden. U heeft wel eens te kennen gegeven dat het een bejaardentehuis kan worden, of een tehuis voor verwaarloosde kinderen zoals 'Le Perroquet'. Ik heb er over nagedacht en het lijkt me toe dat het voor een dergelijk doel moeilijk geschikt is te maken. Daarvoor ligt het ook niet gunstig. Ik geloof dan ook dat onze gedachten moeten uitgaan naar een andere voorlopige bestemming; je weet immers nooit wat er nog kan gebeuren. Ik dacht dat ik er een research-centrum van zou kunnen maken, daar is het zeker voor geschikt. Het eiland kan ik erbij betrekken. Daar kunnen we gebouwtjes neerzetten voor bijzondere onderzoeken, en woonhuizen voor medewerkers. Er moet dan een brugje komen over de kreek, enzovoort. Denkt u er eens over na.' Een research-centrum. Aan zoiets had Lodewijk nooit gedacht, maar hij vond het een uitstekend idee. De Meeuwenburg, volgens velen een architectonisch monstrum, zou dan wel een zeer goede bestemming krijgen. In Bianca's dagen was het huis korte tijd een centrum van cultuur en kunst geweest, nu zou het onder haar zoon een centrum van empirische wetenschap worden. 'Ik vind het een goed idee,' zei hij. 'Vertel me er een volgende keer wat meer van.'

'Ah, monseigneur, dit is magnifiek,' zei Godelieve, toen ze aan de arm van Lodewijk de zaal binnenkwam. Op het fijnste linnen van de Meeuwenburg prijkte het zelden gebruikte Rosenthaler servies, het zware zilver en Boheems kristal, tussen witte

en rode rozen. De vele bloemstukken waren zwierig gerangschikt langs de kanten, en dat alles werd overglansd door het warme licht van tientallen gotische waskaarsen 'Dit herinner ik mij maar eenmaal, Lodewijk; toen vader en moeder hun zilveren bruiloft vierden.'

Met statige passen schreed ze naast hem voort. Zij werden gevolgd door de pastoor en juffrouw Hepsworth. Daarna Roland met Ermeline, Jacques met Ernestine, Lo met Majorie, Ferry met Agonda, Jan Bentram met Tilly.

'Het is jammer,' fluisterde Godelieve even later, 'dat de meisjes trippelen op hun hakjes. Hoor je het, Lodewijk?'

'Lakeien houd ik er niet op na,' fluisterde hij terug.

'Lakeien...' zei ze op een toon alsof ze dat voor Meeuwenburg een onzinnige gedachte vond.

'Ik begrijp wat je bedoelt, Godelieve. Tafeldienaren in geklede jas zoals ze vroeger waren bij 'De Gouden Kroon', en 'De vier Koninkskinderen'. Met bolle wangen, dikke buikjes, kale schedels, bakkebaardjes, en kussentjes onder hun voeten net als poesen. Dat soort is uitgestorven.'

Zijn ogen gleden over de tafel heen en vingden de blik van Tilly, die hem toelachte. Op haar gedamasceerde witzijden avondjapon droeg ze alleen een corsage van goudkleurige orchideeën. Meer had ze niet nodig, ze was jong en heel mooi. Ze deed hem nu denken aan Mathilde zoals hij haar had gezien na de geboorte van Roland, in de kanten nachtpon met de lange blonde haren over haar schouders.

Ernestine droeg een purperen robe van zware zijde, haar juwelen fonkelden bij iedere beweging die ze maakte. Over haar had Lodewijk zich altijd verbaasd. Toen ze tweeënveertig jaar geleden met Roland trouwde was ze een aardig weinig intelligent meisje. De jaren hadden veel ponden vlees en vet aan haar toegevoegd, maar van hetgeen ze wist op drieëntwintigjarige leeftijd was niet veel overgebleven. Rolands paarden en

kennels interesseerden haar niet; zijn liefjes in vroeger dagen vermoedelijk ook niet. Het enige waar ze belang in stelde waren haar landerijen en haar effecten.

Zijn schoondochter, Ermeline, een professordochter, was heel anders. Leuk, gezellig en spits; ze had het altijd goed kunnen vinden met Jacques tegen wie ze opzag om zijn vernuft, en ze had zich uitstekend aangepast aan de lummel, die hij ook was gebleven.

Majorie zag er charmant uit in haar uitbundige gebloemde avondjapon. Met Lo voerde ze een druk gesprek en uit de manier waarop ze nu en dan naar hem keek, begreep hij dat ze Lo inlichtte over hun gesprek in de pergola van het notarishuis. Wat leek ze veel op Bianca. Mathilde en Bianca waren beide teruggekeerd op de Meeuwenburg. Om Agonda te kunnen zien moest hij zich vooroverbuigen wat hij nu en dan deed. Ze droeg een bloedrode japon, een vlammende kleur, die zij zich kon veroorloven. Godelieves robe van grijze zijde was simpel eenvoudig en deed haar nog meer lijken op een spitse muis.

Godelieve boog zich naar hem toe en fluisterde: 'Hoor je ze trippelen, Lodewijk? Het zijn lieve meisjes, maar je zou aan de kok kunnen zeggen dat hij ze zachte muiltjes aan laat doen als hij weer een deftige partij verzorgt.'

Een poosje later hoorde hij haar weer: 'Hoe is het nu met je hart, Lodewijk?'

'Mijn hart...?'

'Je hebt me toch gezegd dat je soms het gevoel hebt of de pijn aan je hart knaagt.'

'Ik heb gezegd dat grand-mère dat vroeger zei, Godelieve. Bij mij is het nervositeit, die niets te betekenen heeft.'

Heeft het niets te betekenen? dacht hij drie tellen later. Die morgen bij de Plas was de benauwdheid gekomen, met het gevoel of zijn hart door zachte handen werd samengedrukt. Het was vlug weggetrokken en de ganse dag was hij ondanks de

spanning er vrij van gebleven. Maar nu . . . wat een domme opmerking, hij werd er kribbig van.

Opeens voelde hij de benauwdheid, vrijwel onmiddellijk gevolgd door de schetterstem van Lo, die iets leuks zei. In de opmerking werden Majorie en de pastoor betrokken; even was er een druk gepraat, gevolgd door uitbundig gelach.

Het was voorbij, hij kon weer onbelemmerd lachen, heel even maar was hij gegrepen. Met een typische uitdrukking keek hij naar Lo, die voortging met druk te praten. Zou het toch waar zijn dat sommige doktoren intuïtief aanvoelen als er iets niet goed is, of zou hij de benauwdheid hebben opgemerkt?

Godelieve fluisterde weer: 'Door een mannetje in ons dorp heb ik de liguster-figuren in mijn tuin laten knippen. Jij kent ze wel. Mijn eigen tuinman is daar niet zo bedreven in. Hij vroeg honderd gulden. Is dat niet erg veel, Lodewijk?'

In gedachten zag hij de vogel- en dierfiguren boven de ligusterhaag uitsteken.

'Dat ligt er aan wat hij heeft gedaan,' zei hij. 'Is hij een zelfstandige tuinman? Hoe lang heeft hij er aan gewerkt?'

'Ja, hij verzorgt meer tuinen bij ons in de buurt. Een weekje heeft hij gewerkt, hij heeft nog wat meer gedaan.'

'Honderd gulden voor een week specialistisch werk door een zelfstandige tuinman vind ik weinig, Godelieve.'

'Ik vroeg het maar, Lodewijk. Als het niet te veel is, is het goed.' Nog een keer boog ze zich naar hem toe. 'Als ik jarig ben zal de prinses mij wel weer een persoonlijke felicitatiebrief sturen. Dat doet ze ieder jaar. Ik vind het erg attent. Zou ze het weer doen? Wat denk jij?'

Zielig zieltje, dacht hij. 'Als de prinses het ieder jaar heeft gedaan, zal zij het nu ook wel doen,' zei hij vriendelijk.

Jans kwam zeggen dat de fanfare was overgevaren. Hoe wilde meneer Lodewijk het hebben?

'Zeg dat Bart Gruisten zijn mannen op het voorplein opstelt. We komen aanstonds.'

Het was een mooi gezicht. De mannen stonden kaarsrecht in de houding, voorop hun directeur, een gepensioneerde blazer van een regimentskapel, die stram het militair saluut bracht. De langzaam zakkende zon in het westen spiegelde haar vurige stralen in het glimmende koper. Gruisten keerde zich om, hief de dirigeerstok op en toen klonk een signaal, waarop bruidjes achter de struiken te voorschijn kwamen met een grote bos bloemen voor de jarige en kleine boeketjes voor de dames. Een leuke verrassing; dat vonden de dorpelingen, die aan de overkant van de rivier op elkaar gepakt stonden, ook. Hun applaus klaterde over het water.

Bart Gruisten liet zijn mannen kort en pittig 'Lang zal hij leven' spelen en daarna zachte muziek zoals was afgesproken. De ouverture Wilhelm Tell, de Piet Hein rapsodie en tot slot een arrangement van Bart Gruisten op het lied 'Het zonnetje gaat van ons scheiden' waarbij de directeur zelf de klokjes bespeelde. Lodewijk van Meeuwen getoot; de binnenpret glinsterde in zijn ogen om de inspanning van de mannen, die op het hart was gedrukt vooral zachtjes te spelen. Een daverend applaus van het kleine gezelschap in avondkleding en van de massa aan de overkant van het water, was de beloning voor de directeur en zijn muzikanten.

Van Meeuwen deed een paar stappen naar voren: 'Meneer Gruisten en jullie beste mannen, ik dank jullie hartelijk voor deze hulde. Het was magnifiek; dat iedereen er zo over denkt, is gebleken uit het applaus. Van de goede gewoonte om na afloop van een huldiging te drinken op de gezondheid van de gehuldigde, moet je ook nu maar niet afwijken. Ik raad je aan de glazen niet te tellen. Maar voor jullie vertrekken kun je me een groot plezier doen. Willen jullie nog een mars voor me spelen?'

Niets wilden ze liever doen, een daverende mars die tot de sterren reikte. Driemaal trokken ze een lineaalrecht carré over het voorplein eer ze met volle muziek naar de roeiboten marcheerden. 'Het was goed dat u de mannen hun scharnieren los hebt laten blazen,' zei Jacques.

'Je kunt ze niet met de klank van „Het zonnetje gaat van ons scheiden“ in hun oren, achter het biervat zetten,' antwoordde Lodewijk.

Voor ze de zaal weer binnengingen, zei Godelieve: 'Je vindt het wel goed, Lodewijk, dat ik naar mijn kamer ga. Het is een heerlijk feest geweest.'

'Ben je moe?' vroeg hij. 'Het is jammer dat je zo vroeg gaat. Goede rust, Godelieve. Blijft juffrouw Hepsworth bij ons?'

Ze trok haar wenkbrauwen op alsof ze zich afvroeg of hij wel goed bij zijn verstand was. Toen zei ze op een toon, die in een flits het beeld van grand-mère voor zijn geest bracht: 'Juffrouw Hepsworth brengt mij naar mijn kamer, Lodewijk. Ik wil liever niet meer storen, wens allen van mij een goede nachtrust.' Ze stak haar hand uit en hij bukte zich om er een kus op te drukken. 'Dat meisje heeft niet half genoeg gegeten,' zei hij tegen Jacques.

'Wat moet je er tegen doen?' vroeg Jacques zich af. 'Ik zal Ermeline vragen of ze even gaat kijken.'

Juffrouw Hepsworth kwam niet terug, maar ze vond wel goed dat de kok wat lekkere dingen liet brengen op haar kamer. Na het vertrek van Godelieve werd het gezelliger, feestelijker. Vooral Roland kwam uit de beklemming los. Hij was een typisch causeur; zijn woordkeus was soms een beetje grof, maar hij was wel geestig. Hij kon enorm goed eten en nog beter drinken. Glas na glas van de zware Bourgogne goot hij in zijn keelgat of het water was. Hij werd er luidruchtiger door, zijn zware stem kreeg het geluid van een bashoorn, zijn gezicht werd steeds roder. Omstreeks half elf was het diner

afgelopen, op de koffie na, die ze buiten, waar de zomernacht na die warme dag een beetje koelte gaf, zouden gebruiken. De pastoor wilde vertrekken, Lodewijk met Jacques brachten hem naar de roeiboot. Op het smalle pad bij de aanlegsteiger gaf Lodewijk hem een enveloppe. 'U zult er een cheque in vinden voor de nieuwe vleugel van uw parochiehuis,' zei hij.

Dat was een verrassing waar de pastoor even stil van werd. Dan zei hij: 'Ik dank u vriendelijk, meneer van Meeuwen. De vleugel moet er komen, maar ik had er zorg over. Bouwen is duur. God zal u lonen voor uw goedheid.'

'Dat hoop ik,' glimlachte Van Meeuwen, 'ofschoon ik niet de bedoeling heb de hemel te kopen met aalmoezen.'

'U voelt het als een christenplicht.'

'Ik noem het liever een menselijke plicht, meneer pastoor.' Hij wachtte even en zei dan: 'Velen vinden dat ik een gelukskind ben geweest. Materieel gezien is dat zeker waar, armoede heb ik nooit gekend, maar ik weet wel wat armoede is. Ik ben in Brazilië geweest, in Mexico, Korea, Hongkong. De armoede heb ik gezien in alle mogelijke vormen; de meest aangrijpende in mijn jeugd, toen ik er door mijn grootvader met mijn neus op werd gezet in onze eigen stad. Een volkomen onnodige armoede. Nog vroeger, toen ik op college was, vroeg een pater of ik evenals Franciscus de moed had voor een bedelaar van mijn paard te stijgen om hem mijn beurs te geven. Ik geloof niet dat daar moed voor nodig is; wel is er voor nodig een bepaalde mentaliteit, en die had ik niet. Ik heb ze nog niet. Als ik geef, is het altijd van overvloed.'

De pastoor en Jacques glimlachten en zwegen. Even was het stil en dan zei Lodewijk: 'Mijn tijd is bijna om. Ik ben blij dat ik heb mogen leven in de periode dat de wereld is opengelegd. Vroeger mocht ik uit mijn spaarpot een gulden stoppen in het busje van de pater, die voor de missie kwam preken. Daar kon hij een zwartje voor vrijkopen om er een zeltje voor de hemel

van te maken. Nu geven we miljoenen om de honger te stillen en om geneesmiddelen te kopen. U bouwt een vleugel aan uw parochiehuis omdat het niet groot genoeg is om er te dansen; in mijn jeugd was dansen nogal zondig. Een paar weken geleden noemde uw kapelaan in een aardige preek de zonden groeifouten op de weg naar menselijke volwassenheid; in mijn jeugd was je al voor je tiende jaar het begrip bijgebracht dat je een groot zondaar was. Ik ben altijd optimist geweest; zelfs in de tijd dat ik substituut-griffier was en dag aan dag met de misdaad te maken had, heb ik niet geloofd aan een boze verdorven wereld. De wereld is prachtig en de mensen zijn goed, maar ik ben het wel met uw kapelaan eens dat er grote en kleine groeifouten worden gemaakt.'

De pastoor liep het smalle pad af naar de roeiboot waar Jongejan al aan de riemen zat. Lodewijk en Jacques bleven wachten tot de boot was afgestoten. Langzaam liepen ze terug langs de Meeuwenburg tot op het voorplein waar Lodewijk bleef staan. 'Hoe meer ik over je plan nadenk, hoe aardiger ik het vind,' zei hij. 'Je moet er maar vlug werk van maken.'

'Ach, nee . . .'

'Waarom niet? Ik zou het niet erg vinden de laatste jaren in de stad te gaan wonen. Jan Bentram kan een huis voor me kopen.'

'Dat doe ik zeker niet,' zei Jacques.

'We kunnen ook bepalen dat ik tot mijn dood hier de beschikking houd over een paar kamers. Denk er maar eens over na.'

Nog even bleven ze op het voorplein.

'Het is nog zwoel,' zei Lodewijk. 'Het wordt in deze tijd van het jaar 's nachts niet koud, en het wordt ook niet helemaal donker. Staan er veel sterren aan de hemel?'

'Ja, veel.'

'Die kan ik niet meer zien.'

Ze liepen naar het groepje toe dat nog buiten zat. De stemming was niet best, of ze waren moe, het was erg stil. Lo kwam hen

tegemeet. 'Moeder en tante Ernestine zijn naar bed gegaan,' zei hij. 'Tilly is boven kleine Max helpen, maar ik krijg Ferry niet mee. We moeten morgen vroeg wegrijden.'

'Zit Ferry met oom Roland te hijsen?' vroeg Jacques.

'Ja, ze wilden cognac bij de koffie, ze zijn al aan de tweede fles bezig. Dat is niet goed voor oom Roland. Vandaag of morgen krijgt hij een beroerte en dan is het gebeurd.'

Toen ze bij de groep kwamen stond Majorie meteen op. 'We willen graag naar huis gaan, meneer van Meeuwen,' zei ze. 'Kom Jan.'

Jan Bentram keek een beetje spijtig naar de fles cognac, maar hij stond toch op. Lodewijk bracht hen naar de wagen, waar Majorie achter het stuur ging zitten. 'Het was een heerlijke dag,' zei ze. 'Ik hoop dat we binnenkort nog eens praten, meneer van Meeuwen.'

'Ik moet met Jan iets heel belangrijks bespreken,' antwoordde hij. 'Ik zal opbellen, dan kom jij maar mee.'

'Wat moeten we met oom Roland doen?' vroeg Jacques.

'Niets,' zei Lodewijk. 'Ik ga een man van achtenzeventig jaar niet zeggen dat hij minder moet drinken.'

Roland von Meeuwen lag lui in een rieten fauteuil. Zijn gouden sterrenkraag had hij opengezet en nog dreef het zweet van zijn rood hoofd af. In zijn ogen zag Lodewijk de overmoed van de angst blinken. Roland wist dat het gevaarlijk was zoveel te drinken, maar het kon hem niets schelen. Als hij er plotseling aan moest, had hij het liefst dat hij dan dronken was; dan had zelfs de dood iets plezierigs.

'Komen jullie er bij zitten?' vroeg hij met dikke tong.

'Ik ga naar bed,' zei Lodewijk. 'Ik zie je morgenvroeg wel weer.' Jacques ging mee naar boven. 'De trap is smal en steil,' zei hij. 'U kunt beter beneden een kamer laten inrichten.'

'Ik heb hier mijn atelier en ik kan over de polder uitkijken. Ofschoon niet ver meer; mijn ogen worden steeds minder bij

afstandzien.'

Jacques hing de rok en het vest over de klerenknaap en deed de boord af. 'Als u gaat zitten zal ik uw schoenen uitdoen.'

'Dat kan ik zelf,' het klonk bijna snauwend. Dat was niet de bedoeling, daarom zei hij vriendelijk: 'Ik ben blij dat jullie nog een paar dagen blijven. We kunnen wat door de streek rijden. De nieuwe brug bij Gorkum heb ik nog niet gezien.'

'Dan gaan we daar eens kijken.'

'Ik wil ook naar Veere. Ze dichten het Veerse Gat met caissons. Daar heb ik niets van gezien.'

'Op de Helvoirtse weg in Vught staat een grote fonkelnieuwe patates-friteskraam,' zei Jacques. 'Hebt u die al gezien?'

Lodewijk schoot in een lach. 'Ga naar bed,' beval hij.

Even later stond hij in zijn pyjama voor het open raam. Jacques en Ermeline bleven nog een paar dagen, en daarna kwamen Tilly en Agonda met de kleine kereltjes. Hij zoog de zurige geur op van de polder en hoorde de kikkers kwaken. Morgen zou het weer een mooie dag worden.

Hij keek over de velden waar hij in de verte heel zwak een grote lichte vlek onderscheidde boven de donkere massa. Daar was de stad waar hij zoveel van hield, de open stad die voor hem het symbool was geworden van een open wereld. Een wat grimmige glimlach gleed over zijn gezicht toen hij terugdacht aan het bezoek, enkele jaren geleden, van twee heren, die kwamen praten over de verkoop van grasland aan de gemeente. 'We zitten tegen de oude weg aan en we moeten er overheen, meneer van Meeuwen,' zei de ene. 'De bedoeling is dat er een honderdtal arbeidershuizen wordt gebouwd.' De ander gaf voorzichtig te kennen dat als de verkoop niet in der minne kon geschieden, men over dwangmiddelen beschikte. Daar was hij boos om geworden. 'Ik weet,' zei hij stug, 'dat de onteigeningswet u daartoe in staat stelt. Maar ik zal de stad geen moeilijkheden in de weg leggen. U kunt over de grond beschikken.'

Het was bijna zeventig jaar geleden dat grand-père hem had meegenomen naar de achterbuurten van Den Bosch. Er was nadien veel gebeurd, maar nog altijd huisde een groot aantal gezinnen in krotwoningen.

Hij zag grand-mère en grand-père in zijn verbeelding. Zij woonden in zijn hart bij anderen: bonne-maman, Mathilde, Nicolaas en Suzanne, Charlotte, dokter Frankenstadt en Bianca's moeder, Lucia en Charles, Henri Ter Poelen. Bianca en Hanneke. Vele doods aankondigingen had hij ontvangen in de loop der jaren, waarvan sommige hem hadden gepakt. Pater Ignatius, die op hoge leeftijd was overleden, Willem Verschueren, die vrij jong in Azië aan kwade koortsen was bezweken. Meneer Kolda en nog anderen.

Bianca en Hanneke bleven in zijn geest. Wat waren zij voor hem geweest, wat was hij voor hen geweest? Bianca, die met hem de intiemste menselijke relatie had gedeeld, was een goede vrouw geweest, en ze had hem Jacques gegeven. De verbondenheid met Hanneke was niet zo concreet te bepalen, maar ze was zeer innig geweest, en van een heel bijzondere allure. Een van die wonderlijke dingen, die het geheim van het leven niet duidelijker maken, en tegelijk vanzelfsprekend zijn voor degenen, die ze ondergaan. Het rijke boeiende leven, geschenk van een schepper waar men niets van weet, was voor hem bijna afgelopen. Dan kwam die toestand waarvan Christus heeft gezegd, dat het een eindeloos wonen is bij de Vader.

Hij sloot het raam tot op een kier en liep naar zijn bed. Nog even keek hij naar het schilderij op de ezel. Het was kleurig, licht en blij zoals hij ook zelf was geworden toen de donkere periode van zijn leven was voorbij gedreven. Hij zette zijn leesbril op en keek nauwkeurig. Weer zag hij de kleine onvolkomenheden, die hij ook die morgen had opgemerkt. Maar nu twijfelde hij er aan of hij het doek op zijn atelier zou kunnen afwerken. Ik rijd er met Jongejan nog eens heen, dacht hij.

**AMSTERDAM BOEK
GOED BOEK
VOORDELIG BOEK**

Ontspannende en spannende romans, die pas zijn verschenen of binnenkort zullen verschijnen:

Detective-omnibus 1

Winkelprijs f 7,45

Abonneeprijs f 5,95

Drie voortreffelijke speurdersverhalen van de Amsterdamse schrijver-rechercheur A.C. Baantjer, die wel de Nederlandse tegenhanger wordt genoemd van Georges Simenon.

Titels: De Cock en de stervende wandelaar; De Cock en de wurger op zondag; De Cock en het lijk in de kerstnacht.

Detective-omnibus 2

Winkelprijs f 7,45

Abonneeprijs f 5,95

Drie successen van drie beroemde auteurs. Een griezelige moordgeschiedenis, een beklemmende chantage-affaire en de raadselachtige verdwijning van een dokter.

Edgar Wallace: De deur met zeven sloten; Ursula Curtiss: De dodende stem; Josephine Bell: De dood als spelbreker.

Mary Howard: Geluk is niet te koop

Winkelprijs f 3,65

(Romeo-reeks nr. 1)

Abonneeprijs f 2,95

Een dramatische gebeurtenis grijpt diep in in de levens van enkele showbusiness-figures, die zichzelf en hun naastbestaanden niet ontzien in de jacht naar roem, geld en genot.

Phyllis A. Whitney: Het verloren eiland

Winkelprijs f 3,65

(Romance-reeks nr. 1)

Abonneeprijs f 2,95

Een meeslepende romantische thriller van de Amerikaanse bestseller-schrijfster. Een jonge vrouw wordt geconfronteerd met haar jeugdliefde en met iemand die haar geheim gewetenloos probeert te misbruiken.

Andere romans van WALTER BREEDVELD, verschenen bij Uitgeverij De Fontein bv en verkrijgbaar in de boekhandel:

Café-Restaurant 'Het verloren Paard' (f 14,90) / Dit bontgekleurde land (f 14,90) / Drie Florijnen (f 7,90) / Gerda Göppertz (f 16,90) / Hexspoor (f 12,50) / Hexspoor/Sandra/De Kieviten (omnibus) (f 24,50) / In den Soeten Boterbabbel (f 14,90) / De Kieviten (f 7,90) / De majorette van Eereberg (f 12,90) / Meerwijk (f 6,90) / De bekroning (f 12,50) / Sandra (f 7,90) / Een schip vergaat (f 7,90) / Seger Baas (f 10,50)